

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

KATALINIĆ KRISTINA

HUNGARIZMI U HRVATSKOM KNJITEVNOM JEZIKU OD KRAJA 16. DO POLOVICE 18. STOLJEĆA

-

MAGYAR JÖVEVÉNYSZAVAK A RÉGI HORVÁT IRODALMI NYELVBEN

Nyelvtudományi Doktori Iskola

Vezető: Dr. Bárdosi Vilmos CSc, egyetemi tanár

Szláv Nyelvtudomány Doktori Program

Vezető: Dr. Bańcerowski Janusz DSc, professzor emeritus

Doktori Bizottság:

Dr. Bańcerowski Janusz DSc, professzor emeritus (elnök)

Dr. Gadányi Károly DSc, egyetemi tanár (bíráló)

Dr. Vig István DSc, habilitált egyetemi docens (bíráló)

Lesfalviné Dr. Csengődi Ágnes PhD (titkár)

Dr. Barics Ernő CSc, egyetemi docens (tag)

Dr. Pátrovics Péter, Dr. Kocsis Mihály (póttagok)

Témavezető: Dr. Nyomárkay István, professzor emeritus, MHAS

Budapest, 2013

SADRŽAJ

I. Uvod	7
1. Tema rada i ciljevi istraživanja.....	7
2. Formiranje korpusa i metodologija rada.....	9
3. Struktura rada	10
II. Lingvistika jezičnih dodira	12
1. Određivanje discipline	12
2. Jezični dodir, dvojezičnost (višejezičnost), međujezični utjecaj	13
3. Posljedice jezičnih dodira.....	15
4. Jezično posuđivanje.....	17
4.1. Fonološko posuđivanje	18
4.2. Morfološko posuđivanje	19
4.3. Sintaktičko posuđivanje.....	20
4.4. Leksičko posuđivanje	21
4.4.1. Tipologija i klasifikacija leksičkih posuđenica	22
4.4.2. Adaptacija leksičkih posuđenica	25
4.5. Razlozi leksičkog posuđivanja: nužne i luksuzne posuđenice	26
4.6. Jezik posrednik i pojam hungarizma	28
III. Društveno-povijesni kontekst hrvatsko-mađarskih jezičnih dodira.....	32
IV. Istraženost hrvatsko-mađarskih i mađarsko-hrvatskih jezičnih dodira	38
V. Hrvatski književni jezik od kraja 16. do sredine 18. stoljeća	42
1. Određivanje pojma hrvatski književni jezik od kraja 16. do sredine 18. stoljeća	42
2. Regionalne stilizacije hrvatskoga književnog jezika.....	43
3. Međudijalektalno protimanje u prvim hrvatskim tiskanim rječnicima.....	44
VI. Mađarska sastavnica starije hrvatske leksikografije	50
1. Mađarski jezik u rječnicima	50
2. Hungarizmi u hrvatskim tumačenjima	51
VII. Adaptacija hungarizama sustavu hrvatskoga jezika	55
1. Uvod	55
2. Fonološka razina.....	57
2.1. Uvod	57
2.2. Dosadašnja istraživanja	57

2.3. Fonološka adaptacija hungarizama.....	60
2.3.1. Fonološki sustavi maČarskog i hrvatskog jezika	60
2.3.1.1. Samoglasnici.....	60
2.3.1.2. Suglasnici	63
2.3.1.3. Transfonemizacija maČarskih fonema u hrvatskom.....	64
2.3.2. UvrĆivanje fonološkog oblika modela hungarizama.....	66
2.3.2.1. MaČarski kao jezik davatelj.....	67
2.3.2.2. Hrvatski kao jezik primatelj	69
2.3.3. Analiza korpusa	71
2.3.3.1. Samoglasnici.....	72
2.3.3.2. Suglasnici	79
2.3.4. Ostale glasovne promjene kod formiranja fonološkog oblika replike.....	87
2.3.5. Zaključak	89
3. Morfološka razina.....	90
3.1. Uvod	90
3.1.2. Morfološka adaptacija stranih rijeĆi Istvána Nyomárkaya	90
3.1.3. Transmorfemizacija Rudolfa Filipovića.....	91
3.1.4. Transmorfemizacija, transmorfologizacija i transderivacija Jovana Ajdukovića	92
3.1.5. Morfosintaktićka adaptacija Velimira Piškoreca.....	94
3.1.6. Paradigmatska i sufiksalna supstitucija završetka Barbare Štebih Golub	95
3.2. Morfološka adaptacija hungarizama.....	97
3.2.1. Osnovna načela.....	97
3.2.2. Morfološki sustavi maČarskog i hrvatskog jezika	98
3.2.3. Zastupljenost vrsta rijeĆi u analiziranom korpusu.....	99
3.2.4. Imenice	100
3.2.4.1. Formiranje osnovnog oblika i roda.....	100
3.2.4.1.1. Potpuno preuzimanje	101
3.2.4.1.2. Postupak dodavanja	105
3.2.4.1.3. Postupak oduzimanja.....	106
3.2.4.1.4. Postupak zamjene (supstitucija)	107
3.2.4.1.5. Hungarizmi adaptirani kao pluralia tantum	111
3.2.4.1.6. Eliptićne izvedenice.....	112
3.2.4.1.7. Poluprevedenice.....	112

3.2.5. Pridjevi	114
3.2.5.1. Formiranje osnovnog oblika	114
3.2.6. Glagoli	116
3.2.6.1. Formiranje osnovnog oblika	116
3.2.6.2. Formiranje glagolskog vida	117
3.2.6.3. Formiranje refleksivnosti	117
3.2.7. Ostale vrste riječi	118
3.3. Zaključak	118
4. Semantička razina	119
4.1. Uvod	119
4.2. Opći principi promjene značenja	120
4.3. Dosadašnja istraživanja	122
4.4. Pouzdanost izvora	124
4.5. Analiza korpusa	125
4.5.1. Značenjske domene hungarizama	125
4.5.2. Formiranje značenja hungarizama	127
4.5.2.1. Primarna razina	128
4.5.2.1.1. Nulta semantička ekstenzija	128
4.5.2.1.2. Suženje broja značenja u odnosu na model	130
4.5.2.1.3. Suženje polja značenja u odnosu na model	133
4.5.2.1.4. Proširenje polja značenja u odnosu na model	134
4.5.2.1.5. Hungarizmi s modificiranim značenjem u odnosu na model	135
4.5.2.2. Sekundarna razina – razvoj višeznačnosti	137
4.5.2.2.1. Suženje polja značenja	138
4.5.2.2.2. Metaforički pomak značenja	138
4.5.2.2.3. Metonimijski pomak značenja	139
4.5.2.2.4. Derogacija i amelioracija značenja	140
4.5.2.2.5. Dodir dva subodređena pojma (kohiponima)	140
4.5.3. Semantičko posuđivanje	140
4.6. Zaključak	142
VIII. Tvorenice motivirane hungarizmima	144
1. Uvod	144
2. Analiza korpusa	145
2.1. Izvođenje	146

2.1.1. Sufiksacija	146
2.1.1.1. Denominalne sufiksarne izvedenice	146
2.1.1.2. Deverbalne sufiksarne izvedenice	149
2.1.1.3. Deadjektivne sufiksarne izvedenice.....	150
2.1.2. Prefiksacija	150
2.1.3. Prefiksarno-sufiksna tvorba	150
2.2. Slaganje	151
2.2.1. Imeničke slot enice	152
2.2.1.1. Slot eno-nesufiksna tvorba (čisto slaganje)	152
2.2.1.2. Slot eno-sufiksna tvorba	152
2.2.2. Pridjevske slot enice	153
2.2.3. Glagolske slot enice	153
2.3. Preobrazba	154
3. Zaključak	154
IX. Zaključak.....	155
Leksikografski izvori.....	161
Literatura	162
MAGYAR JÖVEVÉNYSZAVAK A RÉGI HORVÁT IRODALMI NYELVBEN...172	
(összefoglaló)	
PRILOZI.....	178

I. Uvod

1. Tema rada i ciljevi istraživanja

Pitanje jezičnog posuđivanja odavna je predmet zanimanja jezikoslovne struke, naime na svijetu ne postoji jezik u kojemu ne bismo već i samo površnim pregledavanjem leksičke građenaišli na riječi preuzete iz drugih jezika.

Hrvatski od samih početaka njegova povijesnog razvoja suodređuju dodiri s drugim jezicima. Jedan od kronološki najstarijih i najtrajnijih dodira je onaj s mačarskim jezikom. Nastao iz povoljnih geografskih, a kasnije i političkih uvjeta, točnije hrvatsko-mačarske dȓ avotvorne zajednice, rezultirao je bogatim fondom leksičkih posuđenica u oba jezika.

I dok je u mačarskoj filologiji mnogo vrijednih radova i monografija objavljeno o utjecaju slavenskih, pa onda i hrvatskog jezika na mačarski, hrvatski su znanstvenici (pretpostavljamo zbog nedostatnog znanja mačarskog) ovo područje jezikoslovlja dugo zanemarivali. Mačarski elemenat u hrvatskom takođ̑ su sve do posljednjih desetljeća proučavali isključivo mačarski lingvisti i filolozi, s najplodnijim rezultatima slavisti László Hadrovics i István Nyomárkay.

Devedesetih godina prošloga stoljeća u hrvatskom se jezikoslovlju snažno razvija teorija jezika u kontaktu čiji je osnivač i teoretičar bio poznati anglist Rudolf Filipović. Na njegov poticaj sve se više pađ̑nje poklanja utjecaju stranih jezika na hrvatski, prije svega engleskom. Provede se prva istraživanja konkretnih kontakata i utjecaja međ̑standardnim jezicima na sinkronijskoj razini, a 2005. godine kao krajnji rezultat projekta *Hrvatski jezik u dodiru s europskim jezicima*, čiji je prvi voditelj takođ̑ bio R. Filipović, iz tiska izlazi i istoimena knjiga koja sadrđ̑ i poglavlje o fonološkoj, morfološkoj i semantičkoj prilagodbi mačarskih posuđenica u suvremenom hrvatskom jeziku Orsolye Ţagar Szentesi. Bio je to prvi temeljitiji opis hungarizama u hrvatskom nakon velikog etimološkog rječnika *Ungarsche Elemente im serbokroatischen* Lászla Hadrovics iz 1985. godine.

U jezikoslovlju je općevađ̑ća činjenica da je u jezičnom sustavu promjenama najpodlođ̑nija upravo njegova leksička razina. Te promjene ne tiđu se samo tvorbe i posuđivanja novih riječi, već taj proces ima suprotnu tendenciju. Postojeće riječi mogu sasvim iščeznuti iz jezika zbog nestanka samih predmeta na koje se odnose ili zbog pojave novih riječi koje ih zamjenjuju, ali mogu i prijeći iz općeuporabnog leksika u leksik

ograničene i pasivne uporabe. Upravo se ove tendencije mogu iščitati i na graČimaČarskih posuČenica promatraju li se u jezičnoj dijakroniji.

Pregledavajući rječnike suvremenog hrvatskog jezika (Anić, HER) moćemo primijetiti da velika većina hungarizama (ekscerpirali smo ih oko 170) pripada supstandardnoj razini. Radi se uglavnom o regionalizmima ili lokalizmima (*aldomaš, cukor, čatrnja, lovas*), zastarjelim izrazima, arhaizmima ili historizmima (*akov, orsag, stražmeštar, biruš*). Tek je manji sloj hungarizama u svakodnevnoj komunikaciji prisutan i danas (*bunda, lopta, cipela*). Tih desetak riječi to te mjere je integrirano u sustav hrvatskog jezika da govornici uopće nisu svjesni njihova maČarskog porijekla.

Ovakvo raslojavanje maČarskih posuČenica unutar hrvatskog jezičnog korpusa ukazuje na važnu činjenicu: da bi neka riječ prešla u pasivni, najprije je morala biti dijelom aktivnoga, općeporabnog leksika. Taj prelazak se ne događa odjednom već je to dugotrajan proces koji ponekad traje i stotinjak godina. To znači da hungarizmi čine stariji sloj posuČenica u hrvatskom jeziku te ih ne smijemo promatrati uzimajući u obzir samo suvremeno stanje danih jezika u kontaktu.

Da bismo vjerodostojno mogli govoriti o hungarizmima u suvremenom jeziku važno je vratiti se u prošlost i provesti istraživanje hungarizama u dijakroniji, u kontekstu hrvatskog jezika u vrijeme kada je posuČivanje bilo najintenzivnije.

Takav tip istraživanja nužno zahtijeva pregledavanje mnoštva starih pisanih izvora, u najidealnijem slučaju obuhvaća ukupni korpus tekstova nekog jezika iz kojih se onda ekscerpiraju elementi koji se dalje raščlanjuju i na temelju kojih se dolazi do novih spoznaja.

Za potrebe ovoga rada mi smo meČutim odlučili konzultirati samo leksikografske izvore, najvažnije tiskane rječnike od kraja 16. do polovice 18. stoljeća, i to iz dva razloga. Kao prvo smatramo da rječnici toga razdoblja daju vjernu sliku razvoja hrvatske leksičke graČe, a osim toga slućili su i kao svojevrсни normativni priručnici propisujući što je na planu leksika u jeziku pravilno, a što ne. Kao drugo pokazuju i kakav su status imale posuČenice unutar ukupne općeporabne hrvatske rječničke graČekoju su sastavljajući rječnika nastojali popisati.

Glavnim smo ciljevima ovoga istraživanja postavili sljedeće: (1) definirati pojam hungarizma, (2) na temelju rječničkih izvora definirati mjesto hungarizama koje su zauzimali u hrvatskom knjićevnom jeziku u razdoblju od otprilike dva i pol stoljeća u kojem su objavljeni pregledani rječnici, te (3) utvrditi na koji način su se maČarske posuČenice prilagodile sustavu hrvatskog jezika, kako su formirali svoje fonološke i

morfološke oblike, te koje su se promjene zbile na planu njihova značenja u vrijeme i neposredno nakon posuđivanja.

Stupanj integracije pojedinih leksema pokazat će i njihova tvorbena plodnost. Što je više tvorenica motiviranih posuđenicama, veća je mogućnost da će njihovo mjesto u novom jezičnom sustavu biti stabilnije.

2. Formiranje korpusa i metodologija rada

U formiranju korpusa hungarizama poslužio je dakle pet najvažnijih starijih hrvatskih rječnika: *Dictionarium Quinque Nobilissimarum Europae lingvarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Vngaricae* Fausta Vrančića, *Blago jezika slovinskoga* Jakova Mikalje, *Dikcionar ili Réchi Szlovenske zvezega ukup zebrane, u red postaulyene* Juraja Habelića, *Gazophylacium, seu Latino-illyricorum onomatum aerarium, Gazophylacium illyrico-latinum* Ivana Belostenca i *Lexicon Latinum* Ivana Sušnika i Andrije Jambrešića.

Početni korak predstavljao je pregledavanje Hadrovicseve monografije *Ungarsche Elemente im Serbokroatischen*. U njoj je autor graču sakupljenu iz najrazličitijih pisanih izvora nadopunjavao pregledavajući i starije hrvatske rječnike.

Kako su za naše istraživanje leksikografska djela određena kao temeljni i jedini izvori, krenuli smo u samostalno pretraživanje rječnika, pretpostavljajući da u njima postoji sloj hungarizama koje je Hadrovics previdio ili izostavio iz svojega korpusa. Ta se pretpostavka kasnije i potvrdila, najviše u pogledu bogatog fonda tvorenica nastalih od hungarizama prema pravilima tvorbe u hrvatskom jeziku.

Lakši uvid u graču i brže pretraživanje Vrančićeva, Mikaljina, Habelićeva i Belostenčeva rječnika velikodušno nam je omogućio prof. dr. Damir Boras, voditelj dva znanstvena projekta Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske: *Hrvatska rječnička baština i prikaz rječničkoga znanja* i *Hrvatska rječnička baština i hrvatski europski identitet*. U sklopu ovih projekata provedi se računalna obrada hrvatskoga rječničkoga blaga. Digitalizirane oblike četiriju rječnika doblili smo prije negoli su bili spremni za javno objavljivanje, stoga profesoru Borasu ovom prilikom zahvaljujemo na učinjenom ustupku. Sušnik-Jambrešićev rječnik još je u fazi izrade, stoga smo njega pregledavali na tradiconalan način. Za nadati se je da će u budućnosti i to veliko leksikografsko djelo biti dostupno u računalnoj obradi.

Nakon što smo formirali korpus hungarizama, pristupili smo njihovom opisu uzimajući u obzir sličnosti i razlike dva jezika u kontaktu na sinkronijskoj razini kako to propisuje Filipovićeve teorije jezika u kontaktu. Budući da se radi o korpusu leksema koji su posuđivani prije nekoliko stoljeća, nakon toga prvoga koraka, u analizu smo uveli i dijakronijski aspekt pretpostavljajući da ne mali broj mačarskih riječi u to vrijeme svojim glasovnim likom i značenjem izgledao drukčije nego danas. Kako bismo utvrdili što točnije modele od kojih su formirani hrvatski hungarizmi služili smo se mačarskim povijesno-etimološkim rječnikom (TESz), kojega smo po potrebi dopunjavali drugim povijesnim i dijalektološkim leksikografskim izvorima.

Kombinirajući u analizi dijakroniju i sinkroniju, pokušali smo postaviti takav model opisa koji će biti usuglašen s prirodom proučavane građe.

3. Struktura rada

Rad je raspodijeljen u ukupno devet poglavlja. Nakon uvodnog dijela, slijede poglavlja koja konkretnu analizu korpusa smještaju u širi lingvistički i kulturno-povijesni kontekst istraživanja.

Drugo poglavlje (*II. Lingvistika jezičnih dodira*) donosi teorijska promišljanja o jezičnoj kontaktologiji kao jezikoslovnoj znanosti, daje kratki prikaz njezina razvoja kao i najvažnijih pojmova i definicija neophodnih za opis korpusa hungarizama.

O povijesnim i društvenim okolnostima koje su dovele do mačarsko-hrvatskog jezičnog kontakta i međujezičnih utjecaja govori treće poglavlje (*III. Povijesni kontekst hrvatsko-mađarskih jezičnih dodira*).

Četvrto poglavlje posvećeno je prikazu dosadašnjih istraživanja hrvatsko-mačarskih jezičnih dodira (*IV. Istraženost hrvatsko-mađarskih jezičnih dodira*) na čije se rezultate oslanja i ovaj rad.

Slijedeća dva poglavlja bave se hrvatskim kao jezikom primateljem. Peto poglavlje (*V. Hrvatski književni jezik od kraja 16. do sredine 18. stoljeća*) u kratkim crtama opisuje, iz gledišta kasnije standardizacije i normiranja jezika, najvažnije starije razdoblje hrvatske jezične dijakronije. U šestom poglavlju (*VI. Mađarska sastavnica starije hrvatske leksikografije*) predstavljeno je mjesto mačarske građe unutar najvažnijih leksikografskih izvora iz razdoblja od kraja 16. do sredine 18. stoljeća, iz kojih je ekscipiran korpus hungarizama čijom se detaljnom analizom bave sedmo i osmo poglavlje.

Središnje i najveće poglavlje (*VII. Adaptacija hungarizama sustavu hrvatskoga jezika*) podijeljeno je u tri potpoglavlja u ovisnosti o tome na kojoj se jezičnoj razini (fonologija, morfologija, semantika) raščlanjuju glavne tendencije u prilagodbi hungarizama hrvatskom jeziku.

Osmo, predzadnje poglavlje (*VIII. Tvorenice motivirane hungarizmima*) posvećeno je mogućnostima stvaranja novih riječi od potpuno adaptiranih hungarizama prema pravilima tvorbe u hrvatskom jeziku. U devetom poglavlju donose se glavni zaključci istraživanja.

Na samom kraju rada priloženi su popis replika i modela sa značenjima, te tablica koja prikazuje raspored svih primarnih hungarizama s tvorenicama prema rječnicima koji su poslužili kao izvori.

II. Lingvistika jezičnih dodira

1. Određenje discipline

Jezikoslovno područje usmjereno na istraživanje jezičnih dodira u hrvatskom jezikoslovlju obično nazivamo *teorija jezika u kontaktu* prema naslovu knjige Rudolfa Filipovića (*Teorija jezika u kontaktu, Uvod u lingvistiku jezičnih dodira* 1986) kreatora sustavnog modela proučavanja stranih jezičnih elemenata u hrvatskom. Njegova teorija potaknula je i brojne druge hrvatske istraživače da daju svoj doprinos ovom području. Tijekom vremena u uporabu su ušli i drugi termini kao što su *kontaktna lingvistika* (prema engl. contact linguistic), *lingvistika jezičnih dodira* ili *kontaktologija*, a u posljednje vrijeme sve se više rabe i nazivi *dodirna lingvistika*, *lingvistika jezičnih dodira* te *dodirno jezikoslovlje*. Među hrvatskim jezikoslovcima ne postoji jedinstveno stajalište koji bi termin bio najprihvatljiviji, premda se praktičnim čini termin *kontaktologija* zbog svoje jednočlanosti i tvorbene plodnosti (*kontaktolog*, *kontaktološki*).

Filipovićeve istraživanja naslanjaju se na rezultate Uriela Weinreicha i Einara Haugena koji su djelovali sredinom 20. stoljeća i koji se smatraju začetnicima suvremene lingvistike jezičnih dodira. Važan doprinos ovome području međutim dao je i Hermann Paul (*Prinzipien der Sprachgeschichte*, 1886) krajem 19. stoljeća. On upotrebljava tada široko rasprostranjen termin *miješanja jezika* podrazumijevajući pod njime rezultat utjecaja jednog jezika na drugi ili jednog dijalekta na drugi. Razvija dva temeljna načela jezičnog posuđivanja prema kojima (1) jedan jezik utječe na drugi ako drugi prima strani materijal i ako se njegov vlastiti jezični materijal formira prema stranim uzorima i (2) lingvističko posuđivanje može biti rezultat potrebe; te opisuje proces ulaska strane riječi u jezik primatelj, tj. faze formiranja takvog oblika koji se u sustavu ponaša kao bilo koja druga domaća riječ (prema Filipović 1986: 23-24). Na ovim postavkama, više ili manje modificiranima i dopunjenima, bit će temeljeni svi kasniji modeli opisa posuđenih jezičnih elemenata u okviru kontaktne lingvistike.

Najviše negodovanja kod Paulovih nastavljača izazivao je pojam *miješanja jezika*. Da je neprikladan Haugen (*The analysis of Linguistic Borrowing*, 1950) objašnjava time što navodi na pogrešan zaključak kako jedan jezik može nastati miješanjem druga dva (na što je istina ukazivao još i H. Paul, ali nije pronašao boljeg rješenja), te ga konačno

zamjenjuje terminom *jezično posuđivanje* koji će biti u upotrebi sve do pojave Weinreichove knjige *Language in Contact* (1. izdanje: 1953) kada će se njezin naslov početi rabiti kao termin (*jezici u kontaktu*) i koji će ostati aktualan do danas.

2. Jezični dodir, dvojezičnost (višejezičnost), međujezični utjecaj

Temeljni pojam kontaktne lingvistike jest *jezični dodir* ili *jezični kontakt* za koji u literaturi nažalost ne nalazimo jednoznačne definicije. Neki autori pod jezičnim kontaktom podrazumijevaju „situaciju geografskog kontinuiteta ili velike društvene bliskosti (te uzajamnog uticaja) između jezika ili dijalekata. Rezultat „kontaktnih situacija” može se odraziti lingvistički, u porastu broja pozajmljenica, obrascima fonološke i gramatičke promene, mešovitim oblicima jezika (kao što su kreoli i pidžini), i opštem povećanju bilingvizma raznih vrsta” (Kristal 1985: 129). Prema takvoj definiciji međujezični utjecaj koji se realizira na različite načine javlja se kako rezultat jezičnog dodira, dok je jezični dodir posljedica društveno-povijesne situacije (usp. Jenő 1995: 195). Većina autora međutim, obično pojmovno ne razdvaja uzrok od posljedice, definirajući jezični dodir kao sve promjene koje su se dogodile u nekom jeziku pod utjecajem drugog jezika, od preuzimanja leksičkih jedinica, do promjena u njegovoj morfosintaktičkoj strukturi (v. Myers-Scotton 2002: 4, Trask 2005: 142, Benő 2008: 13).

Već se vrlo rano proučavanje jezičnih dodira počinje vezivati uz bilingvizam (dvojezičnost) kao preduvjeta za njegovo ostvarivanje. Naime za dva jezika kažemo da su u kontaktu ako se rabe naizmjenično od strane iste osobe. Iz toga proizlazi da je mjesto jezičnog kontakta upravo dvojezični ili višejezični govornik (Weinreich 1968: 1, Bugarski 1997: 65). Dvojezičnost (ili višejezičnost) osim kao jezičnu situaciju u kojoj govornici naizmjenice rabe dva ili više različitih jezika¹ (Dabo-Denegri 2007: 28), možemo definirati i kao stanje „amelyben a nyelvi kölcsönhatás, illetve egyik nyelvnék a másikra való hatása a leghatározottabban, a legmélyebb nyomokat hagyva érvényesül” (Benkő 1998: 186). To stanje se međutim ne promatra samo na razini pojedinaca, već i na razini čitavih jezičnih zajednica pa se prema tome kontaktološka istraživanja osim lingvističkim aspektom jezičnog kontakta nužno zanimaju psiholingvističkim i sociolingvističkim

¹ Stručnjaci su podijeljeni u pitanju koliki mora biti stupanj poznavanja jezika da bi se osoba mogla smatrati dvojezičnom. Za jedne je tomu preduvjet vladanje dvama jezicima na razini izvorna govornika, a za druge tek pasivno poznavanje drugoga jezika (Kiss 2002: 212, Dabo-Denegri 2007: 28).

pitanjima što ih određuje kao interdisciplinarnu jezikoslovnu granu (usp. Filipović 1986: 26, Ajduković 2004: 78, Benő 2008: 11).

Do širenja dvojezičnosti dolazi iz različitih društveno-povijesnih razloga. Kao prvo geografski bliski suživot dvije jezične zajednice, razmjena dobara, trgovački putevi dovode do mećujezičnog utjecaja. Stvaranju dvojezičnih zajednica u takvim područjima doprinjelo je u prošlosti i često pomicanje granica, odnosno prekrajanje državnih teritorija. U tom smislu maćarske jezične zajednice u Rumunjskoj, Ukrajini, Vojvodini i Slovačkoj nastale nakon Trianonskog sporazuma predstavljaju u europskom kontekstu jedinstven primjer s obzirom na to da izvangranična manjina broji otprilike trećinu ukupnih maćarskih govornika (Kiss 2002: 183).

Slične posljedice imale su i masovne migracije stanovništva iz ekonomskih ili društvenih razloga, kao što su one iz europskih zemalja u Južnu i Sjevernu Ameriku, Australiju i Novi Zeland tijekom 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća. Sve su te iseljeničke zajednice s vremenom postale dvojezične. U daljoj prošlosti važan čimbenik jezičnih dodira bila je i kolonizacije tijekom koje je neminovno dolazilo do širenja, pa čak i dominacije jezika osvajača. Nadalje do dvojezičnosti i višejezičnosti dovodi i širenje „mećunarodnih” jezika, kao što je nekada slovio latinski, a danas engleski, te u današnje vrijeme obavezno učenje stranih jezika tijekom obrazovanja (Myers-Scotton 2002: 31-32).

Sudbina je dvojezičnih ili višejezičnih zajednica različita. Jezici u stabilnim jezičnim zajednicama mogu se očuvati bez obzira na snažan utjecaj drugog jezika u kontaktu. Dručkija je situacija u dvojezičnim zajednicama čiji se govornici s vremenom asimiliraju u dominantnoj kulturi što dovodi do zamjene jezika, a u krajnjem slučaju i do izmuniranja ili potpunog nestanka jezika (Crystal 2003: 451). U novije vrijeme predmet interesa sociolingvistike su pidžini i kreoli koji nisu prirodni jezici već su svojevrsni komunikacijski sustavi pojednostavljene strukture i ograničena leksika nastali iz dva ili više jezika (Isto: 417).

Usljed dugotrajne dvojezičnosti dolazi do mećujezičnih utjecaja koji se očituje na razini jezika kao sustava, a koji ovise o čitavom nizu faktora. To je ponajprije broj dvojezičnih i višejezičnih govornika², status jezika, polifunkcionalnost, tj. upotrebljava li se jezik u ograničenom tipu situacija ili ne (Matasović 2005: 138), odnosno diglosija koja označava

² Havranek odbacuje mogućnost mećujezičnog utjecaja u uvjetima individualne dvojezičnosti, samo kolektivna dvojezičnost – velik broj dvojezičnih govornika – može dovesti do odlučujućih promjena u jeziku (1964: 198).

specijaliziranu funkciju i preštit dvaju jezika ili jezičnih varijeteta u jednoj jezičnoj zajednici (Trask 2005: 53, Kiss 2002: 232).

Važni su faktori i trajanje dodira (višestoljetne veze, tj. trajni i stabilni dodiri na primjer mogu uzrokovati značajne promjene u strukturi na svim razinama) te društveno-gospodarska nadmoć (češće će razvijenije društvo biti jezik davatelj nego manje razvijeno koje je obično jezik primatelj), dok neki kontaktolozi drže da dinamici međujezičnih utjecaja uvelike pridonose i genetska te tipološka struktura jezika u kontaktu (Benč 2008: 14-17). Ovu tezu možemo oprimjeriti mačarsko-hrvatskim višestoljetnim dodirima koji nisu rezultirali utjecajima na gramatičku strukturu ijednoga od jezika upravo zbog njihove genetske i tipološke različitosti (usp. Nomárkay 2004). Utjecaj je ograničen na leksičku razinu koja je najotvoreniji jezični podsustav te ovisi najviše o društvenim faktorima.

Na kraju spomenimo još jednu pojavu koja se javlja kao posljedica dugotrajnih i stabilnih međujezičnih dodira. To su takozvani *jezični savezi*. Jezični savez čine najmanje dva, a vrlo često i nekoliko jezika koja se govore u geografski vrlo bliskom, susjednom području i koji dijele niz zajedničkih obilježja koja su se proširila isključivo zbog intenzivnih dodira. Pri tome nijedan jezik saveza ne mora imati sva obilježja koja definiraju savez, ali moraju imati barem neka. Tipičan primjer je balkanski jezični savez koji obuhvaća albanski, grčki, bugarski, makedonski, rumunjski, meglenorumunjski, arumunjski, te djelomice srpski jezik. Ovi jezici dijele niz obilježja nastala difuzijom kao što su postponirani član, zamjena infinitiva zavisnom rečenicom, redukcija padeža, analitička tvorba futura i komparativa i dr. Utvrđivanje jezičnih saveza i njihov opis zatijeva poredbeno- povijesna proučavanja jezika u kontaktu kojima se bavi *arealna lingvistika* (Matasović 2001: 57-58)³.

3. Posljedice jezičnih dodira

Posljedice jezičnih dodira lingvistički gledano mogu biti fonetske, morfološke, leksičke, sintaktičke ili semantičke prirode, a ostvaruju se na dva međusobno povezana načina. Radi li se o sporadičnoj, povremenoj pojavi koja se očituje kao odstupanje od

³ Više o predmetu proučavanja arealne i lingvistike i njezinih rezultata vidi i u: Balázs 1983: 7-112, Hadrovics 1989: 7-23.

norme u govoru kod jednog ili manjeg broja dvojezičnih govornika govorimo o *interferenciji*. Ponekad takva odstupanja od norme postaju raširena i općeprihvaćena na razini jezičnog sustava. U tome slučaju govorimo o *posuđivanju*⁴ koje prema tome možemo promatrati kao rezultat dugotrajne interferencije (Benő 2008: 13)⁵.

Pojam *interferencije* rabili su predstavnici Praške škole, a u kontaktologiju ga je uveo Weinreich (1968: 11) praveći pri tome razliku između *interferencije u govoru* i *interferencije u jeziku*⁶. Interferencija u jeziku odgovara onome što drugi jezikoslovci nazivaju još i *integracijom* (Haugen, Juhász; prema Piškorec 2005: 21), a kasnije i *transferencijom* (Clyne 2003: 76, Muljačić 1997-1998: 268). Iz rečenoga vidimo da se u povijesti kontaktoloških istraživanja pojmovi interferencija u jeziku (na razini sustava), jezično posuđivanje, integracija i transferencija odnose na istu pojavu, odnosno na svako preuzimanje neke jezične jedinice iz jednog jezika u drugi. Slijedeći tradicionalnu hrvatsku terminologiju u ovome će se radu rabiti pojam *jezično posuđivanje*, a svaku preuzetu jezičnu jedinicu, prilagođenu sustavu jezika primatelja, tako da je govornici ne osjećaju kao stranu, nazivamo *posuđenicom*⁷. S obzirom na jezične razine govorimo o fonološkim, morfološkim, sintaktičkim, semantičkim ili leksičkim posuđenicama (Samardžija 1998: 46). Važno je napomenuti kako se kontaktna lingvistika u užem smislu bavi upravo ovim pojavama, odnosno usustavljivanjem stranih jezičnih jedinica u sustavu jezika primatelja kao tragovima jezičnoga posuđivanja (Tagar Szentesi 2009: 73).

Dalje ćemo u tekstu nešto više reći o posuđivanju na različitim jezičnim razinama, s time da će nešto veća pažnja biti posvećena leksičkim posuđenicama koje su i glavni predmet našega istraživanja.

⁴ Termin posuđivanje ranije je shvaćan šire, naime označavao je istu pojavu kao i međujezični utjecaj, odnosno sve posljedice jezičnog dodira, kako interefenciju tako i posuđivanje (prema Filipović 1986: 34, usp. i Surdučki 1978: 6).

⁵ Piškorec (2005: 20) za opis posljedica jezičnih dodira preuzima model Becherta i Waldigena koji razini govora i jezika dodaju i treću, razinu jezičnog razvitka koja „podrazumijeva dijakronijski razvitak čitavih jezičnih sustava koji su u intenzivnom dodiru s drugim jezičnim sustavima”.

⁶ Surdučki odbacuje pojam *interferencije* smatrajući ga u osnovi negativnim zbog toga što podrazumijeva kršenje norme, te da je „nemoguće i nepotrebno odvajati interferenciju u govoru od jezičnog pozajmljivanja u jeziku i da se pod terminom *pozajmljivanje* ne može shvatiti samo prosto dodavanje novih elemenata jednoj sistematskoj strukturi bez ikakvih posljedica po tu strukturu“ (1978: 6).

⁷ U hrvatskoj literaturi termin *posuđenice* češće se koristi za oznaku leksičke posuđenice. I sam Samardžija (1998) nakon što definira posuđenice kao „sve jedinice posuđene iz drugih jezika“ (46), (te nabroji fonološke, morfološke itd. posuđenice), nekoliko stranica dalje kaže: „Rekli smo da su posuđenice sve leksičke jedinice preuzete u hrvatski jezik iz drugih jezika“ (51). Muljačić zbog negativnih konotacija ovoga termina („vraćanje duga“) prikladnijim smatra termin *transfer* koji osim toga ne sugerira da se radi o samo preuzetim stranim riječima. Iz njega izvodi i termin *transferologija* za disciplinu koja proučava elemente stranog porijekla (1998: 27).

4. Jezično posuđivanje

Kao što je već spomenuto posuđivati se mogu elementi svih jezičnih razina, tj. svaka jezična jedinica (fonem, morfem, leksem, sintagma, rečenica) može biti preuzeta iz drugog jezika i postati sastavnim elementom novoga jezika. Istraživanja su međutim pokazala da ova tvrdnja vrijedi samo načelno, naime zbog različite strukturiranosti jezičnih podsustava neke se jedinice lakše posuđuju od drugih. Benő (2008: 58-60) na temelju tradicionalne literature kao i vlastitih istraživanja mađarsko-rumunjskih jezičnih dodira dolazi do zaključaka primjenjivih na proučavanje jezičnih dodira općenito. Naziva ih univerzalijama jezičnog posuđivanja, a one obuhvaćaju sljedeće točke:

- (1) Nijedna jezična zajednica ne egzistira izolirana od drugih jezičnih zajednica, stoga je jezično posuđivanje prirodna pojava; to pokazuje i podatak da u većini jezika Europe broj posuđenica nadmašuje broj riječi temeljnog leksika⁸.
- (2) Leksičko posuđivanje uvijek prethodi posuđivanju gramatičkih/strukturnih elemenata, tj. posuđivanju na fonološkoj, morfološkoj i sintaktičkoj razini.
- (3) Prema vrsti riječi najčešće se posuđuju imenice, zatim redom glagoli, pridjevi, prilozi, prijedlozi te uzvici.
- (4) Redoslijed posuđivanja strukturalnih elemenata jezika je sljedeći: najzastupljenija su fonološka obilježja (suprasegmentalna: naglasak, tempo, intonacija), zatim slijedi red riječi, a tek onda vezani leksički morfemi (sufiksi, prefiksi).
- (5) Posuđeni leksemi prvenstveno se odnose na kulturne/civilizacijske posebnosti jezika davatelja (jela, odjeća, običaji, alati, vjerovanja); radi se o pojmovima za koje u jeziku primatelju za njih nema imena te se posuđivanjem popunjavaju leksičke praznine.

Matasović (2001: 69) govori o *hijerarhiji razina* u kontaktnim situacijama prema kojoj se najteže posuđuju sintaktički i morfološki elementi, a najlakše leksički, dok su elementi fonološke, tvorbene i semantičke razine negdje između prve dvije. Pri tome je posuđivanje na višim razinama moguće samo ako postoji posuđivanje na nižim razinama, s time da je intenzivno posuđivanje na leksičkoj razini često u situacijama jezične neravnopravnosti, u zajednicama gdje diglosija nije pravilo. S druge strane, zajednice s raširenom diglosijom, gdje su jezični dodiri intenzivniji, stvorit će uvjete posuđivanju na sintaktičkoj i semantičkoj razini. Prema tome vrstu posuđivanja možemo definirati i na

⁸ Autor do ovoga zaključka dolazi na temelju podataka s: <http://en.wikipedia.org/wiki/Loanword>

temelju intenziteta jezičnog dodira. Što je on intenzivniji lakše će biti posuđivanjena višim jezičnim razinama, dok će povremeni dodiri uzrokovati tek preuzimanje elemenata s najniže, leksičke razine. Zybatow izrađuje ljestvicu koja pokazuje međuvisnost intenziteta dodira i vrste posuđivanja (prema Nyomárkay 2004; usp. i Thomason 2001: 70-71):

<u>intenzitet dodira</u>		<u>vrsta posuđivanja</u>
1. povremen dodir	—————→	leksički elementi koji nisu elementi temeljnog leksika
2. nešto intenzivniji dodir	—————→	leksičko i neznatno strukturalno
3. intenzivan dodir	—————→	jače strukturalno (prepozicije, postpozicije, tvorbeni morfemi)
4. jak i vrlo jak kulturni pritisak	—————→	morfosintaktičke i sintagmatske promjene

4.1. Fonološko posuđivanje

Posuđivanje na fonološkoj razini podrazumijeva promjenu u fonološkom sustavu nekog jezika provedenu pod utjecajem drugog jezika. To se prije svega odnosi na pojavu novog elementa koje fonološki inventar jezika primatelja ne poznaje.

O posuđivanju fonema možemo govoriti samo uvjetno jer ono u pravom smislu te riječi ne postoji. Kako su fonološki sustavi vrlo zatvoreni i strogo strukturirani, a fonemi jedinice jezika koje nisu samostalne, već čine veće jezične jedinice (morfeme, riječi), njihovo preuzimanje odvijat će se posredno. Posuđivanje fonema usko je vezano uz posuđivanje leksema⁹ (Benkő 1998: 197, Lanstyák 2006: 15). To međutim ne znači da će se istovremeno s preuzimanje strane riječi koja sadrži takav fonem dogoditi i promjene u fonološkom inventaru. Promjene u fonološkoj strukturi nekog jezika dugotrajan su proces, a pogotovu se to odnosi na tendencije potaknute „izvana”, pod utjecajem drugog jezika. Da bi se to ipak dogodilo potreban je što veći broj posuđenica u kojima se pojavljuje novi fonem, a koji će u prvoj fazi biti zamjenjivan fonemima jezika primatelja, dok će njegovo

⁹ Usp. 4. točku ovog poglavlja gdje je bilo riječi o univerzalijama jezičnog posuđivanja.

konačno preuzimanje ovisiti o sličnostima fonoloških inventara dvaju jezika u kontaktu i samoj strukturi jezika primatelja. Posuđivanje fonema olakšavaju, ili drugim riječima potiču položajne varijante (alofoni) nekog fonema i „prazna mjesta” („rupe”) u sustavu (Benkő 1998: 198-200, Matasović 2001: 70-71). Filipović (1986: 81-82) ovu pojavu promatra isključivo kao promjenu unutar fonološkog sustava jezika primatelja, što znači da ne možemo govoriti o posuđivanju novog fonema, već se on razvija od postojećeg alofona procesom *fonologizacije*. Ne postoji li u sustavu alofon dotičnog fonema, on neće biti preuzet „izvana” bez obzira koliki broj posuđenica ga sadržava, već će biti zamijenjen kojim domaćim fonemom)¹⁰. Na taj su način fonološki inventari hrvatskog i mađarskog jezika obogaćeni fonemom *dzs/dž*, naime on je u oba jezika postojao otprije kao položajna varijanta, dok su njegovu fonologizaciju posuđenice (iz turskog) samo potakle. S druge strane prazna mjesta u sustavu predstavljaju *latentne foneme* koji se razvijaju u određenim uvjetima, na primjer pod pritiskom posuđenica koje ih sadržavaju. Pojavu spomenute zvučne afrikate *dž* tako bismo mogli objasniti i time da je bezvučnom *č* u sustavu nedostajao njegov zvučni parnjak (Isto: 83-81, usp. Kiss- Puztai 2005: 579).

Osim kod pojave novih fonema strani utjecaji na fonološki sustav vidljivi su i fonotaktici. Posuđenice fonološki i morfološki adaptirane jeziku primatelju, zadržavaju skupine fonema koje nisu u skladu s distribucijskim pravilima domaćih fonema, ali njihova brojnost stvara inovacije u sustavu. Primjerice inicijalnu pozicioniranost fonema *g* u mađarskom potaknule su posuđenice iz slavenskih jezika (*gabona*, *galamb*), njemačkog (*gádor*, *gallér*) i latinskog (*galád*) (Kiss- Puztai 2005: 317). Sličan su primjer u hrvatskom inicijalne, medijalne i finalne skupine *št-*, *šm-*, *štr-*, *-mp-*, *-nf* koje su se udomaćile s posuđivanjem brojnim germanizama (prema Turk 1987: 244).

4.2. Morfološko posuđivanje

Zatvorenost i stabilnost morfoloških sustava prepreka su preobrazi morfoloških struktura u uvjetima koje stvaraju međujezični dodiri. Primjeri preuzimanja čitavih deklinacijskih ili konjugacijskih paradigmi praktički ne postoje. Međutim „transfer pojedinačnih morfema svih tipova definitivno je moguć pod određenim povoljnim strukturnim uvjetima kao što su postojanje sličnosti prema uzorcima ili relativno nevezan ili nepromjenjiv oblik

¹⁰ Sličnoga je mišljenja i Moguš (2010: 94) :“...fonem postaje sastavni dio nekog fonološkog sustava onda kada nastane u granicama samog sustava. Posudbenice mogu samo pospješiti njegovo učvršćivanje, ali jamačno nisu odlučujući faktor da se fonem primi u sustav.“

morfema” (Weinreich 1968: 43-44). Iako je rijetko, takvom preuzimanju svakako pogoduje i dugotrajan i intenzivan jezični dodir. Tako je rumunjski iz slavenskih jezika posudio padežni nastavak za vokativ jednine ženskog roda (Matasović 2001: 74) što pokazuje da je preuzimanje pojedinačnih fleksijskih nastavaka moguće.

Veću otvorenost spram stranih utjecaja pokazuju tvorbeni morfemi. Slično kao i kod fonološkog posuđivanja preduvjet preuzimanju stranih tvorbenih obrazaca i tvorbenih morfema je posuđivanje leksema, a njihovo odvajanje od osnove i samostalna uporaba na domaćem leksičkom materijalu dugotrajan je proces. Primjere posuđivanja tvorbenih sufiksa nalazimo u mađarskom gdje se sufiks *-nok/-nek/-nök* s vremenom odvojio od slavenskih složenih posuđenica (kao na primjer: *asztalnok* > slav. *stolъnikъ*, *bajnok* > slav. *bojъnikъ*), osamostalio i počeo upotrebljavati na mađarskim osnovama (Hadrovics 1989: 13, Nyomárkay 1989: 293). Brojnost primjera kao što su *tárnok*, *eretnek*, *elnök*, *fegyvernek* odražava trajnost i intenzitet dodira bez čega do ove pojave ne bi moglo ni doći.

Tvorbeni morfemi ne samo da obogaćuju domaći tvorbeni inventar, nego mogu potaknuti i učvrstiti upotrebu slabo plodnih tvorbenih elemenata jezika primatelja, u slučaju da se domaći i strani sufiks slažu prema obliku i značenju. Hadrovics tako objašnjava reaktivaciju hrvatskih sufiksa *-aš*, *-uš*, *-oš* i *-iš* koji su prije priljeva velikog broja mađarskih posuđenica s istim završecima (sufiksima) bili rijetki i slabo plodni (Hadrovics 1989: 36)¹¹.

Morfološko posuđivanje može se ogledati i u pojavi nove vrste riječi kao što je član u jeziku guarani (Paragvaj) posuđen iz španjolskog ili nove gramatičke kategorije, što potvrđuje glagolski aspekt u istrorumunjskom čiji razvitak je potakla uporaba hrvatskih prefiksa kao jednog od temeljnih nositelja svršenosti radnje (Benő 2008: 82, 105).

4.3. Sintaktičko posuđivanje

Arealna istraživanja posuđivanje na sintaktičkoj razini obično ilustriraju zamjenom infinitivnih konstrukcija zavisnim rečenicama u jezicima balkanskog jezičnog saveza. Ova i slične pojave rezultat su uvijek vrlo dugotrajnih i jakih međujezičnih dodira, ali i pokazuju da je utjecaj na sintaktičku strukturu drugog jezika itekako moguć (Matasović 2001: 73-74).

¹¹ Babić u knjizi *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku* (1991) ne spominje da bi ovi sufiksi bili reaktivirani pod utjecajem mađarskog jezika.

Filipović za posuđivanje sintaktičkih elemenata pretpostavlja neposredan dodir dvaju jezika. Prema njegovu shvaćanju posredan dodir rijetko dovodi do promjena u sintaktičkoj strukturi nekog jezika zbog toga što jezik primatelj preuzima elemente jezika davatelja (i to najčešće leksičke elemente) preko posrednika, a posrednik može biti neki masovni medij (pisana riječ, radio, televizija) ili neki drugi jezik. Na taj način dva jezika teško mogu doći u dodir na razini sintakse¹². S druge strane neposredni dodir između dva jezika pretpostavlja stvarni jezični kontakt govornika dvaju jezika gdje je onda prijenos moguć i na višim jezičnim razinama (Filipović 1986: 49-50). U tim uvjetima sintaktičko posuđivanje nije ovisno o prethodno posuđenim leksičkim elementima, a većinom se odnosi na red riječi, kongruenciju među dijelovima rečenice, rekciju, uporabu prijedloga i sintaktičke prevedenice (usp. Benő 2008: 133).

S druge strane promjene u sintaksi mogu biti vezane uz pojavu nove riječi u leksičkom korpusu nekoga jezika. Dabo-Denegri (2007: 47) navodi primjer neadaptiranih engleskih pridjevskih posuđenica u francuskom koji se s imenicama ne slažu u rodu i broju, a što zahtijeva francuska sintaksa. Istu pojavu bilježimo i u hrvatskom jeziku na primjerima pridjeva *fit* ili *fer* posuđenim iz engleskog. Preuzimanja strane rekcije pokazuje i glagol *interesseirati se za što* koji je iz jezika davatelja (njemačkog: *sich interessieren für etwas*) preuzet zajedno s dopunom *za + akuzativ* što nije u skladu sa hrvatskom sintaksom, naime uz glagole koji znače interes obično stoji instrumental (Nyomárkay 1984: 92).

4.4. Leksičko posuđivanje

Središnje mjesto u tradiciji kontaktoloških istraživanja zauzima proučavanje leksičkih posuđenica. Naime, ne postoji jezik koji u svojoj leksičkoj građi ne sadrži i jedinice preuzete iz drugih jezika. Tu pojavu uvjetuje otvorenost leksičkog podsustava, za razliku od strukturalno strogo definiranog fonološkog, morfološkog ili sintaktičkog ustrojstva nekog jezika. Osim otvorenosti posuđivanje olakšava i denotativna funkcija elemenata u podsustavu. Riječi se uvijek referiraju na izvanjezičnu stvarnost, stoga pojava novih stvari i pojmova dovodi do novih leksema bilo kreiranjem bilo posuđivanjem. Osim toga posuđivanje stranih leksema nije strogo uvjetovano stanjem bilingvizma ili neposrednim

¹² Kad se radi o jeziku kao posredniku postavlja se pitanje koji jezik je u tim uvjetima jezik davatelj: jezik posrednik ili izvorni jezik (ova problematika bit će razmatrana u točki 3.6. ovog poglavlja).

tipom dodira prema Filipoviću, naime ono je moguće ostvariti i među vrlo udaljenim jezicima preko jezika posrednika (Matasović 2001: 69), ali i bez njegova posredstva.

Postoje različiti tipovi leksičkih posuđenica. Najčešće se posuđuju jezični znakovi u cjelini, odnosno izraz s pripadajućim sadržajem, ali je moguće posuditi i samo sadržaj koji se zatim pridružuje već postojećoj domaćoj riječi. U tome slučaju govorimo o semantičkom posuđivanju i *semantičkim posuđenicama*. Poseban tip posuđivanja jest prevođenje jezičnih znakova leksičkom sredstvima jezika primatelja. Tom strategijom posuđivanja nastaju *prevedenice* ili *kalkovi*. Dakle pod leksičkim posuđivanjem podrazumijevamo preuzimanje leksičke jedinice, njezina izraza ili sadržaja, ili pak i izraza i sadržaja (Dabo-Denegri 1998: 441).

4.4.1. Tipologija i klasifikacija leksičkih posuđenica

Unatoč mnoštvu radova posvećenih leksičkim posuđenicama u nas i u svijetu, tipologija leksičkih posuđenica, kao ni terminologija koja se na njih odnosi u literaturi je i dalje podosta neujednačena. To proizlazi iz različitih kriterija prema kojima se klasifikacija vrši, kao što su strategija posuđivanja, rezultat posuđivanja, stupanj integracije, područje uporabe, učestalost i slično. Osim toga tipologija je uvijek podvrgnuta cilju istraživanja koje se provodi, a sve to pridonosi proizvoljnom razvrstavanju i uporabi termina. Ovim pregledom ne smatramo nužnim obuhvatiti sve postojeće nazivlje i sve klasifikacije, već samo one koje pridonose općoj slici i analizi samoga korpusa¹³.

Klasifikacija Wernera Betza smatra se temeljnom za sve daljnje opise. Najšira kategorija za njega je *Lehngut* koja obuhvaća dvije kategorije, *Lehnwort* i *Lehnprägung*. *Lehnwort* dijeli na *Fremdwort* i *assimiliert Lehnwort*, dok u *Lehnprägung* ubraja dvije kategorije, *Lehnbildung* (u kojoj razlikuje *Lehnübersetzung*, *Lehnbetragung* i *Lehnschöpfung*) te *Lehnbedeutung*. Osim toga razlikuje i *Lehnwendung*, *Lehnsyntax* te *Teillehenwort* (prema Muhvić-Dinamovski 1992: 98). Beztovu podjelu u hrvatsko jezikoslovlje prvi donosi Muljačić (1968: 7-8) prilagođujući njemačke termine hrvatskome. Tako imamo posuđenice i kalkove koji čine ukupno posuđeno jezično blago, a unutar kalka razlikuje

¹³ Dobar pregled strane i domaće literature vezane uz različite kategorizacije i oblike jezičnog posuđivanja donosi Dabo-Denegri (2007: 73-78).

doslovne prevedenice, djelomične prevedenice, formalno nezavisan neologizam, semantičke posuđnice, frazeološki kalk i sintaktički kalk¹⁴.

Haugen (1950: 214-215) klasifikaciju provodi uzimajući u obzir sam proces preuzimanja stranih leksema razlikujući pri tome importaciju od supstitucije. Importacijom se strani jezični znakovi preuzimaju u cijelosti (*Loanwords* – posuđnice), a supstitucijom se strani morfemi zamjenjuju domaćima. Supstitucija može biti provedena djelomično u slučaju kada je riječ preuzeta procesom koji ujedinjuje importaciju i supstituciju morfema (*Loanblends* – hibridne složenice), ili potpuno bez importacije stranog morfema (*Loanshifts* – prevedenice i semantičke posuđnice). Na temelju Haugenove dihotomije nastat će kasnije brojne preciznije i manje precizne klasifikacije posuđne leksičke građe nekog jezika¹⁵.

U okviru teorije jezika u kontaktu Filipović (Filipović 1986) govori o posuđnicama kao o najširoj kategoriji jezičnog posuđivanja, ali spominje i pseudoposuđnice, hibridne složenice, prevedenice i semantičke posuđnice.

U jednome od recentnijih radova iz hrvatske kontaktološke literature Piškorec (2005: 29-30) predlaže Duckworthovu klasifikaciju na *Lehnwort*, *Lehnprägung* i *Lehnverbindung* kao ravnopravne kategorije, te stvara novu terminologiju prema kojoj imamo tri tipa posuđnica: 1. *importacijske posuđnice* (posuđnice u tradicionalnom smislu) dobivene *importacijom* ili preuzimanjem jezičnih znakova u cijelosti; 2. *supstitucijske posuđnice* dobivene *supstitucijom* ili zamjenom stranog materijala domaćim; i 3. *importacijsko-supstitucijske posuđnice* dobivene djelomičnom zamjenom, odnosno kombinacijom prvih dviju strategija. Ovu klasifikaciju prikazujemo i tablično, s time da u trećem stupcu za predložene pojmove dajemo i tradicionalnu terminologiju:

¹⁴ Muljačić se inače u spomenutom radu (1968: 12-18) detaljnije bavi tipologijom kalka za čija istraživanjima predlaže Suchmannovu podjelu na: formalno značenjske tvorbe, semantičke posuđnice, kalkiranu tvorba riječi, morfološki kalk, perifrastični morfološki kalk, sintaktički kalk, frazeološki kalk te tatutološke posuđnice i tautološke kalkove. Gotovo svaka od ovih kategorija dalje se dijeli na potkategorije. Kako u naše uže istraživanje kalkovi nisu uključeni, njima se nismo opširnije bavili.

¹⁵ Neka recentnija istraživanja unose novine u terminologiju. Haspelmath (2009: 38-39) tako umjesto importacije i supstitucije koristi pojmove *material borrowing* i *structural borrowing*.

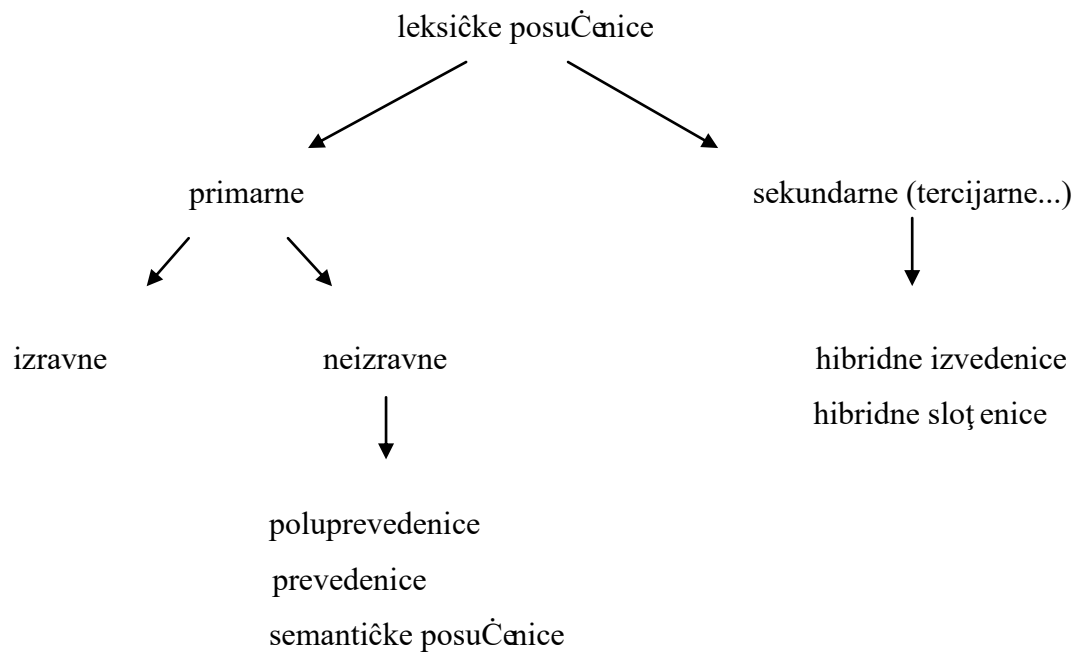
strategija posuđivanja	rezultat: posuđenica	tradicionalna podjela
1. importacija ili preuzimanje	<i>importacijske</i>	<i>posuđenice</i>
2. supstitucija ili zamjena	<i>supstitucijske</i>	<i>prevedenice,</i> <i>semantičke posuđ.</i>
3. djelomična zamjena (importacija + supstitucija)	<i>importacijsko-supstitucijske</i>	<i>poluprevedenice</i>

U hrvatskoj jezikoslovnoj literaturi za importacijske posuđenice nalazimo i termin *izravna posuđenica* (Melvinger 1989: 54, Dabo-Denegri 1998: 441) što se slaže s mačarskim terminom *közvetlen (direkt) kölcsönzó* koji predlaže Lanstyák (2006: 22). Prema mačarskom autoru *izravno (neposredno, direktno) posuđivanje* (mač. *közvetlen (direkt) kölcsönzés*) kao proces ne može se poistovjetiti s importacijom, kao što se ne mogu poistovjetiti *neizravno (posredno, indirektno)* (mač. *közvetett (indirekt) kölcsönzés*) posuđivanje sa supstitucijom zbog toga što se preuzimanje i zamjena odnose prvenstveno na strategije adaptacije. Na primjer *szörf* je u mačarskom anglicizam na morfološkoj razini adaptiran importacijom (preuzimanjem), a na fonološkoj razini supstitucijom (zamjenom) fonema *u > ö*: *surf > szörf* (usp. poglavlja o fonološkoj i morfološkoj adaptaciji hungarizama u ovome radu). S obzirom na vrstu posuđivanja ova riječ je izravna posuđenica (Isto: 21).

Na ovome mjestu valja upozoriti na određeno terminološko preklapanje. Kategorije izravno i neizravno posuđivanje proizišle iz različitih strategiju preuzimanja stranog leksema ne smijemo miješati sa posrednim i neposrednim posuđivanjem koje Filipović izvodi iz vrste jezičnog dodira, a o čemu smo već govorili u točki 3.3. ovoga poglavlja. Također je posebna kategorija pojam jezika posrednika o čemu će biti riječi kasnije¹⁶.

Lanstyák dakle predlaže novu klasifikaciju prema kojoj sve posuđenice dijeli na izravne i neizravne objedinjujući ih u skupini primarnih posuđenica. Zasebna skupina su sekundarne (tercijarne, itd.) posuđenice u koje ubraja tvorenice nastale unutarjezičnom tvorbom od primarnih posuđenica (Isto: 37, 52; usp. Surdučki 1978: 282). U hrvatskoj se literaturi takvi leksemi najčešće nazivaju *hibridne* ili *mješovite tvorenice* (više o tome vidi u VII. poglavlju). Shematski ovaj model izgleda ovako:

¹⁶ Na ovaj problem s nazivljem ukazuje i Lanstyák, ali ne za njega iznalazi rješenja (2006: 22).

Zbog toga što s jedne strane odgovara naravi proučavanoga korpusa, a s druge se čini dovoljno transparentnom, ovu ćemo podjelu primijeniti i u analizi hungarizama gdje će sve leksičke jedinice ekscerpirane iz leksikografskih izvora biti podijeljene na primarne i sekundarne. U prvoj skupini analizirat će se izravne i rijetki slučajevi dvije vrste neizravnih hungarizama, poluprevedenice i semantičke posuđnice, dok će tvorenicama od primarnih posuđenica (sekundarne posuđnice) biti posvećeno posebno poglavlje (vidi poglavlja VII. I VIII).

4.4.2. Adaptacija leksičkih posuđenica

Leksičke posuđnice, a tu prvenstveno mislimo na izravne posuđnice, često su u trenutku preuzimanja takvog fonološkog, ortografskog ili morfološkog oblika koji ne odgovara sustavu jezika primatelja. U tome slučaju nastupa proces prilagodbe ili adaptacije tijekom kojega riječ mijenja svoje značajke kako bi se što bolje uklopila u novi sustav. Adaptacija je dugotrajan proces, a do svoga konačnog oblika posuđenica prolazi kroz različite prijelazne faze. Upravo je u ovom segmentu proučavanja posuđenica R. Filipović (1986: 55-57) donio najznačajnije inovacije za kontaktološka istraživanja. Adaptaciju posuđenica analizira na fonološkoj, ortografskoj, morfološkoj i semantičkoj¹⁷ razini uvodeći pojmovnu

¹⁷ Nyomárkay (1984: 89-139) se osim analizom adaptacijskih procesa riječi stranoga porijekla u srpskohrvatskome na morfološkoj razini, bavi i njihovim opisom na sintaktičkoj razini. Sintaktička

podjelu na primarne i sekundarne promjene, prema kojima razlikuje primarnu i sekundarnu adaptaciju. Primarne promjene, koje kronološki prethode sekundarnima, karakteriziraju nestalni oblici koje predstavlja *kompromisna replika*. Nakon što replika zadobije svoj konačni oblik, odnosno od trenutka potpune integracije posuđenice u sustav jezika primatelja, nastupaju promjene koje više nemaju veze s jezikom davateljem. Replika se tada ponaša kao svaka druga domaća riječ. Takve posuđenice hrvatska leksikološka literatura najčešće naziva *usvojenicama*, za razliku od *tudica* koje nisu u dovoljnoj mjeri prilagođene novom jezičnom sustavu (usp. Samardžija 1998: 57).

Opširnije o Filipovićevoj teoriji jezika u kontaktu, njegovim osporavateljima kao i održivosti njegova modela spram proučavanoga korpusa govorit ćemo u poglavlju o adaptaciji mačarskih leksičkih posuđenica hrvatskom jezičnom sustavu, što je i glavni predmet naše analize.

4.5. Razlozi leksičkog posuđivanja: nužne i luksuzne posuđenice

Hrvatska leksikološka literatura razloge posuđivanju stranih leksema obično dijeli na izvanjezične kao što su političke, gospodarske, kulturno-civilizacijske veze ili geografska blizina između dvije jezične zajednice, te unutarjezične koji se odnose na prazna mjesta u sustavu koja se popunjavaju gotovim rješenjima iz drugih jezika (Samardžija 1998: 46-47). Međutim praznine u leksičkom sustavu najčešće se odnose na riječi koje označavaju kulturne, religijske gospodarske, povijesne i sl. realije svojstvene drugoj jezičnoj zajednici, stoga se i u tome slučaju radi o društvenom kontekstu posuđivanja, a što navodi na zaključak da se unutarjezični i izvanjezični razlozi posuđivanja zapravo isprepliću i nisu strogo odvojivi.

Jednu od najjezgrovitijih definicija razloga jezičnoga posuđivanja daje Benkő (1998: 195-196): „A kölcsönzés közvetlen oka az átadó nyelvet beszélők részéről az átvevő nyelvet beszélőkre gyakorolt politikai, gazdasági, szellemi befolyás; az átvevő nyelvet beszélők részéről vagy e nyelv kifejezési hiányelemeinek szükséges pótlása, vagy az átadó nyelvnek olyan presztízse, amely az átvevő nyelvbe annak akár meglevő elemei mellé is bevisz új nyelvi elemeket”. Sve leksičke posuđenice stoga se dijele na one za koje nema domaćih ekvivalenata – za takve posuđenice u literaturi nalazimo nazive *kulturne* ili *nužne*

adaptacija odnosi se na pridruživanje strane riječi sintaktičkim relacijama važećima za jezik primatelj na temelju semantičke srodnosti s domaćim riječima: „Na semantičkoj osnovi „doznaje“ svaka nova riječ kojom se sintaktičkom krugu mora priključiti ili kakve nove veze može izgraditi“ (138).

posuđenice – i one za čije denotate već postoji domaća riječ – one se nazivaju *luksuzne* ili u novije vrijeme *temeljne* posuđenice (*core borrowings*: Myers-Scotton 2002: 41, Haspelmath 2009: 46)¹⁸. Pojava luksuznih posuđenica snažno je motivirana dominacijom gospodarski i kulturno razvijenije kulture, pa onda i prestižem njezina jezika (kao na primjer danas engleskog), stoga možemo govoriti i o jezičnom snobizmu gdje je strani izraz često važniji od samoga sadržaja (Ljubičić 2011: 13).

Ova podjela pogoduje purističkim nastojanjima oko čišćenja standardnih jezika pravopisnih nepravilnosti, regionalnih značajki i neispravne uporabe leksema, a koja osobitu pozornost posvećuju uporabi stranih leksema. Na temelju purističke literature Samardžija utvrđuje pravila koja se tiču prihvaćanja i neprihvatanja posuđenica. Posuđenice su jeziku potrebne ako za njih nema domaće zamjene ili je zamjena zastarjela; postoji li domaća zamjena opsegom svoga sadržaja podudarna posuđenici, odnosno radi li se o sinonimima, prednost u uporabi ima domaća riječ. Ako je opseg sadržaja posuđenice širi ili uži od opsega sadržaja domaćeg leksema, treba je rabiti samo onda kada je domaći leksem ne može zamijeniti (Samardžija 1998: 63).

U novije vrijeme sve je rašireniji stav da podjela na nužne i luksuzne posuđenice nije opravdana. „Az ilyen új jövevényyszavak mint szinonimák sohasem fedik teljesen a rokon szó jelentését, hanem annák csak egy szektorát tudják helyettesíteni. Ezzel pedig mintegy könnyítenek az eredeti szó terheltségén, a nyelv kifejezőképességét árnyalatabbá, pontosabbá teszik“ (Hadrovics 1992: 101). O nepostojanju savršениh sinonima govorio je još i strukturalist T.E. Hope, za njega je svaki transfer proveden s razlogom, pa je prema tome i nužan. On nadalje smatra kako dihotomiji 'nužno versus luksuzno' nema mjesta u objektivnoj analizi posuđenica¹⁹ (1971: 271).

Ovaj stav nasljeduje i hrvatski lingvist Žarko Muljačić. Za njega su „postignuća suvremene lingvistike dokazala da stopostotnih sinonima (istoznačnica), tj. parova riječi koje mogu bez semantičkih nepravilnosti alternirati u svim kontekstima, jedva da i ima“ (1998: 29). Slično nalazimo i u najnovijoj literaturi. Mačarski kontaktolog Benő tumači (2008: 130) kako luksuzne posuđenice ne postoje zbog toga što leksičke posuđenice uvijek ispunjavaju neku komunikacijsku potrebu, tj funkcionalno su opravdane. Posudi li se riječ kojoj odgovara značenje domaće riječi, nastupit će tzv. diferencijacija sinonima, ili će biti formirano konotativno značenje koje će opravdati njezinu uporabu.

¹⁸ Benő (2008: 173-174) govori o dva modela posuđivanja: *kulturális kölcsönzési modell* i *presztízs kölcsönzési modell*.

¹⁹ “It is relic of the time when the chief intention of linguistic study was normative and research into lexical interference an ancillary to purism“ (Hope 1971: 271).

Benő nadalje upozorava kako zbog pretjerane usredotočenosti na proučavanje kulturnih i luksuznih posuđenica te društvenih faktora posuđivanja, istraživanja zanemaruju brojne druge aspekte koje se odnose na sam jezik. Motive leksičkome posuđivanju izmeću ostalog vidi i u većoj ekspresivnosti glasovnog lika posuđene riječi, zatim njezinoj morfološkoj jednostavnosti koji se pokazuje ekonomičniji naspram domaće složenice ili višestranog izraza. Osim toga, strane riječi vrlo često označavaju negativne ljudske osobine ili stanja (daje primjere slavizama u mačarskome: *betyár*, *bolond*, *debellá*, *mostoha*, *néma*, *parázna* i sl.), a nalazimo ih i meću grubim izrazima i uzvicima, psovka, kletvama. Razlog za posuđivanje ovakvih leksema može biti jezični tabu, njihova veća emocionalna nabijenost, ekspresivnost, ali i etnocentrični pogled na svijet prema kojemu je sve što je loše ili negativno automatski tuđi strano (Isto: 175-185).

Unutarjezični faktori koji utječu na posuđivanje mogu biti i niska čestotnost riječi koja dovodi do njihova nestanka i zamjene stranom riječju, rješavanje homonimije te stalna potreba za istoznačnicama (Dabo-Denegri 2007: 41).

4.6. Jezik posrednik i pojam hungarizma

Od samih početaka proučavanja stranih leksičkih elemenata u nekom jeziku jezikoslovce su najviše zanimala pitanja njihova porijekla, odnosno etimologije. Utvrđivanje povijesti nekoga leksema meću može biti težak i mukotrpan posao, a u slučaju starije leksičke građe često i bez rezultata. To se osobito odnosi na one riječi koje nisu posuđene izravno iz jezika iz kojega izvorno potječu, već preko nekog drugog jezika u kojemu već imaju status posuđenice, prošavši put prilagodbe na različitim jezičnim razinama. Takve će se posuđenice u proučavanome jeziku primatelju oblikovati prema modelima formiranim u jeziku posredniku. Na primjer njemačka riječ *schwager* posuđena je u mačarski gdje je adaptacijskim procesima formirala svoj konačni oblik *sógor*. Kasnije je taj mačarski germanizam posuđen u hrvatski zadobivši oblik *šogor* na temelju čega se jasno vidi da nije mogla biti posuđena izravno iz njemačkog. Osim fonološkog oblika, kriteriji za određivanje posredništva mogu biti i ortografske, morfološke (kao što je na primjer poklapanje u rodu) te semantičke naravi, naime u jeziku posredniku može biti modificirano i značenje (suženjem, odnosno proširenjem polja ili broja značenja ili različitim metaforičkim pomacima).

Hrvatska kontaktološka literatura (vidi: Štebih Golub 2010: 33) najčešće Rudolfa Filipovića spominje kao prvoga koji u istraživanje posuđenica uvodi pojam *jezika posrednika*, a koji proizlazi iz dihotomije posrednog i neposrednog posuđivanja (i posrednog i neposrednog jezičnog dodira), a o čemu je već bilo govora. On na primjerima anglicizama pokazuje da je ponekad nemoguće odrediti njihovu etimologiju i fonološki oblik (to se također odnosi i na morfološku i semantičku razinu) dok se ne utvrdi jezik posrednik i njegov utjecaj (Filipović 1986: 191, 1990: 22).

Prvi mečutim, koji je isticao odlučujuću ulogu jezika posrednika u procesu adaptacije bio je István Nyomárkay (Nyomárkay 1984). Mačarski slavist ukazuje na dominaciju mačarskog posredovanja pri preuzimanju leksičkih elemenata latinskog porijekla u hrvatski jezik²⁰. O presudnoj ulozi mačarskog jezika kao posrednika pri posuđivanju iz njemačkog jezika piše i Tagar Szentesi (2005: 53-54). Kako se hrvatsko-mačarski i hrvatsko-njemački jezični dodiri prostorno i vremenski uvelike protijimaju, na mačarsko posredništvo ukazuje visok stupanj podudarnosti između hrvatskog i mačarskog oblika replike, bitno različitog od glasovnog oblika njemačkog modela. S druge strane važnost njemačkog posredovanja pri posuđivanju anglicizama, talijanizama i galicizama ističu Muhvić-Dinamovski (1996) i Ljubičić (2011: 51-114).

Problem koji nastaje nakon što se utvrdi utjecaj jezika posrednika na formiranje oblika i značenja preuzete riječi jest status takvih posuđenica. Treba li ih imenovati prema jeziku iz kojega potječu ili prema jeziku posredniku koji je stvarni jezik davatelja? Je li posuđenica *šogor* germanizam ili hungarizam?

Dürriegl (1988: 98) govoreći o hungarizmima u suvremenom hrvatskom jeziku, pravi razliku između *pravih hungarizama* iskonskog mačarskog podrijetla i *nepravih hungarizama* ili *pahungarizama* koji izvorno potječu iz drugih jezika, ali su posuđeni iz mačarskog.

Filipović (1992-1993: 83) razlikuje dva stupnja etimologije, *primarnu* ili *povijesnu* i *sekundarnu etimologiju*. Sekundarna etimologija je proces razvoja izvora u anglicizam, dok se povijesna etimologija odnosi na porijeklo izvora. „U sinkronoj analizi anglicizama određujemo samo drugi stupanj etimologije, tj. moderni izvor anglicizma koji se dalje adaptira u anglicizam“ stoga povijesna etimologija nije relevantna za razvoj *-izma*. Ipak, u svojoj teoriji jezika u kontaktu naglašava kako „treba porijeklo posuđenice zadržati u

²⁰ Iako ne problematizira izravno ovu pojavu, ali i Hadrovics (1985) u svoj povijesno-etimološki riječnik hungarizama u hrvatskom i srpskom jeziku uključuje i sve one lekseme koji su posuđeni preko mačarskog s izvorom u nekom drugom jeziku. Pri sastavljanju rječnika vodio se dakle načelom *etymologia proxima*.

njezinu imenu, *-izmu*, i ne mijenjati ga prema jeziku posredniku. Meću anglicizme uvrštavamo sve one posuđenice za koje možemo utvrditi da im je *izvorni jezik* (source language) engleski i da označuju predmete i pojmove engleskog porijekla, koji su sastavni dio života, materijalne i duhovne kulture Engleske ili Amerike“ (Filipović 1986: 192).

Za Ajdukovića je rusizam prvenstveno kontaktološki pojam, stoga on mora biti kontaktološki definiran prema *etymologia proxima* budući da ovaj tip istraživanja zanimaju prvenstveno utjecaji jednih jezika na druge. Prema tome, *-izam* ne može biti definiran genealoški (Ajduković 2004: 87).

I Muljačić zabludom i predrasudom ocjenjuje „više praktično nego teoretsko prihvatanje tzv. *etymologia remota* umjesto „ispravne“ „neposredne etimologije“ (*etymologia proxima*)“ (Muljačić 1997-1998: 269). Za njega su sve riječi engleskog, talijanskog ili francuskog porijekla pristigle preko njemačkog zapravo germanizmi, a u njemačkom anglicizmi, talijanizmi i galicizmi. To mišljenje zastupa i Dabo-Denegri, naime za posuđenice iz francuskog jezika kod kojih je u grafiji, izgovoru ili morfologiji vidljivo njemačko posredovanje smatra da je ispravnije slijediti načelo *etymologiae proximae* i svrstavati ih među germanizme. Slično argumentira i Tagar Szentesi (2005: 54) kada kaže da je takve posuđenice opravdanije kvalificirati prema jeziku posredniku s podrijetlom u nekom trećem jeziku jer njegova uloga nije tek puko posredovanje.

Piškorec (2005: 40) zastupa kompromisno rješenje. Mišljenja je kako je kategorija jezika posrednika dopuštena u širem kontekstu jezičnoga posuđivanja, ali u strogom pojmovnom određenju nema logičko opravdanje: „Ako je riječ posuđena iz jezika posrednika, onda je jezik posrednik stvarni jezik davalac, bez obzira što je model u jeziku posredniku replika modela jezika davaoca“. Ipak, dopušta zadržavanje kategorije i predlaže uvođenje primarnosti i sekundarnosti u analizu. Tako bi posuđenica *šogor* bila primarni hungarizam i sekundarni germanizam. Smatramo da bi ovakvo određenje uvelo zbrku u ionako neujednačenu tipologizaciju leksičkih posuđenica u literaturi. Naime, vidjeli smo da neki autori (Surdučki, Lanstyák) primarnim posuđenicama definiraju lekseme prema načinu preuzimanja, izravno u cijelosti (posuđenice u tradicionalnom smislu) ili neizravno (poluprevedenice, prevedenice, semantičke posuđenice), dok su sekundarne posuđenice nastale tvorbom od primarnih. Takvu klasifikaciju predlažemo i za naš korpus.

Primarni leksički hungarizmi stoga su kontaktološka kategorija pod kojom podrazumijevamo sve riječi posuđene iz mačarskog jezika koje su (1) izvorno mačarske riječi ili (2) su i u mačarskom jeziku posuđenice, ali su prošle proces adaptacije te se

ponašaju kao svaka druga mađarska riječ. Sekundarni hungarizmi su sve one riječi nastale od primarnih hungarizama prema pravilima tvorbe hrvatskoga jezika.

III. Društveno-povijesni kontekst hrvatsko-mađarskih jezičnih dodira

Hrvatsko-mađarski jezični dodiri rezultat su povijesnih i kulturnih proćimanja dvaju naroda proiziřlim iz geografskog susjedstva, a ćiji poćetci seću sve do ranoga srednjeg vijeka.

Krajem 9. stoljeća do tada nomadska maćarska plemena trajno naseljavaju Karpatski bazen gdje se susreću s brojnim slavenskim stanovniřtvom pristiglim na ove prostore otprilike dva stoljeća prije njih. U ta dva stoljeća dio Slavena, meću kojima su bili i Hrvati, za svoju je religiju prihvatilo zapadno, rimsko krřćanstvo ćime su se ukljućili u kulturni krug onodobnih europskih drćava s već razvijenim ranosrednjovjekovnim feudalnim druřtvom. Do poćetka 9. stoljeća stvorena je nezavisna hrvatska kraljevina kojom je do kraja 11. stoljeća vladala narodna dinastija. Nekako u isto vrijeme i Maćari napuřtaju nomadski naćin řivota te se pokrřtavaju řto otvara put řivim politićkim i kulturnim vezama sa susjedima, a koje su osobito intenzivne bile sa Slavenima.

U to rano razdoblje řivota Maćara u novoj domovini smjeřtamo i prvu, od dvije faze slavensko(hrvatsko)-maćarskih mećujezićnih utjecaja koju obiljećava prodor prvenstveno slavenskih leksićkih elemenata u maćarski, a o ćemu svjedoći 9,36% slavizama u temeljnom rjećniku maćarskog jezika²¹ (Zoltán 2005: 11). Velika većina tih rijeći do te je mjere uklopljena u maćarski leksićki korpus da se više ni po ćemu ne prepoznaje njihovo slavensko porijeklo, řtoviře otkrivanje njihove etimologije stavlja istraćivaće pred brojne probleme. Osim toga o tome korpusu leksema teřko moćemo govoriti kao o posućenicama iz nekoga konkretnog slavenskog jezika, naime do najznaćajnijeg utjecaja susjednih slavenskih jezika, stoga i najintenzivnijeg priljeva slavenske leksićeke graće u maćarski dolazi u vrijeme kada samostalni slavenski jezici u današnjem smislu rijeći (ruski, slovaćki, slovenski, hrvatski, srpski, bugarski) joř nisu bili formirani, prema tome moćemo govoriti samo o posućivanju iz *kasno praslavenskih dijalekata*²². To pokazuju primjerice stari nazalni vokali koje ćuvaju brojni maćarski leksemi (*galamb*, *gerenda*, *gomba*, *munka*, *péntek*), a koji su se kasnije u pojedinim slavenskim jezicima reducirali na razlićite naćine (Isto: 17). Pored toga, vaćno je uzeti u obzir i ćinjenicu da slavenski utjecaj ne dolazi samo s vanjskih granica tadašnjeg teritorija koje su naselili Maćari. Arheolořki nalazi pokazuju

²¹ Prema literaturi postotak leksika slavenskog porijekla priblićava se onome ugro-finskog koji broji 10,10%, dok je njemaćkog porijekla 5,43%, a turskog 4, 59% rijeći u maćarskom (Zoltán 2005: 11).

²² Smatramo da bi obuhvatnijim istraćivanjima kombinacijom geografskog i kulturolořkog kriterija bilo moguće toćnije odrediti s kojega slavenskog jezićnog podrućja su pritjecali slavizmi u maćarski. Primjerice leksemi koji se pojavljuju u govorima jućnih maćarskih regija, o odnose se na religijsku kulturu zapadnog krřćanstva sasvim sigurno dolaze iz hrvatskog.

da su slavenske skupine za doseljenja Mačara obitavale i unutar Karpatskog bazena na području Zadunavlja (Dunántúl), južnog dijela Velike mačarske nizine (Alföld) ili u Erdelju (Erdély) koje su se u stoljećima koja slijede asimilirali s doseljeničkim i prevladavajućim mačarskih stanovništvom. To je razlog što najstariji slavizmi ne stoje na jezičnoj margini, već su rasprostranjeni na cjelokupnom jezičnom području, odnosno čine supstratni sloj jezika (Isto: 20).

O naravi uspostavljenih odnosa, kao i o razlozima povezivanja sa tadašnjim slavenskim jezičnim zajednicama jasno govore značenjske domene leksičke građe slavenskog podrijetla koje možemo podijeliti u nekoliko skupina: vjerski život (*kereszt, szent, pap, barát, bérnál, malaszt, tömjén*), državno i društveno uređenje (*bán, király, megye, ispán, bajnok, szolga*), poljoprivreda i uzgoj životinja (*zab, gabona, kalász, barázda, len, lencse, cseresznye, galamb, bárány, jászol, pásztor*), lov i ribolov (*patak, iszap, vihar, csónak*), uređenje doma i prehrana (*ablak, pince, asztal, ebéd, vacsora, kulcs, kémény*), obrti (*kovács, abroncs, kalapacs, takács, akó, cső*), obiteljski odnosi (*család, unoka, dajka*), odijevanje (*nadrág, ruha, szoknya, palást*), biljni i životinjski svijet (*jávör, málna, szilva, barack, medve, gerlice, rák*), pridjevi (*bolond, drága, néma, puszta, szabad*) (prema Bárczi 2001: 94; Kiss – Pusztai 2005: 383-384). Navedeni primjeri zorno pokazuju što su sve Mačari po doseljenju učili od Slavena gradeći društveno uređenje koje će ih svrstati u zapadni civilizacijski krug.

Kasnije kontakti Mačara nisu bili intenzivni i dugotrajni sa svim slavenskim zajednicama podjednako. U razvitku mladih europskih država odlučujuću ulogu igrala je religija što je značilo da je preduvjet bilo kakva napretka i kontakta s drugim kršćanskim sredinama bilo prihvaćanje kršćanstva (Goldestein 2003:46). Već je na početku spomenuto kako izbor zapadnog, rimskog kršćanstva u kojemu crkva kao univerzalna institucija stoji iznad nacije i države dovodi do prisnijih odnosa Mačara s narodima zapadnog europskog civilizacijskog kruga kojemu su već pripadali i Hrvati. Osim kroz zajedničku religiju, Mačari i Hrvati vrlo brzo se povezuju i dinastički preko Zvonimirove kćerke Jelene iz kuće Arpadovića, da bi 1102. za vladavine kralja Kolomana bila stvorena i personalna unija koja će uz brojne uspone i padove – i koja nije značila gubitak hrvatske državne suvereniteta, naime Hrvatska je kroz cijeli srednji vijek zadržala teritorijalnu i upravnu samostalnost na čelu s banom (Sokcsevics 2011: 101-102) – trajati osam stoljeća, najprije pod vladavinom Arpadovića, zatim Anžuvina i na kraju Habzburgovaca, sve do raspada Austro-Ugarske Monarhije početkom 20. stoljeća. Još ranije za vladavine kralja Ladislava ustanovljena je i Zagrebačka biskupija (oko 1090.) koja je sve do 1852. bila podvrgnuta

najprije Ostrogonskoj, a zatim Kaločkoj nadbiskupiji što je rezultiralo direktnim, dugotrajnim, a time i intenzivnim mačarskim utjecajem na polju religijske kulture.

Dva su dakle čimbenika odigrala odlučujuću ulogu u poticanju bogate razmjene kulturnih dobara između Mačara i Hrvata: katolička crkva i kraljevski dvor u Budimu. Ta je razmjena mogla najintenzivnija bila u doba vladavine kralja Matije Korvina na čijem se dvoru formira – na inicijativu hrvatskog diplomata i ostrogonskog nadbiskupa Ivana Viteza od Sredne – važan i utjecajan humanistički krug, a kojega su činili brojni hrvatski latinisti kao što su Ivan Česmički (Janus Panonius) i Ludovik Crijević Tuberon. Nešto kasnije, aktivni kako na političkom tako i na kulturnom planu, važan doprinos međukulturnoj razmjeni, osobito na književnom planu, dali su i Zrinski i Frankopani, dvije najutjecajnije hrvatske plemićke obitelji. Njih su s mačarskim plemstvom povezivali stalni ratovi s Turcima i suprotstavljenje habsburškom pritisku. Zato nije neobično što Nikola Zrinski politički djeluje u Mačarskoj opredijelivši se kao književnik za mačarski jezik, dok njegov brat Petar kao hrvatski ban i pjesnik djeluje u Hrvatskoj pišući hrvatskim jezikom.

Od kraja 18. stoljeća hrvatsko-mačarske političke veze ulaze u razdoblje krize (što je u mačarskoj i hrvatskoj nacionalnoj svijesti povezano ponajprije uz osobe bana Josipa Jelačića i bana Khena-Hédervárya) te sve više slabe, da bi nakon prvog svjetskog rata bile sasvim prekinute.

Ove u grubim crtama prikazane povijesne i duhovne prilike odredile su i narav međujezičnih utjecaja koji su se najviše očitovali u leksičkom posuđivanju. Nakon početne faze u kojoj je mačarski jezik bio pod dominacijom susjednih slavenskih jezika, zajedno s razvojem i jačanjem ugarske države i njezine političke moći mijenja se i smjer utjecaja na jezičnoj razini, od mačarskoga prema hrvatskomu²³. Važno je međutim imati na umu da taj utjecaj nije zahvaćao sva hrvatska jezična područja podjednako i svakako ne u isto vrijeme, na što je najviše utjecala politička i kulturna heterogenost samoga hrvatskog teritorija. Zbog toga raširenost mačarskih leksičkih posuđenica u proučavano predstandardizacijsko doba povijesti hrvatskog jezika moramo sagledavati uvodeći u analizu geografski i kronološki kriterij (Hadrovics 1942).

Mačarski jezični utjecaj najizrazitije se očitovao na onim jezičnim područjima Hrvatske koja graniče s Mačarskom, i to tamo gdje u prošlosti nije dolazilo do velikih migracija

²³ To ne znači da je utjecaj hrvatskoga i ostalih slavenskih jezika na mačarski sasvim dokinut. Bárczi kronološki razlikuje tri sloja slavizama u mačarskome: 1. od doseljenja u Karpatski bazen do bitke kod Mohácsa, 2. od bitke kod Mohácsa do razdoblja prosvjetiteljstva i 3. razdoblje prosvjetiteljstva i reformacije (prema Nyomárkay 1989: 292).

stanovništva. Kako je Dalmacija geografski najudaljenija, a osim toga uvijek je gravitirala prema Veneciji i Italiji održavajući tek labave političke veze s ugarskim vladarima, a u Slavoniji je etnička, pa time i jezična slika za turske okupacije bila nasilno poprilično izmijenjena, pod najdugotrajnijim i najjačim mačarskim utjecajem stoji prostor kajkavskog narječja sa Zagrebom kao kulturnim središtem. Osim što su s doseljavanjem štokavskog stanovništva iz Bosne, koje je bjegalo pred Turcima, njegove granice pomaknute na zapad te time teritorij smanjen, kroz povijest nijedan drugi čimbenik nije prekinuo kontinuitet ovoga jezičnog dodira. Na kulturnom mu je planu izrazito pogodio i gotovo paralelan razvoj crkvene kulture u dvije zemlje s jakom latinskom tradicijom proizišlom iz nje. Zbog toga upravo u kajkavskom književnom jeziku nalazimo potvrde starih mačarskih posuđenica najčešće vezene uz crkvenu terminologiju, ali i uz druga polja kulturnog i društvenog-političkog života. Početak njihova jačeg priljeva u kajkavski stručna literatura stavlja u 13. stoljeće (Hadrovics 1942: 105, 1994a: 49, Tagar Szentesi 2005: 52). O njihovoj starini svjedoči fonološki oblici replika koji odražavaju starije stanje mačarskih modela, odnosno raniju fazu u razvoju fonološkog sustava mačarskog jezika. Nije rijetkost ni pojava da je neki mačarski leksem posuđen više puta, najprije u svojem starijem, a onda kasnije u mlaćem obliku (npr. *rusag* – *orsag*).

Najstarije tragove mačarstva ipak nalazimo u istočnoj regiji današnje Hrvatske – to pokazuju arheološki nalazi pokraj Vukovara iz prve polovice 10. stoljeća (Sokcević 2011: 113) – gdje odmah po doseljenu Mačara dolazi do miješanja stanovništva, da bi vrlo brzo srednjovjekovni prostor Slavonije pripao Ugarskom Kraljevstvu. To geografsko jedinstvo i ravničarski karakter predjela s obje strane Drave pogodovalo je bogatoj mećukulturnoj i mećujezičnoj razmjeni čiji najraniji tragovi u jeziku nažalost nisu sačuvani, što zbog kasne pojave jezičnih spomenika (kraj 17. stoljeća), što zbog znatno izmijenjene jezične i etničke slike na ovim prostorima uslijed povlačenja stanovništva prema sjeveru pred Turcima, kada je velik broj mačarskog etnika iselio ili nestao da bi ga smijenilo štokavsko pravoslavno i katoličko stanovništvo iz Bosne i Srbije. Iz toga razloga mačarski leksički elementi sačuvani u jeziku ovoga područja uglavnom su mlaćeg postanja, preuzeti u 16. i 17. stoljeću što odražavaju različiti fonološki oblici riječi u kajkavskom i slavonskom štokavskom jeziku. Naime kajkavski često čuva stariju, a štokavski mlaću repliku istoga modela u mačarskome (npr. kajk. *gumb*, *šipuš* ~ slav. *gomb*, *šipoš*) (Hadrovics 1942: 109).

Razlike između kajkavskog i slavonskog jezičnog prostora pokazuju se i s obzirom na karakter mećujezičnog posuđivanja. Dok posuđivanje brojnih riječi iz crkvene, pravne i

političke terminologije u kajkavskom možemo definirati kao kulturno²⁴, pod kojim podrazumijevamo preuzimanje riječi za nove stvari i pojave pri čemu jedan narod uči od drugoga, kada govorimo o meĎujeziĉnom utjecaju na slavonskom prostoru on je bio sasvim lokalnog tipa, ostvarujući se u stvarnim svakodnevnim kontaktima meĎu pretežitom seoskim i poljoprivrednim stanovništvom dviju jeziĉnih zajednica što oprimjeruju leksemi koji se odnose na predmete i pojave iz svakodnevnog života. Takav tip posuĉivanja u literaturi spominje se kao intimno posuĉivanje. Ono što je još važno za spomenuti kod ovakvog jeziĉnog dodira jest to da i jezik i davatelj i jezik primatelj mogu obilježena jakim dijalektalnim crtama. To znaĉi da i sam model hungarizma ĉija je upotreba ograniĉena na neki mjesni govor, može biti dijalektalizam u maĉarskom (Tagar Szentesi 2009: 78-81).

Na kraju, za hrvatski jeziĉni prostor u cjelini od samih njegovih povijesnih poĉetaka znaĉajno je ostvarivanje kontakata izmeĎu tri književnojeziĉna²⁵ tipa, odnosno meĎudijalektalno posuĉivanje. Ono je u pogledu prouĉavanja posuĉene maĉarske graĉe važno zbog toga što njime možemo objasniti potvrdu manjeg broja hungarizama u jeziku onih hrvatskih regija koje zbog geografske udaljenosti nisu ostvarivale dodir s maĉarskim jeziĉnim prostorom, niti su bile osobito politički vezane uz nj. Hungarizmi su tako u ĉakavske govore posuĉeni iz kajkavskih, a to objašnjavamo time što u ĉakavštini ne postoji ni jedva takva rijeĉ koje ne bi bilo u kajkavštini. Što potvrde takvih rijeĉi u ĉakavštini datiraju iz ranijeg doba nego u kajkavštini razlog je postojanje brojnih spomenika iz srednjega vijeka na jeziĉnom području ĉakavskih govora (Hadrovics 1942: 105-106, 108; 1994: 50).

Iz reĉenoga možemo zakljuĉiti da su hrvatsko-maĉarski meĎujeziĉni utjecaji proizašli iz izravnog geografskog dodira dvaju jeziĉnih područja – s hrvatske strane to se prije svaga odnosi na kajkavsku jeziĉnu zonu i Slavoniju –, a zatim intenzivirani političkim, kulturnim i gospodarskim vezama izmeĎu dva naroda što je rezultiralo znaĉajnim kulturnim posuĉivanjem leksiĉkih elemenata. Ćakavska regija koja nije bila pod direktnim maĉarskim jeziĉnim utjecajem, maĉarske je elemente u jezik preuzimala meĎudijalektalnim posuĉivanjem pri čemu je kajkavski odigrao ulogu dijalekta posrednika. U 19. stoljeću maĉarski se utjecaj sve manje oĉituje u izravnom leksiĉkom posuĉivanju. Njega zamjenjuje kalkiranje (prevoĉenje), odnosno stvaranje novih rijeĉi od domaćeg materijala prema maĉarskim uzorima i to prvenstveno u pravnoj, upravnoj, vojnoj, školskoj i željezniĉkoj i poštanskoj terminologiji što pokazuje svojevrсни prestiž maĉarskog

²⁴ Opširnije o kulturnom, intimnom i dijalektalnom posuĉivanju opširnije vidi u Bloomfield (1984: 444-494).

²⁵ O hrvatskom književnom jeziku u predstandardno doba bit će više rijeĉi u V. poglavlju.

kao jezika davatelja u ovim društvenim domenama, odnosno riječ je o djelatnostima vezanima uz državni resor čije se upravljanje u 19. stoljeću odvijalo iz Budimpešte (Tagar Szentesi 2009: 77).

Nakon što su hrvatsko-mačarske političke veze oslabile, a zatim početkom 20 stoljeća i sasvim prekinute, međujezični utjecaji se povlače u okvire pograničnih dodira i intimnoga posuđivanja.

IV. Istraženost hrvatsko-mađarskih i mađarsko-hrvatskih jezičnih dodira

Općenito možemo reći da su u istraživanjima meĎujezičnih dodira tradicionalno najzastupljenije izravne posuĎenice, što je i za očekivati budući da je otkrivanje stranog utjecaja kod neizravnih posuĎenica, odnosno prevedenica znatno teĎe. Ista tendencija uoĉljiva je i u tradiciji istraživanja maĎarskog utjecaja na hrvatski koja je započela vrlo rano.

Prvi koji je uoĉio kontaktne pojave izmeĎu hrvatskog i maĎarskog jezika bio je već u 16. stoljeću Faust Vranĉić. On je na kraj svoga petojeziĉnoga latinsko-talijansko-njemaĉko-hrvatsko-maĎarskog rjeĉnika *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae lingvarum* (Venecija, 1595.) uvrstio popis rijeĉi za koje je smatrao da su porijeklom *dalmatizmi* (pod kojima podrazumijeva kroatizme) u maĎarskom. Popis sadrĝi 304 natuknice. Za većinu leksema Vranĉić je dobro pretpostavio da su slavenskog podrijetla (npr. *csoda*, *galamb*, *petak*, *kovács*, *gerezd*). Kod dijela rijeĉi zanemario je ili bolje reĉeno nije prepoznao maĎarsko porijeklo u hrvatskome (npr. *varoš*, *beteg*, *rusag*, *šišak*, *kip*). Treću skupinu saĉinjavaju rijeĉi koje u dvama jezicima sluĉajno imaju sliĉan glasovni oblik ili su posuĎene iz nekog trećeg jezika te onomatopejske rijeĉi (npr. *rodak* – *rokon*, *kruna* – *korona*, *kukavica* – *kakukk*) (Merić – Gulešić 1996: 222). Iako skromna, ova svojevrsna leksikološka studija (Gulešić 2001: 98) bila je prvi prinos prouĉavanju posuĎenica u hrvatskom i maĎarskom jezikoslovlju. Nakon Vranĉića tek će se filolozi s kraja 19. i 20. stoljeća početi zanimati hrvatsko-maĎarskim meĎujeziĉnim utjecajima i to ponajprije maĎarski slavisti.

Kako istraživanje povijesti maĎarskog jezika oteĝava nedostatak starih jeziĉnih spomenika na temelju kojih bi se mogao pouzdano rekonstruirati fonološki sustav pramaĎarskog, maĎarski su jezikoslovci vrlo rano uvidjeli da u tu svrhu mogu posluĝiti spoznaje dobivene u istraživanjima posuĎenica u maĎarskom (Kiss 1994: 77-78). U tome smislu i prouĉavanja slavenskih elemenata u maĎarskom ima dugu tradiciju²⁶ ĉiji početci seĝu u osamdesete godine 19. stoljeća i koja su sredinom prošloga stoljeća urodila i velikim etimološkim rjeĉnikom slavizama Istvána Kniezse (ĉiji je drugi dio naĝalost ostao nedovršen) pod naslovom *A magyar nyelv szláv jövevényyszavai* (Slavenske posuĎenice u

²⁶ Najpoznatija imena maĎarske slavistike su Oszkár Asbóth, Melich János, István Knézsza, László Hadrovics, Kiss Lajos, István Nyomárkay. Više o povijesti maĎarske slavistike vidi u: Nyomárkay 2000: 206-209 te u seriji „A múlt magyar tudósai“ (Akadémia Kiadó) u kojoj Kis Lajos objavljuje kratke monografije o Kniezsi (1994), Melichu (1995), Asbóthu (1996) i Hadrovicsu (1999).

mačarskom jeziku, 1955, 1974). Sredinom 50-ih godina u mačarskoj se znanosti pojavljuje László Hadovics, lingvist i slavist koji je svojim radovima na polju sintakse, semantike, frazeologije i leksikografije višestruko zadužio ne samo mačarsku već i hrvatsku filologiju. Za hrvatsku su kontaktologiju od osobite važnosti njegova etimološka istraživanja u kojima značajnu pažnju posvećuje otkrivanju jezičnih tragova koji svjedoče o obrnutom smjeru međujezičnih utjecaja – hungarizama u hrvatskom i srpskom jeziku i njihovoj povijesti. Hadovics 1985. godine nakon niza pojedinačnih znanstvenih i stručnih radova objavljuje monografiju *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*, veliki povijesno-etimološki rječnik u kojemu je obradio – oslanjajući se prije svega na izvorne tekstove i dopunjujući ih leksikografskim izvorima – cjelokupni korpus mačarskih leksičkih posuđenica u hrvatskom i srpskom do sredine 19. stoljeća.

U odnosu na dubinu i intenzitet hrvatsko-mačarskih povijesnih, kulturnih, a time i jezičnih kontakata hrvatska filologija ne može se pohvaliti dugom tradicijom i brojnošću radova u proučavanju ove teme. Nakon spomenutog Vrančića, hrvatski jezikoslovci mačarskim utjecajem na hrvatski počinju se baviti tek osamdesetih godina prošlog stoljeća što je bila svojevrsna reakcija na spomenutu Hadovicsevu monografiju s jedne strane i razvoj teorije jezika u kontaktu Rudolfa Filipovića s druge.

Prvi kraći rad posvećen hungarizmima pojavljuje se 1988. godine u časopisu *Jezik* pod naslovom *Hungarizmi u hrvatskom književnom jeziku* autorice Marije-Ane Dürriegl. Ona iz Hadovicseve monografije ekscerpira četrdesetak mačarskih posuđenica koje tje u suvremenom hrvatskom jeziku praveći pri tome razliku između onih koje su izvorno mačarskog porijekla, tzv. pravih hungarizama i pahungarizama kod kojih je prisutno mačarsko posredovanje.

Hungarizmima u standardnom jeziku nekoliko je radova posvetila i Milvija Gulešić baveći se između ostalog stilističkim aspektom njihove prilagodbe, te odnosom hrvatskih purista spram leksičkih posuđenica iz mačarskog (Gulešić 1998, 2000, 2002).

Ozbiljniji i obuhvatniji doprinos proučavanju hungarizama u hrvatskom jeziku kao sustavu daje Orsolya Tógar Szentési u sklopu projekta „Hrvatski jezik u dodiru s europskim jezicima” koji je osmislio i vodio Rudolf Filipović. Krajnji rezultat istraživanja jezičnih dodira na standardnoj i supstandardnoj razini u kojemu je hrvatski promatran kao jezik primatelj, dok su engleski, francuski, mačarski, njemački, ruski i talijanski promatrani kao jezici davatelji jest knjiga objavljena 2005. godine pod naslovom *Hrvatski jezik u dodiru s europskim jezicima, Prilagodba posuđenica* koju potpisuju autorice Lelija Sočanac,

Orsolya Tagar Szentesi, Dragica Dragičević, Ljuba Dabo-Denegri, Antica Menac i Anja Nikolić-Hoyt. Primijenjujući teoriju i metodologiju R. Filipovića²⁷ Tagar Szentesi adaptacijske tendencije hungarizama te povijesne, lingvističke i sociolingvističke karakteristike ovog jezičnog dodira prikazuje na korpusu koji je također ekscerpiran iz Hadrovicseve monografije. Svojim zaključcima, ali i otvaranjem novih pitanja i problema dala je poticaj daljnjim istraživanjima i objavljivanju radova kao što su *Morfološka adaptacija hungarizama iz djela Jurja Habdelica Prvi otca našega Adama greh* (2010, Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje) Tatjane Vukadinović i *Hungarizmi u govoru Goričana* (2006, Suvremena lingvistika) Đure Blečke koji je, za razliku od prethodnih radova koji se oslanjaju na pisane izvire, nastao na temelju terenskih istraživanja. Druge radove o hungarizmima u pojedinim mjesnim govorima kao pojedinačne doprinose hrvatskoj dijalektologiji možemo pronaći po zbornicima s različitih slavističkih, kroatističkih i hungaroloških konferencija. Stjepko Težak (2001) tako piše o mačarskim posuđenicama u čakavsko-kajkavskom govoru Požuna kraj Ozlja, Marija Znika (1997) u govoru donje podravine, a Jela Maresić (1998) u podravskim govorima.

U novije vrijeme mačarskim utjecajem zanima se i hrvatska onomastika. Na tome je polju objavljeno nekoliko značajnih radova o mačarskim imenima i prezimenima u mećimurskim govorima (Frančić 1997, 2005; Frančić – Tagar Szentesi 2008).

Kako je već spomenuto u prethodnom poglavlju, priljev izravnih mačarskih riječi u hrvatski u 19. stoljeću već je značajno oslabio, njega zamjenjuje neizravan utjecaj mačarskog jezika u obliku prevedenica ili kalkova kada su brojni pravni, vojni, željeznički i poštanski termini oblikovani prema mačarskim uzorima, ali od domaćeg jezičnog materijala. Ni hrvatska ni mačarska filologija ovoj pojavi dugo nije posvećivala zasluženu pozornost, sve do zadnjih desetljeća 20. stoljeća kada je ovom području međujezičnih dodira iscrpnija istraživanja posvetio, a zatim i svoje spoznaje objelodanio mačarski slavist István Nyomárkay u knjizi *Ungarische Vorbilder der kroatischen Spracherneuerung* (Akadémiai Kiadó Budapest, 1989). Slično Hadrovicsevoj monografiji, i ova je knjiga dala poticaj te služi kao temeljni oslonac daljnjim istraživanjima prevedenica prema mačarskim predlošcima. Na nju se izravno naslanja rad *Neologizacija i arhaizacija leksema (oprimjerena hrvatsko-mađarskim dodirima)*, 2000) Marije Turk. Autorica polazi od odabira pojedinih primjera kalkiranih leksema iz Nyomárkayeve građe koje promatra s

²⁷ Filipovićevom modelu proučavanja posuđenica više ćemo pažnje posvetiti u VII. poglavlju.

obzirom na njihov status u suvremenom hrvatskom jeziku, dijeleći ih na one koji su se zadržali u općeporabnom leksiku od onih koji se postali dijelom pasivnoga leksika.

Drugi važan rad (nažalost hrvatskoj javnosti nepoznat) nastao na inicijativu i pod mentorstvom I. Nyomárkaya doktorska je disertacija pod naslovom *Mađarske prevedenice u hrvatskoj poštanskoj i željezničkoj terminologiji* (2003) Orsolye Tagar Szentesi. Iscrpnom analizom dvojezičnih propisa i pravila poštanskog poslovanja i željezničkog javnog prometa s kraja 19. i početka 20. stoljeća autorica je iz njih ekscipirala i opisala korpus od dvjestotinjak stručnih termina nastalih s velikom vjerojatnošću na temelju mađarskih predložaka te time nadopunila Nyomárkayeva istraživanja.

Unatoč tomu što o hrvatsko-mađarskom međujezičnom utjecaju govorimo kao o općepoznatoj jezičnopovijesnoj činjenici koji je nakon duga razdoblja „prosperiteta“ danas, bez obzira na povoljne geografske uvjete, sveden na minimum, iz svega rečenoga očigledno je da ova tema ni približno nije iscrpljena, dapače obuhvatnija kontaktološka i dijalektološka istraživanja na ovom planu, kao i veće sinteze o povijesti mađarskih elemenata u hrvatskom jeziku tek slijede. Ona su osobito nezaobilazna želimo li više saznati o općem kulturnom, intelektualnom i životnom ozračju vremena u kojemu su ove dvije jezične zajednice bile višestruko upućene jedna na drugu.

V. Hrvatski književni jezik od kraja 16. do sredine 18. stoljeća

Ovo poglavlje nastoji u kratkim crtama prikazati jezični kontekst u kojemu su nastala leksikografska djela koja su poslužila kao izvori za korpus mačarskih leksičkih posuđenica analiziranih u ovome radu. Budući da u hrvatskom jezikoslovlju postoji bogata literatura koja detaljno opisuje i problematizira dijakronijski razvoj hrvatskoga jezika, ovdje ne možemo ni sveobuhvatnosti ni donošenju novih zaključaka, već samo želimo ukazati na one pojave koje smatramo važnima za našu temu.

1. Određenje pojma *hrvatski književni jezik od kraja 16. do sredine 18. stoljeća*

Na početku je svrsishodno nešto više reći o pojmu *hrvatski književni jezik* i vremenskom određenju *od kraja 16. do sredine 18. stoljeća* iz samog naslova rada. Tumačenje pojma *književni jezik* u odnosu na *standardni jezik* s jedne strane, te pojam *jezika književnosti* donosimo prema Katičiću (1971, 2009) i Brozoviću (2008). Razgraničenje ovih pojmova važno je zbog toga što se oni često poistovjećuju. Književni jezik ne označava jezik lijepe književnosti, kako se često misli, već jezik ukupne pismenosti u razdobljima prije standardizacije, kojemu je osnovna funkcija bila sporazumijevanje preko granica mjesnih govora, pa čak i organskih dijalekata što je samim time pred njega postavljalo zahtjev da bude ujednačeniji, da prevlada razlike među različitim govorima/dijalektima. Kao takav je na neki način predstavljao niži stupanj standardnog jezika koji nastaje daljnjim sustavnim ujednačavanjem i civilizacijsko-jezičnom nadgradnjom na jedinstvenoj osnovici što se ogleda u oblikovanju jezične norme, pismu, grafiji, pravopisu, intelektualnom rječniku, stručnoj terminologiji, funkcionalnim stilovima, frazeologiji itd. (Brozović 2008: 26). Taj proces je u hrvatskoj jezičnoj povijesti proveden u drugoj polovici 18. i 19. stoljeća, a nazivamo ga standardizacijom.

Razdoblje od kraja 16. do polovice 18. stoljeća prema Brozovićevoj periodizaciji²⁸ (2008: 33-36) čini treće i četvrto razdoblje predstandardne epohe u povijesnom razvoju hrvatskog jezika. Pri tome upravo polovica 18. stoljeća predstavlja graničnu točku prema sljedećoj epohi, odnosno razdobljima razvoja jezičnoga standarda. Za književni jezik, tj. jezik prije

²⁸ Brozović hrvatsku jezičnu dijakroniju dijeli u 6. razdoblja: I. predstandardna razdoblja – 1. od 9/10. stoljeća do 15. stoljeća, 2. 16. stoljeće, 3. 17. i prva polovica 18. stoljeća; II. razdoblja razvoja jezičnog standarda – 4. druga polovica 18. i prva desetljeća 19. stoljeća, 5. hrvatski narodni preporod i razvoj do konca 19. stoljeća, 6. razvoj u 20. stoljeću (2008: 33-36).

standardizacije Brozović rabi naziv *pismeni jezik* koji zajedno sa standardnim jezikom obuhvaća književni hrvatski jezik. Mi ćemo u daljnjem tekstu *književni jezik* i *pismeni jezik* koristiti kao sinonime.

2. Regionalne stilizacije hrvatskoga književnog jezika

Nakon prvog razdoblja (od 9/10. stoljeća do 15. stoljeća) u razvoju hrvatskog jezika koje obilježava prevlast čakavštine u ulozi pismenoga (književnoga) jezika i jak utjecaj hrvatskokrkvenoslavenškoga jezika, te pojava ćirilice sredinom 12. stoljeća, a zatim u 14. stoljeću latinice, u 16. stoljeću to će svojevrsno jezično jedinstvo biti prekinuto. Politička i ratna događanja dovest će do razjedinjenosti hrvatskog teritorija, a uslijed tih promjena značajno će se promijeniti i jezična slika ovih prostora. To se posebno odnosi na prostiranje čakavštine koja će zbog migracija stanovništva izazvanih širenjem Turskog Carstva bila potisnuta na uski primorsko-otočni pojas.

U tim uvjetima bit će stvorena dva razdvojena književnojezična kompleksa: sjeverozapadni ili kajkavsko-sjevernočakavski i jugoistočni ili štokavsko-južnočakavski (Brozović 2008: 79) te će se razviti tri regionalne stilizacije književnoga hrvatskog jezika (ili tri pismena jezika), čakavska, štokavska i kajkavska koje će usporedo živjeti sve do polovice 18. stoljeća, kada nastupa sljedeća, standardizacijska epoha.

Čakavština je u spomenutoj diobi razdvojena na dva dijela, jednu s jakom humanističko-renesansnom književnom kulturom (splitskog, zadarskog i hvarskog kruga) koja svoj vrhunac dosegla u 16. stoljeću, i sjevernu s glagoljaškom tradicijom i težnjama ka stvaranju hibridnog čakavsko-kajkavskog književnog jezika (protestantski autori, ozaljski krug) (Kapetanović 2011: 82-83). I dok za književnost i pismenost čakavskog književnog jezika 17. stoljeće kao i prva polovica 18. stoljeća znači stagnaciju, ono je zlatno doba već razvijene štokavske dubrovačke, te kajkavske pismenosti koja tada stupa na scenu (od kraja 16. stoljeća)²⁹.

Ove tri književne stilizacije pod zajednički nazivnik hrvatska pismenost ili hrvatski književni jezik uvrštava njihova najvažnija značajka, a to je *međudijalektalno prožimanje*.

²⁹ Premda je tekstova na kajkavskom jezičnom području bilo i ranije, za početak kajkavskog pismenog (književnog) jezika uzima se pojava prve tiskane knjige *Decretum* (1574.) Ivana Pergošića. Zanimljivo je da je ona prijevod s latinskog mačarske pravne knjige *Tripartitum* (1514.) Istvána Werbőczya, a u kojemu se mogu naći i brojni hungarizmi.

Naime „književno-jezični razvoj tekao na taj način da je svaka pokrajinska književnost tražila jezične dodirne točke s drugom pokrajinskom književnosti“ (Vončina prema Moguš 2009: 59).

Ta međudijalektalno proćimanje prvenstveno se ogledalo u jeziku pisaca koji su ćeljeli jezićno kontaktirati na širem području od svoje regije, a da bi bili razumljivi svima, u svoja djela namjerno unose elemente iz druga dva narječja, istovremeno potiskujući ona dijalektalna obilježja koje su drugima bila nepoznata. Tu praksu primjenjuje već i Marko Marulić koji kao autor prve hrvatske tiskane knjige svoju *Juditu* piše na splitskoj čakavštini oslanjajući se na jezik hrvatske srednjovjekovne književnosti, ali i s manjim štokavskim i kajkavskim utjecajima. Zanimljivo je da je Marulić jedan od prvih pisaca kod kojega nalazimo i hungarizme (*rusag*, *šereg*) koje je mogao poznavati samo kajkavskim posredovanjem. Njegov postupak slijede i drugi renesansni pisci čakavske stilizacije, ali i dubrovaćki pisci štokavskog te sjevernohrvatskog kajkavskog izrićaja.

Rijeć je dakle o svojevrsnom „jezićnom zajednićstvu, odnosno razumijevanju razlika i uvaćavanju dijalektalnih razlićitosti, usvajanju inodijalektalnih znaćajki i knjićevnoj komunikaciji koja je postojala na tom politićki razbućenom prostoru“ (Kapatanović 2011: 78).

Ovim nastojanjima u prevladavanju razlika meću dijalektima, ali i leksićkom i stilskom obogaćivanju vlastita knjićevna izraza naši stariji autori nesvjesno su i spontano, odrećivali onovremenu normu ili pravila lijepoga pisanja (Isto: 117). Tu vaćnu ulogu kasnije, uz prirućne gramatike, preuzimaju prvi rjećnici, propisućući što je pravilno na leksićkom i fonoloćkom planu (Vončina 1988/89: 66)..

3. Mećudijalektalno proćimanje u prvim hrvatskim tiskanim rjećnicima

Pred sam kraj 16. stoljeća hrvatski jezik dobiva svoj prvi opis u obliku prvog tiskanog rjećnika Fausta Vranćića. Vranćić je 1595. godine u Veneciji objavio petojezićni *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae lingvarum Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae* (Rjećnik pet najplemenitijih europskih jezika latinskoga, talijanskoga, njemaćkoga, hrvatskoga i maćarskoga) nevelika formata. Na svega 128 stranica zabilježio je oko 5000 rijeći od svakog od navedenih jezika (ukupno oko 25 000).

Rječnik je služio kao prijevodno pomagalo i pomoć u razumijevanju latinskih tekstova govornicima ostalih četiriju jezika (Samardžija 2011: 454, Vig 2011: 92)³⁰.

U Vrančićevu hrvatskom jeziku ili kako ga on naziva *dalmatice*, u kojemu nije vidio tek regionalni govor svoga zavičaja (okolica Šibenika) nego jezik cijelog južnoslavenskog područja, zrcali se ikavska čakavština sa štokavskim i nešto kajkavskih naslojavanja. Približavanje štokavskom govoru pokazuju upitna zamjenica *što* (uz *ča*), refleks *d' > đ* (*žeda*, *mladi*, uz čakavski *j*: *tuji*, *slaji*) i *ę > e* (*ječmen*, uz *ę > a*: *jazik*), nemijenjanje suglasnika *lj* u *j* te pojava ijekavizama (*siečan*, *sviest*) (Vončina 1979: 25-26). Kajkavsko naslojavanje ogleda se u pojavi refleksivne zamjenice uz glagol (*plakati se*), depalatalizaciji (*prijateljstvo*), leksičkim ekavizmima, ali i hungarizmima te germanizmima (*jezero*, *beteg*, *kapenak*, *farba*) koji su mogli biti preuzeti samo iz kajkavštine. Također je i neka grafijska rješenja³¹ Vrančić preuzeo upravo od kajkavskih pisaca (*cz*, *sz*, *cs*), a koja su ustvari bila mađarska (Isto: 33, više o tome u: Vig 2007).

Za hrvatsku leksikografiju vrijednost Vrančićeva rječnika ne leži samo u tome što je bio prvijenac te je kao takav poslužio kao uzor i poticaj svojim nasljednicima, naime on odražava „stvarnu bliskost i povezanost vokabulara na širokom prostoru hrvatskih zemalja“ (Moguš 2009: 83).

Prvi višejezični rječnik s hrvatskim kao polaznim jezikom i to štokavske stilizacije 17. stoljeća jest *Blago jezika slovinskoga ili slovník u komu izgovaraju se riječi slovinske latinski, i diački* isusovca Jakova Mikalje³² koji je objavljen 1649./1651. u Loretu i Anconì. Hrvatske su natuknice na 864 stranice u njemu objašnjene, odnosno prevedene na latinski i talijanski jezik (ili *diački* kako ga naziva Mikalja), a sastavljen je za potrebe pastoralnoga i prosvjetnoga rada na ilirskim prostorima.

Temeljen na jeziku književnosti i žvrim govorima rječnik donosi iznimno bogatstvo mećudijalektalnog proćimanja prvenstveno na leksičkoj razini sa nešto štokavsko-ćakavskih interferencija u fonologiji. Već i nakon letimićna pogleda na stranice rječnika može se zaključiti da su Mikaljine „natuknice popraćene raznodijalektnim sinonimima, sinonimskim nizovima ili definicijama“, s time da je svaka riječ iz sinonimskog niza i sama natuknica na svom mjestu u abecednom redu, što pokazuje da autor dobro poznao

³⁰ Opširnije o Vrančiću i njegovu rječniku vidi u Dukat 1925, Vončina 1979, Vig 2011. O razvoju hrvatske leksikografije općenito, za potrebe ovoga rada konzultirali smo sljedeće radove: Bocholt 1990, Hadrovics 2002, Nyomárkay 2004a, Moguš 2009, Samardžija 2011.

³¹ Na ovome se mjestu nećemo upuštati u pomniju analizu grafijskih sustava koje predlažu autori proučavanih rječnika.

³² Cjeloviti prikaz rječnika te Mikaljina žvota i rada donosi Gabrić-Bagarić (2010).

govornu situaciju na južnoslavenskom prostoru (Garbrić-Bagarić 2010: 33). Tako primjerice uz natuknicu *dekla* donosi *djevojka*, uz *hižu* dopisuje *kuća*, a uz *laćan gladan*, Primjećujemo da se radi o kontaktnom kajkavsko-štokavskom sinonimskom nizu u kojemu su kajkavizmi protumaćeni štokavskom istoznačnicom³³. Slično Vrančićevu rječniku, osim hrvatskog leksika općeslavenskog porijekla, i ovdje su nalazimo turcizama, latinizama, grecizama, talijanizama, bohemizama, hungarizama (o kojima će više riječi biti u sljedećem poglavlju).

Na fonološkom planu čakavsku interferenciju predstavlja zamjena $\epsilon > a$ (uz paralelne potvrde: *jazik/jezik*; ali i bez njih: *najati, ujati*), inicijalno *v-* (*vazeti* uz *uzeti*) ili skupine *dv, čl* (*dvizati* uz *dizati*, *človik/človjek* uz *človik*) i dr.

Povijest kajkavske leksikografije počinje 1670. godine kada Juraj Habelić, također isusovac, u Grazu objavljuje svoj dvojezični hrvatsko-latinski *Dictionar ili rechi szlovenske zvexega ukup zebrane, u red posztaulyene i diachkemi zlahkotene*. To je ujedno i prvi rječnik kajkavske stilizacije koja tada već raspolože značajnom pismenom tradicijom (Pergošić, Vramec) i na koju se je Habelić u svojem radu mogao oslanjati. Atribut *slovenski* za Habelića je označavao kajkavski jezik, a *hrvatski* jezik čakavske dijalektalne osnove (Stolac 1995:331). Rječnik je imao praktičnu namjenu, koristili su ga Ćaci hrvatskih gimnazija, a autor je u njega unio samo odabrane, najpotrebnije lekseme zbog čega mu neki oduzimaju vrijednost (Samardžija 1997: 256).

Miđim, iako obimom ne dostiže Mihaljino *Blago jezika slovinskoga*, mođemo ga smatrati njegovom kajkavskom protuteđom. Polazni jezik mu je hrvatski, a hrvatske natuknice koje se sastoje od jedne do dvanaest riječi (što znači da sadrđi preko dvadeset tisuća hrvatskih riječi /Samardžija 1997: 259-260/) protumaćene su latinskim jezikom.

Nasljedujući Pergošica i Vrameca koji su u svoj jezik svjesno unosili nekajkavska obilježja, nastojeći da im djela budu razumljiva svima³⁴ (Moguš 2009: 73-77), i Habelić kajkavsku osnovicu svoga rječnika nadograđuje elementima štokavske i čakavske stilizacije. Pod istom natuknicom tako nalazimo sinonime *što* i *kaj*, *bura* i *sever*, *krič*, *kriča*

³³ Nakon pomne analize rječnika Gabrić-Bagarić (2010: 33-34) zaključuje da se Mihalja, kada ne poznaje istoznačnu riječ ili ona ne postoji, sluđi opisnim definicijama (*glamazati, govoriti s mnogo r(i)ječi*) ili navođenjem hiperonima (*glavoč, riba*). Takav je postupak vrlo čest kod nazivlja.

³⁴ Pergošić je *Decretum* priredio u dva izdanja, jedno je bilo kajkavsko, a drugo čakavsko-štokavsko. Na taj je način svoje djelo želio pribliđiti što širem čitateljskom krugu (Moguš 2009: 68, Nyomárkay 2007: 146).

i *vika*, *pes* i *pas*, *den* i *dan*³⁵, *dil* s uputom na *del*, ali bez sinonima i bez upute riječ *divojka* uz *deva*, *devica* kao posebne natuknice.

Kao obilježje leksičke norme (Oczkova 2010: 189) sinonime je ispisivao i pavlin Ivan Belostenec u dvojezičnom latinsko-hrvatskom i hrvatsko-latinskom enciklopedijskom rječniku *Gazophylacium seu latino-illyricorum onomatum aerarium* objavljenom 1740. godine u Zagrebu, 65 godina nakon autorove smrti³⁶. Latinski dio rječnika sadrži oko 40, a hrvatski 25 tisuća natuknica (Nyomárkay 2004: 80).

Belostenec pripada skupini književnika u sjeverozapadnoj Hrvatskoj okupljenog oko Petra Zrinskog – prema gradu Ozlju, sjedištu Zrinskih nazvani su ozaljski književnoknjiževni krug – koji njeguju poseban tip jezika čija je sama osnovica bila trodijalektalna, kajkavsko-čakavsko-štokavska. Taj poseban, „miješani“ tip jezika dobio je svoj opis upravo u Belostenčevu *Gazophylaciumu*.

Ipak, temeljni sloj leksika preuzet je iz kajkavskog (Vončina 1986: 438), ali za razliku od svojih prethodnika autor, ni ući sinonime, naznačuje koji se pojmovi rabe na svakom od tri jezična područja, redosljedom prvo kajkavske riječi³⁷ koje se pojavljuju bez oznake, zatim riječi s oznakom (D.) – *dalmatice* što upućuje na Dalmaciju, odnosno čakavizme, sa oznakama (Scl.) – *sclavonice* i (Turc.Scl.) – *turcico-sclavonice* koje upućuje na Slavoniju, odnosno štokavizme. Navodimo nekoliko primjera:

Nemec. (D.) *Nimac*

crikva. (D.) *carkva*

angel. (D.) *angeo*

golubek, golubeci. (D.) *golubić*

farba. (D.) *mast.* (Scl.) *boja*

forma, zlevalka. (D.) *tvorilo.* (Scl.) *kalap*

oblok, okno. (D.) *prozor.* (Tur. Scl.) *pendžer*

³⁵ Ovaj leksem se pojavljuje na dva mjesta u rječniku, jednom s kajkavskom inačicom na prvom mjestu, drugi put sa štokavskom.

³⁶ Opširnije o Belostenčevu leksikografskom radu vidi u Vončina 1973.

³⁷ Za njih je predviđena oznaka [Cr.] – *croatice*, ali se ne upotrebljava, dok oznaka [D.] zapravo obuhvaća čakavsko-štokavski kontakt (Vončina 1986: 438).

Naravno, zajedno s leksikom, rječnik donosi i glasovne, oblične te tvorbene razlike meću hrvatskim narječjima kao što to prvih pet primjera pokazuje (refleks jata *e//i*, poluglasovi *e//a*, *l//a*, tvorbeni sufiks za deminutiv *ek//ić* i sl.).

Samo dvije godine nakon *Gazophylaciuma*, 1742. objavljen je veliki četverojezični latinsko-hrvatsko-njemačko-mačarski *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica*³⁸ Franje Sušnika i Andrije Jambrešića s 27 000 latinskih natuknica. Rad na njegovu sastavljanju za potrebe isusovačkog reda³⁹ započeo je Sušnik, da bi ga Jambrešić nakon njegove smrti dovršio. Na kraju rječnika nalazi se i Index koji sadrži i riječi kojih nema u rječniku, kao što i dio riječi iz rječnika izostaje u njemu, što navodi na zaključak da su nastajali neovisno jedan o drugome. Šojat drži da je Index u potpunosti Sušnikov rad, dok je u rječničkom dijelu Jambrešićeva intervencija bila značajnija, što ga je i navelo da samo svoje ime stavi na naslovnu stranu (Šojat 1992: 7).

Jezik hrvatskog stupca koji se odlikuje opsežnim tumačenjima Šojat određuje kao književnokajkavski koji se ostvarivao u kajkavskim urbanim sredinama 16. i 17. stoljeća i koji je obilježavalo ujednačavanje različitih fonetsko-fonoloških obilježja različitih kajkavskih govora (Isto: 16, 23).

Nekajkavski elementi prisutni su i u ovome rječniku, kako na fonološkom tako i na leksičkom planu, ali se oni ovdje ne pojavljuju ni sa kakvom oznakom koja bi upućivala na njihovo porijeklo, kako to čini Belostenec. Na dijalektalne razlike u ostvarajima pojedinih fonema upozoravaju već i sami autori u predgovoru što potvrđuju i primjeri iz rječnika: *a//e* na mjestu poluglasa (*magla/megla*, *maglen/meglen*, *sinek/sinak*), različit refleks jata *i//e//ie* (*vera/vira*, *cvetek/cvitak*), krajnje *o//l* (*išao/išal*).

Gledajući leksičku razinu primjetljivo je nizanje sinonima gdje se meću kajkavskim riječima mogu naći štokavizmi i čakavizmi (*kaj*, *što*; *nekaj*, *nešto*; *grad*, *tvrdina*, *tvrdava*; *osel*, *magarac*; *vračarnica*, *likarnica*, *štacun od vračtva*).

Da su se autori brinuli i o čistoći jezika pokazuje njihov odnos prema posušnicama. Naime uz jedan dio hungarizama i germanizama koji su uneseni u hrvatska tumačenja stoji oznaka *peregrine* ili *vulgo* što daje na znanje da bi ih u biranome jeziku trebalo izbjegavati, tj. zamijeniti kojom hrvatskom riječju (na primjer: *vunenica* iliti *blazina* iz *vune*, *peregr*.

³⁸ Opširnije o autorima rječnika i samom rječniku vidi u: Dukat 1905. i Šojat 1992.

³⁹ Kao što vidimo crkveni su redovi imali presudnu ulogu u širenju pismenosti. „Jezuiti 17. i 18. stoljeća djeluju na dva kolosijeka, afirmirajući paralelno dva tipa književnog jezika: južni, sa štokavsko-čakavskim proćimanjem (Mikalja, Della Bella) i sjeverni, s kajkavskom osnovicom uz prihvatanje i nešto elemenata dvaju drugih narječja (Habdelić, Sušnik-Jambrešić). Za razliku od njih pavlini – preko Belostenca i njegovih nastavljača – imaju koncepciju sjedinjavanja svih triju narječja.“ (Vončina 1973: 38)

matraca) (Katalinić 2010: 99-100). Ovaj postupak predstavlja jedno od prvih purističkih nastojanja u hrvatskom jezikoslovlju.

Zaključno želimo naglasiti kako međijalektalno pročišćavanje nije slučajna pojava u hrvatskoj jezičnoj dijakroniji. Prikazani rječnici, nastali u okviru različitih pokrajinskih i, možemo reći, jasno definiranih jezičnih sustava i pismenosti odražavaju svijest naših starijih leksikografa o pripadnosti tih sustava jednoj jedinstvenoj, hrvatskoj pismenosti, kao što su i izraz potrebe za jednom naddijalektalnom nadgradnjom koja će se na ovako postavljanim osnovama realizirati u kasnijim razdobljima hrvatske jezične povijesti.

VI. Mađarska sastavnica starije hrvatske leksikografije

U pet najvažnijih tiskanih rječnika starije hrvatske leksikografije, koje smo s obzirom na njihovu ulogu u prevladavanju međudijalektalnih razlika kratko prikazali u prethodnom poglavlju, mađarsku je sastavnicu moguće promatrati na dvije razine:

- (1) mađarski jezik u rječnicima, što obuhvaća analizu mađarskog stupca kao samostalne cjeline i u odnosu na druge jezike kojima su protumačene latinske riječi
- (2) hungarizmi u hrvatskim tumačenjima latinskih leksema što i je predmet proučavanja ovoga rada.

1. Mađarski jezik u rječnicima

Mađarski stupac sadrži dva od pet proučavanih rječnika, najstariji petojezični Vrančićev i najmlađi četverojezični Sušnik-Jambrešićev. U oba je polazni jezik latinski čije su natuknice protumačene njemačkim, hrvatskim i mađarskih jezikom, a u prvome i talijanskim. Osim po vremenu nastanka dva se leksikografska djela razlikuju i opsegom. Dok se u Vrančićevu *Dictionariumu* tumačenja sastoje tek od jedne riječi, Sušnik i Jambrešić u tumačenjima nižu brojne sinonime, a u njihovu nedostatku donose ponekad i podugačke opisne definicije čime se *Lexicom Latimum* opsegom približava enciklopedijskom djelu.

Vrančićev rječnik možemo smatrati i prvim hrvatsko-mađarskim rječnikom⁴⁰ (Nyomárkay prema Vig 2011: 16). U hrvatskoj literaturi nailazimo i na mišljenje, utemeljeno na analizi teksta predgovora rječniku, kako je moguće da je prvotna autorova zamisao bila da objavi mađarsko-hrvatski rječnik, komu je kasnije, kako bi ga učinio korisnijim, dodao već ranije sastavljen latinsko-njemačko-talijanski dio (Vončina 1979: 9) što pretpostavlja da su dva dijela rječnika nastala odvojeno. Vončininu tezu međutim Vig (2011: 19-20) argumentirano stavlja pod upitnik. Mađarski lingvist iz Vrančićeva predgovora iščitava tri mogućnosti: „a) Verancsics szótárához eredeti szándékával ellentétben úgy látott hozzá, hogy mind az öt nyelv szavait egyidejűleg belevette; b) a horvát-magyar részt egészítette ki utóbb a másik három nyelvvel; c) a latin-olasz-német szótárt bővítette később ötnyelvűvé.“

⁴⁰ U hrvatskoj literaturi često se neutemeljeno navodi kako je Vrančićev *Dictionarium* i prvi mađarski tiskani rječnik (Vončina 1979: 8, Kolenić 1996: 15, Moguš 2009: 82). Njemu međutim prethode čak četiri rječnika koji sadrže samostalni mađarski stupac (navodimo ih prema imenima autora i godini izdanja): Ioannes Murmellius 1533, Pesti Gábor 1538, Calepinus 1585, Szikszai Fabricius Balázs 1538 (prema Vig 2011: 16).

Dobro se zna da je Vrančić znao mačarski. Ipak, mnogi su istraživači pretpostavljali kako su mu u sastavljanju rječnika, pa onda i u pisanju mačarskih tumačenja svakako morali od pomoći biti stariji leksikografski izvori, od kojih se najčešće spominje veliki Calepinusov rječnik koji u izdanju iz 1585. i 1586. sadržava i mačarski dio.

Pregled svih značajnijih radova na tu temu donosi Vig (2011: 23-28) te nakon vlastite detaljne usporedne analize rječnika i mogućih izvora zaključuje da mu je glavni oslonac ipak bilo vlastito znanje, dok je rječnike konzultirao samo povremeno, kada je za to imao priliku. To objašnjava relativno velik broj izvora (Calepinus /1585-86/, Szikszai Fabricius Balázs /1590/, Pesti Gábor /1538/, Petrus Dasypodius /1536/, Ioannes Murmellius /1533/) u odnosu na relativno mali broj riječi koje su iz njih preuzete (Isto: 137 -168).

S obzirom na svoju mačarsku sastavnicu mačarskim je filolozima jednako zanimljiv i vaţan Sušnik-Jambrešićev *Lexicon Latinum*. Mačarska tumačenja ovdje se često sastoje od sinonima, a ponekad i opseţnih definicija što ukazuje na to da je Jambrešić, kome se pripisuje najveći dio obrade građe rječnika, dobro vladao tim jezikom. Njegovo jezično znanje, uz rječnike Adamusa Fridericusa Kirscha i Pápai Párizsa, tako je bilo najvaţnijim izvorom za mačarski stupac (Eder 1999: 412, Nyomárkay 2006: 222). Štoviše, Eder uočava da su neki mačarski leksemi u ovom rječniku registrirani po prvi puta (npr. *szalonka*, *névkönyv*, *könyvesbolt*, *oltári szentség*) što je još jedan razlog da ga smatramo vaţnim djelom i starije mačarske leksikografije.

2. Hungarizmi u hrvatskim tumačenjima

Iz gledišta jezične kontaktologije i proučavanja meĎujezičnih utjecaja posebno je zanimljivo pogledati u kolikoj mjeri stariji rječnici unose posuĎenu leksiĎku graĎu u hrvatska tumačenja.

U tablici koju smo priloţili na kraju rada donosimo raspored svih primarnih hungarizama i njihovih tvorenica (sekundarnih, tercijarnih itd. hungarizama) prema rječnicima iz kojih su ekcerpirani.

Najmanje mačarskih posuĎenica registrirano je u Vrančićevu *Dictionariumu*, što je i bilo za oĎekivati. Ovaj rječnik je obimom najmanji, tumačenja latinskih natuknica sastoje se od tek jednog leksema, a i njegova je ĉakavska osnovica poznavala samo rijetke hungarizme preuzete iz kajkavskoga. Radi se o sljedećih dvanaest hungarizama: *drabant*, *beteţan*, *bulta*, *darda*, *doliman*, *guba*, *kapenak*, *meţtar* (s izvedenicama *meţtarno*, *meţtrovski*,

meštija), *šišak*, *tabor*, *tarna kuća*, *žep*. Zanimljivo je da leksem *doliman* 'vrsta kaputa' bilježi samo Vrančić, a nema ga ni u drugim pisanim izvorima (Hadrovics 1985: 195) što bi moglo značiti da ga je autor usvojio tijekom svojega boravka u Mačarskoj.

Iz Mikaljina *Blaga jezika slovinskoga* ekscerpitali smo 73 hungarizma, od kojih ima već njih prvopotvrđenica koje su do tada bile nepoznate hrvatskim piscima i govorima (kao što su glagoli *engedovati* i *felelovati*), a koje je autor preuzimao u kontaktu s mačarskim govornicima prilikom svojega boravka u Temišvaru. O tome svjedoče ne samo prvopotvrđenice, već i leksemi koji se mogu naći samo kod njega: (*h*)*alov*, *ašo*, *bitanga*, *bokor*, *čalovati* (s izvedenicama *čalovati*, *čalovan*, *čalovanje*, *čalovno*, *čalovnik*), *čipke*, *hatar*, *kantore*, *koluštar*, *mezevo*, *šokodol*, *vagaš*, *valov*, *vorga* (i izvedenica *vorgarina*). Navedene hungarizme kasniji rječnici, kao ni drugi pisani izvori ne bilježe. Klasificirajući mačarske posuđenice prema značenjskim skupinama na alate i pomagala, predmete za svakodnevnu uporabu, zanimanja i funkcije, pravo i administraciju te razno, Gabrić-Bagarić (2010: 116) zaključuje da se radi o tzv. civilizacijskom leksiku.

Osim tvojega govora hungarizme je Mikalja mogao upoznati i kod Vrančića, kao i u djelima hrvatskih pisaca (*beteg*, *rusag*, *fela*, *varoš*).

Što se tiče položaja hungarizama unutar hrvatske natuknice, u rječniku se oni pojavljuju kao samostalne natuknice bez ikakvih dodataka (*čik*, *čikov*; *kočije*; *kopča*), na prvom mjestu unutar natuknice uz popratne istoznačnice, bliskoznačnice ili objasnidbene definicije (*čalovati*, *privariti*; *bitanga*, *skitac*; *alov*, *halov*, mreža za loviti ribu), a ima takvih koji su dio sinonimskog niza uz riječ drugog postanja na prvom mjestu (*čast*, *poštenje*, *dika*).

Najviše mačarskih posuđenica sadržava starija kajkavska leksikografija što je razumljivi odraz jakoga i dugotrajnog utjecaja mačarskog jezika na ovo hrvatsko govorno područje. Prema rječnicima broj primarnih hungarizama (izravnih i semantičkih posuđenica) je sljedeći: Habelić – 196, Belostenec – 312, Sušnik-Jambrešić – 246.

Proučavajući posuđenice u Habelićevu *Dictionaru Samardžija* (1996: 261) primjećuje da hungarizmi po brojnosti stoje na drugome mjestu, iza latinizama. Osim toga, naglašava i većno kulturno i civilizacijsko posredništvo mačarskog jezika posuđenicama iz latinskog, njemačkog i talijanskog jezika.

Slično Mikalji, a kasnije i Belostencu, mačarske su posuđenice u *Dictionaru* najčešće smještene prema abecednom redu na prvom mjestu (*engedujem*, *dopušćam*, *otpušćam*; *heretnik* ki ne veruje da bi Bog bil) ili se nalaze na drugom mjestu, pod drugom

natuknicom unutar sinonimskog niza (lombardar, puškar, *patantijaš*; rogožar, *sačer*; kupavelika, ali pehar za zdravice, ali *bilikum*). Zanimljivo je da jedan hungarizam Habledić označava s *vulgo*: Bux, buks, *vulgo* pušpan. Ovaj leksikografski postupak kasnije će češće rabiti Sušnik i Jambrešić.

Semantički većinom vezane uz religiju, vojsku i svakodnevni život tih dvjestotinjak riječi „pripada važnom faktoru svakodnevne komunikacije na onodobnom području hrvatskokajkavskoga jezika“ (Nyomárkay 2006: 220).

Iz gledišta hungarizama najvažnijim se pokazuje *Gazophylacium* Ivana Belostenca. Nastojeći obuhvatiti što veći broj leksema sva tri hrvatska narječja, naznačujući i njihovo porijeklo (o čemu je bilo riječi u prethodnom poglavlju), autor ovog enciklopedijskog rječnika unosi gotovo ukupni fond mačarskih posuđenica koje su bile u upotrebi u vrijeme njegova djelovanja. Hungarizme tako nalazimo neoznačene što upućuje na to kako su bili dio kajkavskoga leksičkoga blaga, često smješteni na prvo mjesto po abecednom redu u hrvatsko-latinskom dijelu rječnika (*gemant*, (D.) diamant, dragi kamen; *falat*, kus, šnita, (D.) landa; *gingav*, mlahav, (D.) mlihav, slab, mekoputan, nemoćan), ali i u sinonimskom nizu hrvatskog tumačenja u latinsko-hrvatskom dijelu (nemoć, nemoćnost, *beteg*, razbolenje, nezdravje, nevolja. [D.] bolest; špahta, meć, palaš, sablja, *heđešter*).

Sličan postupak primjenjuju Sušnik i Jambrešić u također obimnom i u pogledu mačarskih leksema važnom *Lexiconu Latinumu*. U hrvatskim tumačenjima latinskih natuknica hungarizmi se nižu uz hrvatske sinonimime i objasnidbene definicije (obličaj, *kip*, obraz, prilika, spodoba; *kontuš*, kabanica, zvukska halja; *magaš*, kruto mal).

U ovome rječniku mećutim nailazimo i na već spomenuti leksikografski postupak dodavanja klasifikatorskih etiketa *vulgo* i *peregrine*⁴¹ uz posuđenice kojima se naznačuje da autori u uporabi daju prednost hrvatskoj riječi u čemu vidimo i početke jezičnog purizma.

Od 246 hungarizma smještena unutar hrvatskih tumačenja etiketom *peregrine* okvalificirano je njih 31 (*beteg*, *engedovati*, *fegati*, *hegeduš*, *kolduš*, *sabol*, *tolvaj*, *lovas*, *eršek*, *fogaš*, *kišur*, *kišasonjka*, *baroka*, *kontuš*, *sokač*, *gazda*, *patika*, *piškota*, *šindol*, *šogor*, *tabla*, *piac*, *pac*, *korbač*, *muštra*, *palerati*, *profunt*, *matrac*, *mužika*, *majer*, *tancuš*), dok oznaka *vulgo* stoji uz 10 mačarskih posuđenica (*fizer*, *fačuk*, *šalavardi*, *lampaš*, *možar*, *špondija*, *užura*, *kefa*, *mecelj*).

⁴¹ *Peregrine* – *peregrinus*: tuč, stran; strana riječ ili konstrukcija, ili opće karakteristika posuđena iz stranoga jezika. *Vulgo* – *vulgaris*: običan, svakidašnji; u užem smislu: govorni, prstonarodan (o jeziku) za razliku od književnoga, klasičnog (prema Simeon 1969).

Ovaj postupak nipošto nije dosljedan. Neki su leksemi u jednom tumačenju označeni, dok u drugom nisu (načelnjak, inače *fizer* ali *fizir* – z načelnjakom, *vulgo s fizerom*). Isto tako različit status unutar rječničke građe imaju sekundarni hungarizmi u odnosu na primarne (plesavec, skakavec, *peregr. beteg* – bolujem, jesem bolen, bolan sam, *vulgo betegujem, betežam*). Što je razlog tomu, moćemo samo nagađati. Moćda ťurba pod pritiskom tiskare, naime naslanjajući se na Sušnikove predradnje, Jambrešić je rječnik zgotovio u samo tri godine.

Uočavamo da su mačarske posučenice činile važan udio prije svega kajkavskih leksikografskih djela, a budući da ih autori navode ravnopravno s izvorno hrvatskim riječima moćemo reći da su značajno obogaćivale onodobni općeuporabni kajkavski leksički korpus i da govornici nisu opat ali njihovo strano podrijetlo.

Broj hungarizama nije zanemariv ni u rječnicima štokavskog i čakavskog književnog jezika, a pribrojimo li zbroju primarnih hungarizama svih pet rječnika i sve tvorenice nastale od njih popis čini približno tisuću riječi.

Što se tiče mećudijalaktalnih razlika one se očituju i kod hungarizama, prije svega u njihovu fonološkom obliku. Rječnici štokavske i čakavske osnovice na primjer bilježe oblike *betežan*, *jarak*, *kapenak*, *kinjen* naspram kajkavskih *betežen*, *jarek*, *kepenek*, *kinen* (u Sušnik-Jambrešićevu rječniku nalazimo i *kapenak*). Nisu zanemarive ni tvorbeni razilaženja što pokazuje primjer izvođenja deminutiva od hungarizma *lanc* različitim sufiksima: štokavski *lančić* (Mikalja) prema kajkavskim oblicima *lančec* i *lancek* (Belostenec, Sušnik-Jambrešić).

Time smo došli i do konkretnog zadatka koji smo si postavili ovim istraživanjem. Iz pet spomenutih leksikografskih izvora ekserpirali smo sve primarne izravne hungarizme (uz nešto semantičkih posučenica kao primarnih neizravnih hungarizama), odnosno one leksičke elemente koji nekom svojom odlikom pokazuju da su preuzeti direktno iz mačarskog. U sljedećoj fazi istraživanja ukupni korpus hungarizama podvrgnuli smo raščlambi s obzirom na način na koji je formiran njihov hrvatski oblik (replika), a koji se u kontaktologiji naziva adaptacija ili prilagodba. Kako se taj proces odvija na različitim jezičnim razinama donosimo u sljedećem, središnjem poglavlju rada.

VII. Adaptacija hungarizama sustavu hrvatskoga jezika

1. Uvod

Kao što je najavljeno ovo se poglavlje bavi korpusom leksičkih jedinica posuđenih iz mačarskog jezika (primarnih hungarizama) koji je sastavljen na temelju hrvatskih leksikografskih izvora od kraja 16. do sredine 18. stoljeća. Pregledani rječnici hungarizme bilježe u obliku koji pokazuje da je posuđena riječ potpuno integrirana u novom jezičnom sustavu te se, zauzevši u njemu čvrsto mjesto, ponaša kao bilo koja druga domaća riječ. Naša je zadaća utvrditi kroz koje je promjene, odnosno adaptacijske procese prošla riječ od trenutka posuđivanja do faze potpune integracije, drugim riječima na koji je način formiran njezin konačan oblik – koji se u kontaktologiji naziva *replika* – i koja su njezina obilježja. Preuzeta riječ koja podliježe promjenama u uvjetima zadanim novim jezičnim sustavom i prema kojoj je oblikovana replika nazivamo *model*. Jezik iz kojega je leksička jedinica preuzeta naziva se *jezik davatelj*, a jezik koji leksičku jedinicu preuzima ili posuđuje *jezik primatelj*. Ovi termini čine osnovni pojmovni aparat kojim ćemo baratati tijekom opisa prilagodbe ili adaptacije hungarizama, a preuzeli smo ih iz hrvatske kontaktološke literature (Filipović 1986: 38, Piškorec 2005: 27, itd.).

Analizu adaptacije mačarskih posuđenica provodimo na tri razine, fonološkoj, morfološkoj i semantičkoj. U posebnom će poglavlju biti istražene tvorenice motivirane hungarizmima (sekundarni hungarizmi) budući da smatramo kako tvorba novih riječi od posuđenica ne pripada adaptacijskim procesima u užem smislu već su one samo pokazatelj njihove potpune adaptiranosti i integriranosti u sustav.

Kao početnu točku istraživanja uzeli smo adaptacijski model *-izma* R. Filipovića postavljen u njegovoj *Teoriji jezika u kontaktu* (1986.), a na čijoj je osnovi nastao i opis adaptacije hungarizama u knjizi *Hrvatski u dodiru s europskim jezicima* (Sočanac et al. 2005.). Temeljna ideja vodilja Filipovićeve istraživanja leži u postavljanju jedinstvenog modela prema kojemu bi bile opisane promjene na modelu na svim jezičnim razinama. Sve se promjene tako dijele na one koje se javljaju od trenutka transfera modela pa do integracije replike u sustav tog jezika i na one koje se javljaju na replici od integracije u sustav jezika primatelja nadalje. Prve naziva *primarnima* (*primarna adaptacija*) i veće ih uz dvojezičnost i bilingvalnog govornika, a karakteriziraju ih nestalni oblici i brojne varijante replike. Druge su *sekundarne* (*sekundarna adaptacija*), stalne su, nepromjenjive i već u se isključivo uz razvoj jezika primatelja (Filipović 1986: 56-57, Filipović – Menac

2005: 9). Ova podjela u slučaju proučavanja mačarsko-jezičnih dodira postaje upitana budući da se sam proces posuđivanja odvijao u dalekoj prošlosti pa prema tome nemamo puno saznanja o kakvom je tipu dvojezičnog govornika bila riječ, a samim time nemamo ni dovoljno podataka (ne sadržavaju ih ni pisani izvori) o eventualnim prijelaznim oblicima pojedinih replika, a što pretpostavlja Filipovićev model. Ono što nam stoji na raspolaganju jesu konkretne posljedice u prošlosti odigranih jezičnih dodira na razini sustava, a tu prije svega mislimo na mačarsku građu unutar hrvatskog leksičkog korpusa. Uspoređujući replike u proučavanim rječnicima s onima iz 19. i 20. stoljeća dolazimo do spoznaje da su hungarizmi u starijim rječnicima uistinu zabilježeni u svom konačno formiranom obliku. Daljnje promjene događaju se eventualno na planu značenja o čemu će biti više riječi u potpoglavlju koje se bavi semantičkim opisom hungarizama. Raščlamba građe tako će pokazati i to da različite jezične razine zahtijevaju i različit pristup problemu. Naime, fonološka i morfološka razina nužno zahtijevaju uvođenje kontrastivnog opisa dvaju jezika u analizu: „a beilleszkedés módozatainak tanulmányozása eleinte szinkrón jellegű kontrasztív vizsgálatokat kíván. Először ugyanis azt kell föltárni, hogy az érintkező nyelvek rendszereinek egyes szintjein mik azok a strukturális különbségek, amelyek e nyelvek kölcsönös megértését, megtanulását és kölcsönzéseiket is akadályozzák. Ezután kezdődhet a kölcsönös beilleszkedés folyamatának diakrón módszerű földerítése“ (Balázs, 1983: 50, usp. i Piškorec, 2005: 27, Štebih Golub, 2010: 89). S druge strane na semantičkoj razini takvo kontrastiranje izostaje, naime usporedba dvaju semantičkih sustava temeljila bi se na usporedbi dva načina konceptualizacije izvanjezične stvarnosti što zadire u neke druge discipline i zahtijeva drukčiji tip istraživanja koja nisu mogla biti obuhvaćena ovim radom. Prema tome kada govorimo o adaptaciji posuđenica na semantičkoj razini mislimo prije svega na zauzimanje i očuvanje čvrstoga mjesta unutar leksičkog korpusa hrvatskog jezika. Da se ne radi istom tipu adaptacije kao na prve dvije razine, možemo objasniti nepostojanjem semantički neadaptirane replike. Ona ili ima svoje mjesto u sustavu, pa bilo to i na njegovu rubu (kao što je slučaj sa zastarjelicama) ili ga nema zbog toga što ju je potisnula domaća riječ ili nova posuđenica, ili je nestao pojam/predmet na koji se odnosi.

2. Fonološka razina

2.1. Uvod

Analizu mačarskih posučenica počinjemo od fonološke razine na kojoj nas zanimaju promjene fonološkog oblika preuzete strane riječi – modela tijekom formiranja u repliku. Budući da se fonološki inventari dva jezika u kontaktu nikada sasvim ne poklapaju, posućeni model moće sadržavati foneme ili skupine fonema koji su jeziku primatelju strani. Takvi se fonemi tada zamjenjuju domaćima koji su im najblićniji po artikulacijsko-akustićkim svojstvima, a neobićne glasovne skupine razbijaju se ispućtanjem ili umetanjem elemenata što ovisi o unutarjezićnim tendencijama jezika primatelja. Prije opisa adaptacijskih procesa koji su prošle maćarske posućenice iz našega korpusa osvrnut ćemo se na neka dosadaćnja istraćivanja na planu fonoloćke adaptacije hungarizama i posućenica općenito.

2. 2. Dosadaćnja istraćivanja

U hrvatskoj kontaktoloćkoj literaturi najćećće primjenjivani model adaptacije posućenica na fonoloćkoj razini u zadnja dva i pol desetljeća jest onaj koji je postavio R. Filipović (1986: 68-76)⁴². Fonoloćku prilagodbu ili adaptaciju naziva *transfonemizacijom*, a definira je kao proces zamjene fonoloćkih elemenata jezika davatelja onima jezika primatelja koji se javlja pri formiranju fonoloćkog oblika posućenice (Isto: 69). Formiranje osnovnog oblika odvija se direktno ili preko jezika posrednika, a u oba slućaja moće biti provedeno prema izgovornom ili prema pisanom obliku modela. Na temelju usporedbe fonema jezika primatelja i jezika davatelja zamjena se odvija na tri naćina: *nultom*, *kompromisnom* i *slobodnom transfonemizacijom*. Prvim naćinom zamjenjuju se fonemi koji u jeziku davatelju imaju ekvivalente identićnog fonoloćkog opisa, kompromisno se zamjenjuju fonemi koji imaju ekvivalente slićnih obiljeća, a slobodno oni koji nemaju ni priblić njih ekvivalenta u sustavu kojemu se adaptiraju, stoga oni stvaraju najviše potećkoća pokazujući brojne varijante prilikom zamjene.

⁴² Rijeć je o radovima: Filipović, R. *Anglicizmi u hrvatskome i srpskom jeziku*, Zagreb, 1990; Ajduković, J. *Uvod u leksićku kontaktologiju, Teorija adaptacije rusizama*, Beograd, 2004; Filipović, R. – Menac, A. *Engleski element u hrvatskome i ruskome jeziku*, Zagreb, 2005; Soćanac, L. et.al. *Hrvatski jezik u dodiru s europskim jezicima: prilagodba posućenica*, Zagreb, 2005; Dabo Denegri, Lj. *Hrvatsko-francuski jezićni dodiri*, Zagreb, 2007; Crljenko, B. *Hrvatsko-talijanski jezićni dodiri u Istri*, Pazin, 1997.

U nekim se radovima ipak primjećuje odmak od ovog modela. Opisujući fonološke adaptacije u korpusu germanizama V. Piškorec (2005.) drži se osnovnih načela Filipovićeve teorije, ali uvodi i neke inovacije. Polazi od kontrastivne analize fonoloških sustava njemačkog jezika i govora ČurČvečke podravine koju nadopunjuje dijakronijskim, dijastratskim i dijatopijskim okvirom. Zatim provodi *dijafonijsku analizu*, odnosno sagledava odnose između fonova koji tvore morfove modela i onih koji tvore morfove replike. Takav uređeni par što ga čine fon modela i odgovarajući par replike naziva *dijafonijskim parom*⁴³. Nastojeći da analiza bude što iscrpnija dijafonijske parove određuje za svaku pojedinu repliku. Uvodi i pojmove *međujezične identifikacije* za pojavu kada postoji sličnost između fonema jezika davatelja i fonema jezika primatelja, te *međujezične analize* kada te sličnosti nema. Svi se glasovi prema tome mogu podijeliti na glasove jezika davatelja s identifikacijskim ekvivalentima u jeziku primatelju i glasove jezika davatelja bez identifikacijskih elemenata u jeziku primatelju.⁴⁴

Kada je riječ o mačarskoj grafi fonološku adaptaciju hungarizama u hrvatskom prikazuje malo radova. Jedan od prvih i iscrpnih opisa daje Hadrovics u uvodu etimološkog opisa mačarskih posuđenica u srpskohrvatskom jeziku u knjizi *Ungarische Elemente im Serbokroatischen* (1985; usp. i Hadrovics 1989: 7-46; Nyomárkay 1989: 291-250) gdje polazi od problema na koje je nailazio pri obradi mačarskih elemenata u srpskohrvatskom. Tako osim pitanja izbora građe za rječnik, te sastavljanja njegovih natuknica obrađuje i pitanja adaptacije mačarskih leksema. Kako je do priljeva mačarske građe u hrvatski dolazilo u starijim razdobljima povijesti jezika i kako je dio te građe i u mačarskom posuđen iz drugih jezika Hadrovics u analizi naglašava važnost dijakronije. Svoju tezu dokazuje brojnim primjerima među kojima je i njemačka riječ *Herzog*. Taj je leksem na fonološkoj razini u mačarskom prema pravilima vokalne harmonizacije adaptiran kao *herceg*. Budući da i u hrvatskom ovu riječ nalazimo u obliku *herceg*, nema sumnje da riječ je došla iz mačarskog, a ne neposredno iz njemačkog (Hadrovics 1885: 263, 1989:33). Osim utvrđivanja jezika posrednika na taj način možemo pobliže odrediti i vrijeme posuđivanja. Naime, da su mnogi hungarizmi u hrvatski dospjeli prije značajnih promjena u fonološkoj strukturi jezika davatelja, pokazuju njihovi fonološki oblici.

⁴³ „U našoj terminologiji pojam fona širi je od onoga u tradicionalnoj fonetici – u glasovnom smislu on može odgovarati jednome glasu, realizaciji jednog fonema, ili pak nizu glasova, realizaciji više fonema.“ (Piškorec, 2005: 36)

⁴⁴ Ovaj model analize fonološke adaptacije koristi i B. Štebih Golub (2010.) na korpusu germanizama u kajkavskom jeziku.

Pored etimoloških pitanja, Hadrovics se osvrće i na supstituciju mačarskih glasova pri njihovoj fonološkoj adaptaciji. Pri tome nastoji dati odgovore na pitanja: kakva će biti supstitucija onih mačarskih glasova kojih nema u srpskohrvatskom (riječ je o glasovima *ü, ö, é, ó, a*), koje se glasovne promjene mogu pojaviti u preuzetim riječima (govori na primjer o izostanku glasa *h* u inicijalnim pozicijama kao u *akov ~ hakov*), te kako se te riječi prilagođuju deklinacijskim i konjugacijskim paradigmama. Sve zaključke temelji na analizi pojedinačnih primjera iz vlastite građe

Pomoću Filipovićava modela opisala je fonološku prilagodbu hungarizama Tagar Szentesi (2005: 59-69). Uspoređujući dva fonološka sustava na sinkronijskoj razini dolazi do zaključka da se oni većim dijelom podudaraju, stoga se većina fonema adaptira nultom transfonemizacijom, jedan manji broj kompromisnom, a primjeri slobodne adaptacije pojavljuju se tek sporadično. Kako se poglavlje o hungarizmima konceptijski ne bi razlikovalo od ostatka knjige, autorica obrađuje i ortografsku adaptaciju, iako je velika većina mačarskih posuđenica u hrvatski došla usmenim putem te je njihova adaptacija pretežitno tekla prema izgovoru modela. U korpusu nalazi svega jednu repliku adaptiranu na ovaj način (*japa*), a kombinaciju izgovora i ortografije kod formiranja modela potvrđuje samo adaptacija fonema /ɔ/. Nadalje upozorava na neke probleme pri točnom utvrđivanju tijekom adaptacije kod mačarskih posuđenica, a za koje ovaj model ne nudi rješenje. S jedne strane u vrijeme posuđivanja bilježenje je glasova u mačarskom bilo nedosljedno i neustaljeno, a s druge u mačarskom vokalnom sustavu još nisu bile provedene dvije važne glasovne promjene (otvaranje i monoftongizacija) što je rezultiralo da su oblici modela bili bitno drukčiji od današnjih, a na što je već ukazivao i Hadrovics. Koncept knjige međutim nije dopustio da se autorica upusti u dublju analizu ovih pojava na planu analize fonološke adaptacije mačarskih riječi u našem jeziku.

Smatramo da kod je kod opisa adaptacije posuđenica na fonološkoj, ali i na ostalim razinama, važno krenuti od prirode samoga korpusa te uvjetima koje zadaje korpus podvrći postojeći model. U daljnjem će tekstu analiza fonološkog formiranja hrvatskih replika od mačarskih modela biti provedena upravo prema ovome načelu. Analizi će naravno prethoditi usporedba dvaju fonoloških sustava.

2.3. Fonološka adaptacija hungarizama

2.3.1. Fonološki sustavi mađarskog i hrvatskog jezika

Opis fonološke adaptacije posuđenica uvijek kreće od kontrastivne analize fonoloških inventara jezika u kontaktu. Radi preglednosti samoglasnički i suglasnički fonemi mađarskog i hrvatskog jezika bit će obrađeni zasebno. Pri opisu će biti korišteni međunarodni znakovi prema IPA-i⁴⁵.

2.3.1.1. Samoglasnici

Mađarski jezik odlikuje se velikim brojem samoglasničkih fonema⁴⁶ (14) u odnosu na većinu indoeuropskih jezika u čijem se okruženju nalazi. Razlog toj brojnosti je kvantitativna razlika među njima, odnosno dužina kao obilježje samoglasnika (Jelaska, 2004: 197). Stoga sustav mađarskih samoglasnika možemo prikazati s dva niza fonema gdje su u jednome osnovni kratki samoglasnici, a u drugome njihovi dugi parnjaci:

kratki	a	ε	i	o	ø	u	y
dugi	a:	e:	i:	o:	ø:	u:	y:

U pismu se dugi fonemi obilježavaju dijakritičkim znakom za dužinu: *a - á, e - é, i - í, o - ó, ú - ú, ö - ő, ü - ü*.

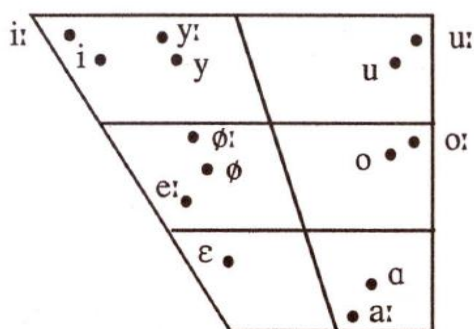
Osim kvantitete, u tvorbi mađarskih samoglasnika sudjeluju još tri kriterija. Prema vodoravnom položaju jezika samoglasnici su podijeljeni u dvije skupine, velarne ili duboke pri čijoj tvorbi se jezik pomiče prema mekom nepcu (/a:/, /a /, /o/-/o:/, /u/-/u:/) i palatalne ili visoke koji se tvore pomicanjem jezika prema tvrdom nepcu (/ε/, /e:/, /ø/, /ø/, /y/, /y:/, /i/, /i:/). U četiri skupine dijele se samoglasnici prema okomitom položaju jezika kojemu odgovara stupanj otvorenosti usne šupljine, stoga govorimo o zatvorenim ili visokim (/i/, /i:/, /y/, /y:/, /u/, /u:/) poluzatvorenim ili srednjim (/o/, /o:/, /ø/, /ø:/, /e/), otvorenim ili niskim (/a/, /ε/) i najotvorenijim ili najnižim (/a:/) samoglasnicima. Treći

⁴⁵ International Phonetic Association

⁴⁶ Mađarski inventar samoglasničkih i suglasničkih fonema opisan je prema Kassai, 2005.

kriterij u tvorbi glasova je položaj usana prema kojemu u imamo usnene ili labijalne (/a/, /o/, /o:/, /ø/-/ø:/, /u/, /u:/, /y/-/y:/) i neusnene ili ilabijalne (/a:/, /ε/, /e/, /i/, /i:/) glasove.

Samoglasnički inventar sadrži i još jedan, petnaesti samoglasnik, zatvoreno kratko *ë* /e/ koje susrećemo u svim razdobljima povijesti mačarskog jezika, ali ne u svim jezičnim varijetetima. Prisutan je u općoj naddijalektalnoj govornoj varijanti (köznyelv), iako polagano nestaje i iz njega. U pisanom jeziku nikada se nije bilježio posebnim znakom (Kiss – Pusztai, 2005: 799). Sustav također jasno pokazuje i male nepravilnosti. Naime, neki samoglasnici zapravo nemaju svoga pravog para po dužini. Premda je uobičajeno govoriti o paru /ε/ – /e:/ oni prema kriteriju otvorenosti (okomit položaj jezika) nisu jednaki. Glas /ε/ otvoreniji od glasa /e:/ čiji je pravi par zatvoreno kratko *ë* /e/. Isto se tako fonemi [a] i [a:] razlikuju po čak dva obilježja, labijalnosti i otvorenosti te ne čine pravi par. U međunarodnoj literaturi (IPA) mačarski samoglasnici prikazuju se samoglasničkim trapezom kao na **Slici 1.**

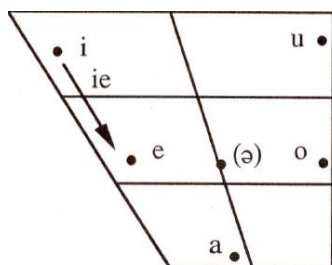
Slika 1. Prikaz samoglasnika u standardnom mačarskom jeziku (Szende, 1999: 105)

Za razliku od bogatog mačarskog, samoglasnički sustav standardnog hrvatskog jezika⁴⁷ sadrži tek pet samoglasnika. Isto tako u njihovoj tvorbi sudjeluje manje kriterija. U tri su skupine podijeljeni samoglasnici s obzirom na okomit položaj jezika i otvorenost usne šupljine: visoki ili najzatvoreniji (/i/, /u/), srednji ili samoglasnici srednjeg otvora (/e/, /o/) i niski ili najotvoreniji (/a/). Također u tri skupine dijele se samoglasnici s obzirom na vodoravan položaj jezika, odnosno prema tome hoće li se pri tvorbi glasova jezik pomicati

⁴⁷ Hrvatski inventar samoglasničkih i suglasničkih fonema opisan je prema: Jelaska 2004, Babić i dr. 2007, Barić i dr. 1995.

naprijed, prema tvrdom nepcu (/i/, /e/), natrag prema mekom nepcu (/o/, /u/) ili će stajati u neutralnoj poziciji (/a/). O sudjelovanju usana u tvorbi ili labijaliziranosti možemo govoriti samo kod je riječ fonemima /o/ i /u/. (Babić i dr. 2007: 64). U samoglasnički trokut obično se upisuju još dva elementa: *šva* /ə/ i dvoglasnik /ie/ iako se. *Šva* je slogotvoran glas i ima sasvim specifičnu ulogu u jeziku, naime kada u govoru nabrajamo samoglasnike koji se mogu biti nositelji sloga pridodajemo im ovaj glas, npr. /bə/, ili u izgovoru stranih imena, npr. *de Saussure* /də sošîr/ (Babić i dr. 2007: 192-193). Fonem *ie* je dvoglasnik čija artikulacija počinje na prednjem visokom mjestu da bi se pomaknula prema prednjem srednjem mjestu. Pitanje je li ovaj dvoglasnik slijed fonema ili fonem, kao i treba li stajati unutar samoglasničkog trokuta, odavna je predmet rasprava među jezikoslovcima (Jelaska 2004: 72-22).

Svi samoglasnici u hrvatskom jeziku mogu biti dugi i kratki, ali je dužina (uz silinu i ton) obilježje naglašenog sloga u riječi (za razliku od nenaglašenog koji je kratak) ili zanaglasne dužine. Dužina nije kvalitativno obilježje samog fonema, kao na primjer u mačarskom zbog čega je broj samoglasnika udvostručen (Barić et al. 1995: 66-68, Jelaska, 2004: 197). Hrvatski samoglasnički fonemi u međunarodnoj literaturi (IPA) prikazuju se trapezom kao na **Slici 2**.

Slika 2. Prikaz samoglasnika u standardnom hrvatskom jeziku (Landau i dr., 1999:67)

Prema prikazanim obilježjima u samoglasničkim sustavima mačarskog i hrvatskog jezika vidljiva se brojna nepodudaranja u strukturi. Mačarski zbog dužine kao obilježja samog fonema ima puno veći samoglasnički inventar od hrvatskog. Isto tako u njihovoj tvorbi sudjeluje više kriterija. Uz okomit i vodoravan položaj jezika, svi elementi sustava mogu se podijeliti na labijalne i ilabijalne prema kriteriju sudjelovanja usana u tvorbi. U hrvatskom ne postoje mačarski labijalni /ø/ i /y/ a i sam kriterij prisutan je tek u opisu dva samoglasnika (/o/ i /u/). U mačarskom položaj jezika u odnosu na nepce razlikuje četiri visinske razine, a u hrvatskom tri. Prema tome hrvatsko /a/ zatvorenije je od mačarskog

/a:/, hrvatsko /o/ otvorenije od maĎarskog /o/, a hrvatsko /e/ zatvorenije od maĎarskog /ɛ/. S obzirom na vodoravan poloŕaj jezika, prema kojemu su hrvatski fonemi podijeljeni u tri skupine, a maĎarski u dvije, hrvatsko srednje /a/ pri ĉijem izgovoru jezik miruje, nema ekvivalenta u maĎarskom. Samoglasnici koji se potpuno podudaraju u oba jezika samo su /i/ i /u/ ŕto znaĉi da ĉe u adaptaciji ostali maĎarski samoglasniĉki fonemi traŕiti svoje pribliŕne ekvivalente ili ĉe se zamjena vrŕiti proizvoljno.

2.3.1.2. Suglasnici

MaĎarski jezik ima 25 suglasnika. Njihova podjela odvija se prema naĉinu i mjestu tvorbe kao ŕto je prikazano u **Tablici 1**. S obzirom na zvuĉnost veĉinom se pojavljuju u parovima (/p/ – /b/, /t/ – /d/, /k/ – /g/, /f/ – /v/, /ts/ – /dz/, /s/ – /z/, /ŕ/ – /ʒ/, /tʃ/ – /dʒ/). Fonem /j/ biljeŕi se u pismu dvama grafemima: *j* i *ly* koje je odraz nekadaŕnjeg palatalnog glasa. Prema nekim miŕljenjima /c/ i /ɟ/ su okluzivi, meĎutim Kassai (2005: 103) smatra da su svojim fonetskim obiljeŕjima bliŕi afrikatama. Tako ih opisuje i meĎunarodna literatura. Svi suglasniĉki fonemi maĎarskog jezika mogu biti kratki i dugi ŕto se u pismu biljeŕi udvajanjem grafema (npr. *bb*, *ss*, *szz*).

	bilabijali	labiodentali	dentali	postalveolari	palatali	Velari	Glotali
okluzivi	p b		t d			k g	
afrikate			ts dz	tʃ dʒ	c ɟ		
nazali	m		n		ɲ		
frikativi		f v	s z	ŕ ʒ			h
vibrant			r				
aproksimat					j		
lateralni aproksimant			l				

Tablica 1. Prikaz samoglasnika u standardnom maĎarskom jeziku (Szende, 1999: 104)

U hrvatskom jeziku postoji 25 suglasnika koji se obično prema svojim akustičkim obilježjima dijele na dvije velike skupine: šumnike i sonante (Barić et al. 1995: 45). Kod šumnika je izražena prisutnost ili odsutnost zvučnosti, stoga se dijele u dva niza, zvučne i bezzvučne (/p/ – /b/, /t/ – /d/, /k/ – /g/, /ć/ – /Ć/, /č/ – /dž/, /s/ – /z/, /š/ – /ž/). Tjesnačnici /f/, /h/ te slivenik /c/ nemaju svoga zvučnog parnjaka. Podjelu prema načinu i mjestu tvorbe prikazuje **Tablica 2.**

	bilabijali	labiodentali	dentali	alveolari	postalveolari	palatali	Velari
okluzivi	p b		t d				k g
afrikate			ts		tʃ dʒ	tɕ dʑ	
nazali	m			n		ɲ	
frikativi		f	s z		ʃ ʒ		x
vibrant				r			
aproksimat		v				j	
lateralni aproksimant				l		ʎ	

Tablica 2. Prikaz samoglasnika u standardnom hrvatskom jeziku (Landau i dr., 1999: 67)

Iz **Tablica 1. i 2.** uočavamo kako su, za razliku od samoglasničkih sustava, puno manja nepodudaranju među suglasničkim sustavima mađarskog i hrvatskog jezika. Nizovi zvučnih i bezzvučnih fonema uz manja odstupanja gotovo se preklapaju. Za razliku od mađarskog u hrvatskom /c/ i /f/ nemaju svoj zvučne parnjake. Hrvatsko /v/ je po svom karakteru drukčije (aproksimant) od mađarskog /v/ (frikativ). U mađarskom nema hrvatskih prednepčanih /ć/ i /Ć/ dok hrvatskom nema mađarskih nepčanih glasova /ty/ i /gy/ iako su jedni drugima najbliži i ekvivalenti, kao ni zubnika /dz/. Isto tako u mađarskom ne postoji bočni približnik /lj/.

2.3.1.3. Transfonemizacija mađarskih fonema u hrvatskom

Primijenimo li Filipovićev model transfonemizacije (vidi točku 2.2. ovog poglavlja) koji se temelji na utvrđivanju podudarnostima u artikulacijskim i akustičnim obilježjima fonema jezika davatelja i jezika primatelja – što znači da fonemi jezika davatelja mogu biti

identični, djelomično podudarni s fonemima jezika primatelja, i kao treće nemati ni približna ekvivalenta meću domaćim fonemima – mačarski bi samoglasnici i suglasnici u hrvatskom trebali biti transfonemizirani na sljedeći način:

Tip transformacije	mačarski > hrvatski		primjeri
nulta	/i/, /i:/	/i/	csipke > csipke, kín > kína
	/u/, /u:/	/u/	uzsora > uťura, bunda < bunda, kisúr > kisur
	(većina sugl. ⁴⁸)		csiga > čiga, kincs > kinč, karika > karika itd.
kompromisna	/a:/	/a/	ásó > ašo, sás > šaš, horvát > Horvat
	/a/	/o/, /a/	lakat > lokot, szakács > sokač, darab > darap, szoba > soba
	/ɛ/	/e/	eretnek > eretnik, remete > remeta, zseb > ʒep
	/e:/	/e/, /i/	érsek > eršek, féle > fela, kép > kip
	/o/, /o:/	/o/	óriás > orijaš, sógor > šogor, oroslán > oroslan, szoba > soba, ásó > ašo
	/ʃ/	/dʒ/	gyümbér > đumber, lengyel > Lendel, gyöngy > đundđ
	/c/	/tʃ/	(nema primjera ovakve zamjene)

⁴⁸ Svi mačarski suglasnici, izuzev onih koji su navedeni u kompromisnoj i slobodnoj transfonemizaciji, imaju svoje hrvatske ekvivalente i adaptiraju se prema nultoj transfonemizaciji bez obzira na svoju pozicioniranost unutar riječi.

	/v/ (svi udvojeni sugl.)	/v/	város > varoš, tolvaj > tolvaj strucc > štruc, pattantyú > patantija, vall > valujem
slobodna	/ø/, /ø:/ /y/, /y:/ /ɟz/ ⁴⁹ .	/o/, /e/ /i/, /u/ /ts/	tölcsér > točer, gyönyörű > ČeČeren füzér > fizer, szűr > surina (nema replike koja bi sadržavala ovaj glas)

Tablica 3. Transfonemizacija maČarskih fonema u hrvatskome na te temelju usporedbe dva fonološka sustava na sinkronijskoj razini

Primjeri u tablici koji pokazuju očekivane zamjene iz našega su korpusa. U slučaju fonema /c/ moĝemo navesti primjer fattyú > faćuk gdje je taj glas zamijenjen hrvatskim /tɕ/, a koji donosi Ťagar Szentesi (2005: 61). Naš koprus meČutim pokazuje proizvoljnu zamjenu s fonemom /tɕ/.

Zamjene fonema nastojali smo predočiti u svim pozicijama, na početku, u sredini i na kraju riječi. Iznimke su riječi koje završavaju na samoglasnik. Njihova transfonemizacija pokazuje odstupanja, a to se događa zato što se formiranje završetka riječi provodi prema morfološkim, a ne fonološkim kriterijima.

2.3.2. Utvrđivanje fonološkog oblika modela hungarizama

Rezultati kontrastivne analize dokazuju visok stupanj upotrebljivosti u proučavanju dodira dva jezika na sinkronijskoj razini. Kada bi posućivanje leksičkih elemenata iz maČarskog jezika bilo Ťivo i aktualno i danas, temeljem analize obiljeĝja fonoloških sustava

⁴⁹ MeČu maČarskim posućenicama ne postoje leksemi koji bi sadržavali ovaj fonem stoga se njegovom adaptacijom ne moĝemo baviti. Isto tako, u našem korpusu nema leksema koji sadrĝe fonem /ɟz/, a koji bi bio adaptiran prema maČarskom fonemu /ɟz/.

suvremenog mačarskog i hrvatskog jezika lako bismo mogli predvidjeti kojim će fonemima hrvatskog kao jezika primatelja biti zamijenjeni fonemi mačarskog kao jezika davatelja (kao što pokazuje Tablica 3.). Naš korpus međutim pokazuje da ovakva identifikacija predstavlja samo prvi korak u opisu složenog procesa fonološke adaptacije hungarizama. Naime, kao što su već pokazala prijašnja istraživanja posušnice iz starijih razdoblja često su formirane prema starijem obliku modela koji tek trebamo rekonstruirati, a da bismo to mogli moramo imati barem približnu sliku o tome kako je izgledao mačarski fonološki inventar u vrijeme intenzivnog posušivanja u hrvatski.

2.3.2.1. Mađarski kao jezik davatelj

Kao što je rečeno u III. poglavlju mačarske posušnice pripadaju starijoj hrvatskoj leksičkoj grafi čiji se najintenzivniji priljev stavlja u razdoblje od 13. do početka 17. stoljeća (Hadrovics 1942: 105, 1994a: 49, Tagar Szentesi 2005: 52) kada ni mačarski ni hrvatski nisu bili standardizirani, a osobito se na fonološkom planu u oba jezika u to vrijeme očituju važne kvalitativne promjene. Kako bismo što točnije mogli definirati model hungarizama i što vjernije opisati adaptacijske procese kojima je formirana replika moramo se osvrnuti na najvažnije pojave koje su se u tome razdoblju događale u mačarskom fonološkom sustavu.⁵⁰

Početak posušivanja mačarskih leksema (13. st.) može se smjestiti otprilike u sredinu drugog (staromačarskog) razdoblja razvoja mačarskog jezika koje traje od 896. do 1526.⁵¹ To je razdoblje najvažnijih glasovnih promjena kada se usustavljuje i stabilizira mačarski fonološki inventar. Do kraja 14. stoljeća formiraju se sustavi samoglasnika i suglasnika koji uz neznatne razlike izgledaju kao i danas (Bérczi i dr. 1980: 138, 177).

Početkom staromačarskog razdoblja samoglasnički inventar sadržavao je osam kratkih: velarne ilabijalne *j, ǎ* i labijalne *o, u*, palatalne ilabijalne *i, e* i zatvoreno *ě* te labijalno *ü*, te samo tri duga glasa: velarno ilabijalno *á* i palatalne ilabijalne *í, é*. Ti dugi samoglasnici nastali su u prethodnom razdoblju većinom od diftonga čiji je drugi član bilo *ĭ* (*áj, ej, ěj*,

⁵⁰ Opis ovih pojava dajemo prema prikazu povijesnog razvoja mačarskog jezika u *Magyar nyelvtörténet* (ur. Kiss – Pusztai, 2005.) i *A magyar nyelv története* (Bérczi – Benkő – Berrár, 1980.).

⁵¹ Najnovija povijest mačarskog jezika, *Magyar nyelvtörténet* (ur. Kiss Jenő – Pusztai Ferenc, Budapest, 2005: 17) razvoj jezika dijeli na pet razdoblja: pramačarsko (od otprilike 1000. god. prije Krista do 896. god. poslije Krista), staromačarsko (od 896. do 1526.), srednjemačarsko (od 1526. do 1772.), novomačarsko (od 1772. do 1920.) i novije mačarsko doba (od 1920. do danas).

oi) (Kiss – Puzsai, 2005: 344). Nadalje, slijedom procesa otvaranja samoglasnika i labijalizacije takav ustroj se dalje modificira tako što neki fonemi iz njega nestaju, neki novi nastaju, a nekima je promijenjen stupanj opterećenosti u sustavu. Te dvije važne glasovne promjene u mačarskom fonološkom sustavu staromačarskog razdoblja, a koje su važne i za naše istraživanje, pojednostavljeno možemo prikazati ovako:

otvaranje samoglasnika	labijalizacija
$i > \bar{e}$	$i > \bar{u}$
$\bar{e} > e$	$\bar{i} > u$
$u > o$	$\bar{a} > a$
$o > a$	$\bar{e} > \bar{o}$
$\bar{u} > \bar{o}$	

Kao posljedica tih promjena iz sustava nestaju velarno \bar{i} , kao i ilabijalno \bar{a} (na većem dijelu govornog područja), a nastaju novi kratki fonemi, labijalni a i \bar{o} .

Ovo razdoblje obilježava i pojava novih dugih samoglasnika koji se razvijaju monoftongizacijom diftonga. Do 16. stoljeća tom tendencijom sustav će biti upotpunjen novim velarnim labijalima \bar{o} , \bar{u} te palatalnim labijalima \bar{e} i \bar{u} .

Onodobni ustroj samoglasnika sadrži još i dugo otvoreno \bar{e} / ϵ :/ koje nastaje od kratkog e nakon gubljenja samoglasnika s kraja riječi te duljenja prethodnog sloga (*kezek* > *kēz*). Ovaj će se glas u sljedećem razdoblju izjednačiti sa zatvorenim dugim \bar{e} / e :/ . Time je sustav konačno uređen, a promjene koje se očituju u sljedećim razdobljima događaju se sporadično i na razini dijalekata.

U suglasničkom inventaru početkom staromačarskog razdoblja postoji 20 fonema naslijeđenih iz prethodnog razdoblja. (zapornici p - b , t - d , k - g , nosnici m , n , ny , tjesnačnici β , f , sz , z , s , j , γ , χ , slivenici cs , $džs$ te protočnici l , r i palatalno ly) (Kiss – Puzsai, 2005: 301). Tijekom ovog razdoblja nekoliko fonema nestaje, a neki novi se razvijaju. Različitim procesima iz sustava nestaju γ i χ , β i $džs$. Promjenom mjesta tvorbe modificiraju se u drugi glas ($\beta > v$, $\chi > h$, $džs > gy$) ili se vokaliziraju čineći diftong sa samoglasnikom koji im prethodi. Tako je nestankom ili preobrazbom jednih inventar suglasnika popunjen novim fonemima v , h i gy , a daljnjim unutarjezičnim promjenama kao ravnopravni i samostalni elementi u sustavu pojavljuju se i c , zs , ty i dz koji su se do tada javljali samo kao fonološke varijante u određenim fonotaktičkim okolinama. Sustavu je nedostajao još samo

zvučni par glasa *cs*, fonem *dzs* koji je takoĉer postojao kao alofon. On se fonologizira već u sljedećem razdoblju (1526. – 1772.) čemu su pridonijele i posuĉenice iz turskog⁵², kao što je sluĉaj i sa fonemimam *c* i *dz* (Kiss – Puztai 2005: 315, 597), te se udomaćuje se na cijelom govornom području. U tom razdoblju na pojedinim područjima počinje i prelazak *ly* > *j*, da bi protoćno palatalno *ly* već početkom sljedećeg novomaĉarskog razdoblja (1772. – 1920.) u razvoju jezika nestalo iz gotovo svih dijalekata. Njegov trag saćuvao se u pisanoj formi onih leksema koji su nekada sadržavali taj glas. Zbog toga se danas jedan glas /j/ biljeŹi s dva grafema (*ly*, *j*). Tamo gdje je nekada stajao palatalni glas u pismu stoji tradicionalno *ly*, a u rijećima novijeg porijekla grafem *j*.

Inovacije na planu suglasnićkog inventara u staromaĉarskom (od 896. do 1526.) i srednjemaĉarsko (od 1526. do 1772.) razdoblju saŹeto donosimo i u tablici:

modifikacija glasova	suglasnici nastali od alofona i na poticaj posuĉenica	izjednaćavanje glasova
$\beta > v$ $\chi > h$ $d\acute{z}s > gy$	<i>c, zs, ty, dz, dzs</i>	palatalno <i>ly</i> > <i>j</i>

2.3.2.2. Hrvatski kao jezik primatelj

Hrvatski knjiŹevni jezici od 16. do polovine 18. stoljeća tema je V. poglavlja gdje smo opširnije govorili o mećudijalćktnim razlikama na hrvatskom jezićnom prostoru i njihovim prevladavanjima s osobitim obzirom na proućavana leksikografska djela. Te su se razlike, osim u specifićnosti leksika, najviše ogledale u fonologiji, te ponešto u morfologiji i tvorbi rijeći. Takoĉer smo spomenuli i da neke maĉarske posuĉenice formiraju svoj fonološki oblik u ovisnosti od narjećja u koji su preuzeti, odnosno osnovice rjećnika u kome su registrirane (npr. kajk. *beteŹen* – štok. *beteŹan*). Na te ćemo se pojave još osvrćtati i u analizi pojedinaćnih primjera iz korpusa.

⁵² Usp. toćku 4.1. Fonološko posuććvanje u II. poglavlju.

Općenito o fonološkom inventaru hrvatskog jezika i njegovim značajkama možemo reći da je on formiran do otprilike 16. stoljeća, s time da su najvažnije inovacije provedene do 14. stoljeća. Njihov najvjerojatniji redoslijed od praslavenskog do hrvatskog predlaže Matasović (2008: 171-172). U obzir uzima štokavske promjene, stoga smo za naše potrebe tablicu nadopunili kajkavskima i čakavskima (koje se ponekad nisu provodile istovremeno sa štokavskima):

oko 750.	metateza likvida (or, ol > ra la; er, el > rě, lě)
oko 800.	ѣ, ѥ > ѣ [ə]
1000.	y > i
1050.	nestanak ѣ u „slabom položaju“
1100.	štok. ѣ > u; kajk. ѣ > o štok. ѣ > e; čak. (iza j, č, š) ѣ > a
oko 1250.	štok. ĉr > cr (u mnogim govorima kasnije)
1300.	štok. jt > ć, jd > Ć
	štok/čak: ѣ [ə] > a kajk: ѣ [ə] > e
1350.	štok. ĺ < u (u čakavskom 100 godina prije) kajk. ĺ > o
do 1400.	refleks jata: štok. ě > ije, je kajk. ě > e čak. ě > i

Slično kao u mađarskome fonem *dž* se pojavljuje nešto kasnije i u hrvatskom jeziku. Taj je fonem rezultat ozvučivanja glasa *č* ispred ispred zvučnih okluziva (*učiti* > *učbenik* > *udžbenik*). S druge strane njegova je fonologizacija potaknuta i turcizmima. Kasnijeg je postanja i fonem *f* nastao od suglasničke skupine *pv* nakon ispadanja poluglasa (*upřati se* > *ufati se*), ali je u jezik ulazio i s latinizmima i europeizmima (Isto: 164-165).

2.3.3. Analiza korpusa

Prvi korak u analizi fonološke adaptacije hungarizama jest usporedba fonološkog lika replike i pretpostavljenog mačarskog modela te utvrđivanje transfonemizacije za svaki pojedini fonem. Taj postupak jednostavan je kod primjera koji pokazuju pravilnost na sinkronijskoj razini, tj. kod posuđenica preuzimanih u vrijeme kada je mačarski model već bio formirao svoj konačni oblik te se kao takav nalazi i u suvremenim mačarskim rječnicima (npr. *bitang* > *bitanga*, *hadnagy* > *hadnad*). Postupak je složeniji u slučajevima kod kojih u fonemskoj supstituciji primijećujemo „nepravilnu zamjenu“ kao što je primjerice replika *gyöngy* > *đund* gdje mačarsko /ø/ nije zamijenjeno hrvatskim ekvivalentom /o/ ili /e/ kako bismo očekivali (usp. Tablicu 3.). Znamo li da je tendencijom otvaranja vokala u mačarskom jeziku fonem /ø/ mogao nastati od /y/ pretpostavit ćemo da je kao model hrvatskoj replici poslužio stariji oblik s /y/ (*gyüngy*). Našu pretpostavku potvrdio je i mačarski etimološki rječnik (TESz) gdje su registrirane inačice s ovim fonemom koje su prethodile konačnom obliku kakav poznajemo danas. Na ovaj smo način rekonstruirali adaptaciju velikoga broja posuđenica koje čuvaju starije stanje modela. Međutim, postoji dio korpusa čije potvrde u TESz-u moramo uzimati s oprezom. Naime, taj rječnik etimološki opis donosi prema potvrdama u pisanim izvorima. To se ponajprije odnosi na bilježenje dugih samoglasnika jer je mačarski pravopis u vrijeme posuđivanja bio nedosljedan te je jedan glas mogao biti bilježen na više načina. Tako su se dugo vremena i dugi i kratki glasovi zapisivali istim grafemom (Kiss – Puskas 2005: 287). U takvim je slučajevima rekonstrukcija mačarskog modela gotovo nemoguća, što povlači za sobom i neriješena pitanja na planu adaptacije.

Korpus pokazuje oblične varijante i kod velikog broja replika. One su mogle nastati preuzimanjem različitih varijanti modela u različitim vremenskim razdobljima i geografskim područjima (kao na primjer replika *uruszág* ~ *urszág* ~ *ország*). Koje oblike bilježe pojedini rječnici donosimo u tablici na kraju rada. Posebno su obrađene one promjene koje nisu rezultat zamjene fonema, već unutarjezičnih tendencija jezika primatelja (jednačenja, ispadanja i sl.). Uz svaki mačarski fonem navodimo sve njegove zamjene koje se pojavljuju u hungarizmima našega korpusa. Opisom nije obuhvaćen jedino mačarski fonem /dz/ koji ne sadrži niti jedna replika. Međuprimjerima nalazimo i manji broj modela s udvojenim suglasnicima. Produljeni izgovor mačarskih geminata u hrvatskom se ne očituje, odnosno on se tijekom adaptacije preuzima kao bilo koji neudvojeni, kratki suglasnik. Zbog toga replike adaptirane od modela s geminatama nismo

izdvojili u posebnu skupinu, već se one mogu pronaći meću primjerima za zamjene pripadajućih fonema.

2.3.3.1. Samoglasnici

mađ. á /a:/

1. > hrv. a /a/

Kao u primjerima: *áldomás* > *aldomaš*, *csákán* > *čakan*, *csáklya* > *čaklja*, *dárda* > *darda*, *elefánt* > *elefant*, *fácán* > *facan*, *fánk* > *fanjek*, *fogás* > *fogaš*, *háló* > *halov*, *hám* > *ham*, *határ* > *hatar*, *horvát* > *Horvat*, *huszár* > *husar*, *kantár* > *kantar*, *kárász* > *karas*, *lánc* > *lanc*, *rovás* > *rovaš*, *sás* > *šaš*

2. > hrv. e /e/

Jedna replika iz našeg korpusa oprimjeruje ovu zamjenu: *tyúkász* > *Čukes/Čukez*. Vjerojatno je do nje došlo disimilacijom u – a > u – e.

3. > hrv. o /o/

Hungarizam *rovaš* zabilježen je i u obliku *raboš*. Teško je reći je li do zamjene /a:/ > /o/ došlo disimilacijom (a – a > a – o), iz morfoloških razloga ili ukrštanjem s oblikom koje domaće riječi (npr. *rabota*)⁵³.

mađ. a /ɔ/

1. > hrv. a /a/

Kao u primjerima: *bitang* > *bitanga*, *darab* > *darap*, *fattyú* > *fačuk* (uz *fotiv*), *falat* > *falat*, *furulya* > *furula*, *gazda* > *gazda*, *hadnagy* > *hadnač*, *harc* > *harc*, *karika* > *karika* i dr.

Radi se o nešto mlaćem sloju posučenica registriranih od 16. stoljeća pa nadalje. Neki od ovih hungarizama registrirani su prvi put u nekome od naših rječnika (npr. *bitanga* kod Mikalje). Tagar Szentesi (2005: 67) drži da je ova zamjena izvedena prema ortografiji modela budući da je maćarskom fonemu *a* prema tvorbenim i akustičkim obilježjima bliži i ekvivalent hrvatsko *o* te je bilo za očekivati da će doći upravo do te zamjene u sljedećim primjerima.

2. > hrv. o /o/

Kao u primjerima: *inas* > *inoš* (uz *inaš*), *gyapot* (*gyaput*) > *Čoput*, *kapocs* (starije: *kapcs*) > *kopča*, *kamasz* > *komus*, *lakat* (uz starije varijante: *lokat*, *lakot*) > *lokot*, *paplan* (starije

⁵³ Usp. tumačenje zamjena fonema /v/.

forme: paplon, poplan) > poplun, szakács > sokač, sokadalom > šokodol, varga > vorga, virraszt > virostujem i dr.

Za razliku od prethodnih primjera, zamjena je u ovim riječima provedena prema izgovornom kriteriju. Isto tako hungarizam *lokot* upućuje na starije likove mačarskog modela – *lokat* i *lakot* – prije tendencije otvaranja vokala pa se zapravo radi o zamjeni o > o (Hadrovics, 1994: 52). Isto tako replika *komus* pokazuje da se ovdje ne radi o zamjenama a > o i a > u već o starijem obliku modela *komusz* (Isto: 319).

Oblik *inoš* Hadrovics tumači utjecajem tvorbenog sufiksa –oš (Isto: 272).

3. > hrv. e /e/

Ovakvu zamjenu, do koje je došlo vjerojatno uslijed disimilacije a – a > e – a, nalazimo samo u dva primjera: *csalárd* > čelaren (uz čalaren), *csapás* > cepaš.

4. > hrv. u /u/

U jednoj replici: paplan > poplun.

Kombinacija fonema *an* (ili *on* ako je kao model poslužila starija inačica *paplon*) u hrvatskom se shvaća kao stari stražnji nazal *ɔ* /on/ te se ona pojednostavljuje ili se razjednačuje time što se vokal ispred nazala zamjenjuje s /u/. O ovoj pojavi bit će još riječi dalje u tekstu kod adaptacije fonema /o/.

mađ. e /ɛ/

1. > hrv. e /e/

Kao u primjerima: *beteg* > beteg, *herceg* > herceg, *kefe* > kefica, *kerengő* > kerengov, *lengyel* > Lenčed, *mente* > menten, *perec* > perec, *mester* > mešter, *remete* > remete, *sereg* > šereg, *zseb* > žep i dr.

Uz oblik *mešter* Vrančić, Mikalja i Habelić bilježe i oblik *meštar*. Ovdje je vjerojatnije da se radi o adaptacija završetka, nego o fonološkoj zamjeni.

Ovamo se mogu svrstati još tri primjera iz našega korpusa, hungarizmi koji su posuđeni vjerojatno prije formiranja njihova konačnog oblika u mačarskom jeziku. Radi se o replikama *hejuz* > heus/heuz, *kerengő* > kerengov, *pateka* > pateka, *ternác* > ternac i *tentás* > tentaš čiji su današnji oblici *hiúz*, *keringő*, *patika*, *tornác*, *tintás* (TESz).

2. > hrv. i /i/ kao u primjerima: *gyenge* > gíngav, *kecsege* > kečiga.

3. > hrv. a /a/ samo u replici mađ. *egrest* > agrešt koja je vjerojatno rezultat disimilacije e – e > a – e.

mađ. é /e:/

1. > hrv. e /e/

Kao u primjerima: *céh* > *ceh*, *féle* > *fela*, *dézsma* > *dež ma*, *Erdély* > *Erdelj*, *fűzér* > *fizer* (uz *fizir*), *ménes* > *menuš* (uz *minuš* kod Belostenca i Sušnik-Jambrešića), *partéka* > *patreka*, *péllda* > *pelda*, *tányér* > *tanjer*, *tölcsér* > *točer*.

2. > hrv. i /i/

Kao u primjerima: *bér* > *bír*, *béres* > *birus*, *cékla* > *cikla*, *fűzér* > *fizir* (uz: *fizer*), *kép* > *kip*, *lé* > *lit*, *pézsma* > *pizsma*, *rétes* > *riteš*.

U slučaju ove zamjene kod nekih bi primjera moglo biti govora o posuđenicama iz kojeg mačarskog dijalekta u kojima se još u srednjomačarskom razdoblju provodi promjena *é* > *i* (Kiss – Pusztai, 2005: 606) stoga su modeli naših hugarizama oblici *bír*, *kíp*, *riteš* itd. U tome bi se slučaju radilo o zamjeni mač. *i* > hrv. *i* (usp. Hadrovics 1989: 35 i Nyomárkay 1989: 305). Tagar Szentesi (2005: 61) ipak ne isključuju mogućnost zamjene mačarskog /e:/ hrvatskim /i/ budući da po artikulacijskim svojstvima stoji između /e/ i /i/. Prvo je otvorenije, a drugo zatvorenije od mačarskog *é*.

mađ. i /i/ > hrv. i /i/

Ovu očekivanu zamjenu potvrđuju primjerima: *csipke* > *csipke*, *bílikum* > *bílikum*, *kincs* > *kincs*, *kisúr* > *kisur*, *kocsi* > *koči*, *pint* > *pint*, *piskóta* > *píškot(a)*, *síny* (danas: *sín*) > *šinj(a)*, *sisak* > *šišak*, *viza* > *viza* i dr.

mađ. í /i:/ > hrv. i /i/

Zamjenu potvrđuju ovi primjeri: *bírság* > *bíršag*, *címer* > *cimer*, *csík* > *čik* (i *čikov*), *kín* > *kina*, *síp* > *šip*.

Osim leksema *cimer*, kod svih ostalih replika slog s ovim glasom je naglašen i dugi. Uzevši to u obzir, možemo govoriti o zamjeni: mač. /i:/ > hrv. /i:/. Sličnu pojavu zapažamo i u kod zamjene mačarskog /e:/ hrvatskim /i:/ (vidi gore), najčešće kod jednosložnih riječi (*bir*, *kip*, *lit*).

U slučaju hungarizama *cimer* moguće je da se radi o modelu posuđenom s kratkim *i*, naime prema TESz-u riječ je s dugim *i* registrirana tek 1708. Tagar Szentesi (2005: 57) u svojoj grafičine nalazi primjera čiji bi mačarski model sadržavao glas [i:] tumačeći to time što je u vrijeme najintenzivnijeg posuđivanja njegova učestalost bila znatno manja. Poteškoću u rekonstrukciji modela stvara i onodobna mačarska pravopisna praksa koja duge samoglasnike često bilježi i istim grafemom kao i kratke.

mađ. o /o/

1. > hrv. o /o/

Kao u primjerima: *oroszlán* > *oroslán*, *ország* > *orsag*, *forint* > *forint*, *horvát* > *Horvat*, *kocka* > *kocka*, *kocsis* > *kočiš* (uz *kučiš* kod Belostenca), *korbács* > *korbač*, *korlát* > *korlat*, *mozsár* > *moť ar* (uz *muť ar* kod Belostenca), *szoba* > *soba*, *tolvaj* > *tolvaj* i dr.

2. > hrv. u /u/

Kao u primjerima: *boglár* > *bugljár*, *csónka* > *čukljav*, *kocsi* > *kučije*, *kocsis* > *kučiš*, *kolostor* > *koluštar*, *mozsár* > *muť ar*, *orgonás* > *orgunaš*, *spanyor* (*spanyol*) > *Španjur*, *tafota* > *tafuta*, *torma* > *turma*.

Obliku *bugljár* Hadrovics (1985: 52, 151, 383) dopušta direktno posuđivanje iz njemačkog (< buckelare, buggeler), dok za ostale replike smatra da su nastale analogijom, *mužar* i *kučiš* prema *muž* i *kuća*, *orgunaš* prema obliku *orgule* posuđenom iz njemačkog, a replika *Španjur* prema brojnim talijanizmina na –ur (npr. *pagadur*).

Smatramo da je ovu zamjenu moguće objasniti i drukčije. Česta pojava /u/ na mjestu izvornoga /o/ kod posuđenica, u različitim okolinama i pozicijama, primijećena je i ranije (Antonius > *Antun*, *kochen* > *kuhati*, *Franzose* > *Francuz* /Jurišić 1944: 57/). Također se može primijetiti da u većini riječi stoju u naglašenom slogu. Osim toga u modelima sa suglasničkim skupinama *on*, *om* kao što su *orgonás*, *gomb* dolazi do zamjene /o/ > /u/ ispred nazala (*orgunaš*, *gumb*), kako kod replike *poplun*.

To potvrđuje i replika *čukljav* gdje je izgubljen glas *n*, odnosno došlo je do prelaska *on* > *u* po uzoru na stari općeslavenski stražnji nazal: *ǫ* > *u*.

3. > hrv. a /a/

Ovu zamjenu nalazimo u riječima *condra* > *candra*, *árok* > *jarak*, *kolostor* > *koluštar* i *folynosó* > *foláš*, *rovás* > *raboš*⁵⁴.

Prvi je hungarizam još jedan primjer zamjene /o/ ispred nazala, ovaj put s /a/.

Kod druga dvije riječi radi se o adaptaciji završetka.

Formiranje fonološkog oblika leksema *foláš* može da bi se moglo prikazati na sljedeći način: nakon što je iz morfofonoloških razloga odbačen dočetni glas (jer nije odgovarao hrvatskim fonotaktičkim zakonima), došlo je do disimilacije ili razjednačavanja *o – o > o > a*.

Međutim u hrvatskom je postojao još jedan hungarizam slična glasovnog oblika, *foljaš* 'tijek', 'proces' < *folyas* koji proučavani kajkavski rječnici ne bilježe, ali je registriran kod

⁵⁴ Usp. s objašnjenjem mogućih zamjena fonema /v/.

Pergošića (Hadrovics 1985: 236). Pretpostavljamo da je ova replika mogla utjecati na formiranje riječi *folas* 'predvorje, hodnik'.

4. > hrv. e /e/

Četiri hungarizma pokazuju ovu zamjenu: *árok* > *jarek*, *haszon* > *hasen*, *satyor* > *sačer*, *major* > *majer*.

U replici *sačer* vjerojatno nije došlo do fonološke zamjene, već do adaptacije završetka, a u replici *major* možemo pretpostaviti da je kao model poslužio stariji oblik modela *majer*. Belostenec bilježi i oblik *majur* čiji mogući model nalazimo u mačarskom leksemu *mojur* (TESz). Hadrovics (1985: 348) napominje da je ovaj oblik tipičniji za Slavoniju i južnu Ugarsku što potvrđuje da je Belostenec crpio građu iz svih hrvatskih narječja.

Različite preoblike završetaka donose dublete *jarak* ~ *jarek* koje su rezultat međudijaliktalnih razlika. Završetak *-ek* kajkavska je varijanta štokavskog *-ak*, što potvrđuju i riječnici, naime repliku *jarak* bilježi samo Mikalja.

mađ. ó /o:/

S obzirom na podrijetlo vokala *ó* sve hungarizme koji ga sadržavaju podijelit ćemo u dvije skupine. Prvu skupinu čine replike formirane od mačarskih modela stranog podrijetla s dugim *ó* u unutarnjim i, rijetko, početnim, slogovima: bavar-austr. *Barokn* > mač. *baróka* (danas: *paróka*), njem. *Draht* > mač. *drót*, njem. *Graf* > mač. *gróf*, slav. *čavka* > mač. *csóka*,⁵⁵ rus. *varjazi* > mač. *óriás*, njem. *Proviant* > mač. *prófund*, njem. *Schwager* > mač. *sógor*, lat. *scopium* > mač. *skófiu*. U drugoj su skupini replike formirane od modela s izvornim mačarskim *ó* na kraju riječi. Kao što smo mogli vidjeti u točki 2.3.2.1. ovog poglavlja ovaj mačarski dugi vokal novijeg je postanka. Razvio se pojednostavnjivanjem diftonga *ou* na dočetnim pozicijama. Zbog relativno dugog procesa monoftongizacije (do kraja 16. St.) i zbog starine korpusa, u nekim riječima možemo računati i na zamjenu diftonga *ou*. Budući da na završetak riječi utječu prvenstveno morfološki faktori (Hadrovics 1994: 53) zamjene ovog vokala u dočetnoj poziciji bit će obrađene u dijelu o morfolškoj adaptaciji.

Na fonološkoj razini stoga pratimo sljedeće zamjene:

⁵⁵ Prema TESz-u malo je vjerovatno da je ova riječ iz kojeg slavenskog jezika, naime smatra se da je onomatopejskog podrijetla.

1. > hrv. o /o/

Ova je zamjena očekivana, a oprimjeruju je sljedeće replike: paróka (starije: baróka) > baroka, drót > drot, gróf > grof, csóka > čoka, órias > orijaš, prófunt > profunt, sógor > šogor, skófia > škofija.

Jedini primjer ove zamjene u dočetnoj poziciji predočava replika asó > ašo čija se prva potvrda nalazi kod Mikalje, dok je ostali naši leksikografi ne spominju.

2. > hrv. ov /ov/

Replika artičovka (< maČ. articsóka) jedini je primjer gdje je maČarsko ó na granici sloga zamjenjeno s -ov-, mođ da pod utjecajem maČarskih posuČenica s krajnjim -ov na mjestu dugog /o:/. Unutarnji slog je time promijenio stukturu: CV > CVC.

3. > hrv. un /un/

U primjeru: csótár > čuntar

Prema Hadrovicsevu mišljenju (1985: 183) model bi mogao biti oblik *csútár* (pa se zapravo radi o zamjeni ú > u), a *n* bi mogao biti zamjena za maČarski dugi vokal ili se pojavljuje kasnije kao u *štenge* < njem. *Stiege*. TESz meČutim biljeđ i i oblike s *j* i *l*: *csujtár*, *csultár*. Budući da se te dvočlane medijalne suglasničke skupine (-jt-, -lt-) u hrvatskom jeziku ne pojavljuju (Turk 1987), mogle su biti zamijenjene skupinom koja je ovjerena (-nt).

mađ. u /u/ > hrv. u /u/

Kao u primjerima: *cukor* > *cukor*, *bunda* > *bunda*, *duda* > *duda*, *furulya* > *furula*, *huszár* > *husar*, *koldus* > *koldus*, *nyuszt* > *njust*, *pusztai* > *pustaija*, *puska* > *puška*, *táncus* > *tancuš* (uz *tancaš*), *suba* > *šuba*, *tulipán* > *tulipan*

Drugu skupinu replika koje potvrđuju ovu zamjenu čine riječi posuČane prije formiranja konačnog lika modela, odnosno prije otvaranja samoglasnika: *bársun* (danas: *bársony*) > *baršun* (uz *baršon*), *fólius* (danas: *fólios*) > *foljuš*, *sípus* (danas: *sípos*) > *šipuš*, *táncus* (danas: *táncos*) > *tancuš*, *vánkus* (danas: *vánkos*) < *vankuš*.

mađ. ú /u:/ > hrv. /u/

Tri su primjera ove zamjene: *fattyú* > *fačuk*, *kisúr* > *kisur*, *rúd* > *rudo*.

mađ. ö /ø/

1. > hrv. e /e/

Tri replike iz našeg korpusa potvrđuju ovu zamjenu: *gyönyörű* > ĆĆeren , *kőpönyeg* > kepenek, *ködmön* > kedmen i *köles* > keleşica

Moguće je da su u primjerima *kepenek* i *kedmen* na konačan fonološki oblik replike utjecali stariji oblici modela *kepenyeg*, *kepanyek*, *kőpőnek*, odnosno *ködmén*, *kedmen*. Jambrešić bilježi i oblik *kapenak* što Skok (1971. I: 75) objašnjava analogijom prema hrvatskoj riječi *kapa* što ne smatramo vjerojatnim.

TkoĆĆ i pod natuknicom *gyönyörű* TEZs bilježi stariji oblik s /ɛ/ u korijenu: *gyenyerű*.

Moguće je da je posuĆĆen upravo ovaj oblik modela, stoga se radi o zamjeni /ɛ/ > /e/.

2. > hrv. o /o/

Ovu zamjenu nalazimo u tri primjera: *köntös* > kontus, *sindöl* (danas: *zsindely*) > šindol i *tölcsér* > toĆĆer.

Na zamjenu *ö* > *u* u posljednjem slogu replike *kontuš* mogla je utjecati i analogija prema drugim riječima s nastavkom završetak –*uš* .

mađ. ő /ø:/ > hrv. e /e/

Zamjena se javlja u samo dva primjera. U zadnjem slogu replike (zbog ĆĆega ne smijemo isključiti utjecaj morfologije) *hegyestőr* > heĆĆster i te u replici *rőf* > ref. TESz bilježi i stariji oblik modela *réf* pa bi ova replika mogla biti još jedan primjer za zamjenu *é* > *e*.

U ostalih nekoliko primjera maĆĆarski dugi samoglasnik stoji na kraju riječi. Kao i kod dugog vokala *ó*, riječ je o starim završnim diftonzima koji su se tijekom razvoja jezika monoftongizirali, stoga su u adaptaciji mogli sudjelovati ili diftong –*eü* ili – *ő* koji je nastao od njega. Radi se o hungarizmima: *keringő* > kerengov, *mező* > mezevo, *galickő* > galicka koji će biti obraĆĆeni u poglavlju o morfološkoj adaptaciji budući da je u formiranju njihova oblika bio presudan morfološki kriterij.

mađ. ü /y/

1. > hrv. u /u/

Ovu zamjenu moĆĆemo pronaći kod samo nekoliko replika i to u njihovim starijim oblicima što potvrđuje da je riječ o posuĆĆenicama iz starijih razdoblja prije provedene promjene otvaranja vokala u maĆĆarskom jeziku: *berűs* (danas: *béres*) > beruš, *gyűmbér* (danas:

gyömbér) > Ćumber, gyűngy (danas: gyöngy) > ĆunĆ, mertűk (danas: mérték) > mertuk, perűs (danas: peres) > peruš, ménűs (danas: ménes) > menuš.

2. > hrv. i /i/

Kao u replikama: fűge > figa, fűzér > fizer/fizir

Moguće je da model hrvatskoj replici nije bio oblik fűge, već stariji oblik s /i/ – *fige*.

mađ. ű /y:/ > hrv. u /u/

Kao u primjerima: hegedűs > hegedus, szűr > surina

U replici *hegeduš* uz fonološku zamjenu, na formiranje replike pretpostavljamo i utjecaj sufiksa –uš.

2.3.3.2. Suglasnici

mađ. b /b/ > hrv. b /b/

Kao u primjerima: *bátor* > *batriv*, *bér* > *bir*, *bírság* > *biršag*, *beteg* > *beteg*, *bunda* > *bunda*, *porkuláb* > *porkulab*, *szabó* > *szabol*, *tábla* > *tabla*, *tábor* > *tabor* i dr.

Hungarizam *baroka* nastao je od starijeg oblika modela *paróka*, s inicijalnim *b* (*baróka*).

mađ. c /tʃ/, cc/tʃ:/

1. > hrv. c /tʃ/

Kao u primjerima: *capa* > *capa*, *céh* > *ceh*, *cékla* > *cikla*, *cipó* > *cipov*, *cukor* > *cukor*, *fácán* > *facan*, *gálickő* > *galicka*, *harc* > *harc*, *herceg* > *herceg*, *kocka* > *kocka*, *lánc* > *lanc*, *pácol* > *pacati*, *táncus* > *tancuš*, *strucc* > *štruc*.

Ova zamjena javlja se i u replici *atlasz* > *atlac*, naravno riječ je preuzimanju starije inačice modela s glasom /tʃ/ (*atlac*).

2. > hrv. s /s/

Samo jedna replika potvrđuje ovu zamjenu: *tarack* > *taraska*. Mišljenja smo da se radi o provedenoj disimilaciji ili razjednačavanju glasova *-ck-* > *-sk-* radi izgovornog rasterećenja.

S druge strane potvrde starijih oblika *tarasz*, *tarasz**k* (TESz) navode na zaključak da bi ovdje moglo biti riječi i o zamjeni *sz* > *s*.

mađ. cs /tʃ/

1. > hrv. č /tʃ/

Kao u primjerima: *articsóka* > *artičoka*, *csákán* > *čakan*, *csaklya* > *čaklja*, *csalárd* > *čalaren*, *csal* > *čalovati*, *csiga* > *čiga*, *csipke* > *čipka*, *kecsege* > *kečiga*, *kins* > *kinč*, *kocsi* > *kočije*, *kucsma* > *kučma*, *tölcser* > *točer*, *tolmács* > *tolmač*, *tanács* > *tolnač*

2. > hrv. đ /dʒ/

Jedino primjer *gyolcs* > *Čolđ* predočava ovu zamjenu. Hadrovics (1985: 204) je objašnjava asimilacijom *Ĉ – ê > Ĉ – Ĉ*.

3. > hrv. c /ts/

Jedan je primjer ovakve zamjene u korpusu: *csapás* > *cepaš*. Nije jasna zamjena inicijalne skupine *csa-* > *ce-*.

mađ. d /d/

1. > hrv. d /d/

Kao u primjerima: *aldomás* > *aldomaš*, *condra* > *candra*, *darab* > *darap*, *dárda* > *darda*, *drót* > *drot*, *hegedű* > *hegede*, *koldul* > *koldujem*, *rúd* > *rudo*, *smaragd* > *šmaragd*, *sokadalom* > *šokodol*.

Gubljenje glasa *d* u finalnom položaju pokazuje pridjevska replika *csalárd* > *čalaren*. Pretpostavljamo da je tomu uzrok resterećenje izgovora nakon dodavanja završetka kako bi se uklopila u vrstu riječi.

Kod imenice *nadrágulya* > *natragulja* nije došlo do zamjene *d* > *t*, nego je riječ o preuzimanju oblika *s t* (*natragulya*).

mađ. gy /j/

1. > hrv. đ /dʒ/

Kao u primjerima: *gyönyörű* > *đeĈren*, *gyolcs* > *đolĈ*, *gyaput* > *đoput*, *gyümbér* > *đumber*, *gyöngy* > *đundđ*, *hadnagy* > *hadnađ*, *lengyel* > *Lendđel*, *spongyia*, *spongya* > *šponđija*.

Zamjena je očekivana jer su ovi fonemi jedni drugima najbliži i ekvivalenti.

2. > hrv. g /g/

Leksemi koji operiraju ovu zamjenu su: *Egyiptom* > *Egiptom*, *gyémánt* > *gemant*; *gyenge* > *gingav*; *spongyia* > *spongija*.

Sratiji oblici mačarskih riječi s fonemom /g/ na mjestu današnjeg /gy/ (gemanth, genge) otvaraju eventualnu mogućnost zamjene /g/ > /g/.

Različite zamjene rezultirale su dubletom šponđija ~ špongija.

3. > hrv. ģ /ʒ/

Ovu zamjenu potvrđuje samo replika gyümbér > žumber koju bilježi Sušnik-Jambrešićev rječnik (uz dubletu s /tʃ/, đumber).

mađ. f /f/

1. > hrv. f /f/

Kao u primjerima: *falat* > *falat*, *fánk* > *fánjek*, *fertály* > *fertalj*, *fogás* > *fogaš*, *furulya* > *furula*, *kefe* > *kefa*, *kofa* > *kofa*.

2. > hrv. p /p/

Samo je jedan primjer ove zamjene: *farham* > *parham*. Suglasnik *f* u hrvatskom se pojavljuje u prvom predstandardnom razdoblju hrvatskog jezika (početak 12. – početak 15. st.) i starijim se posuđenicama zamjenjivao bilabijalnim suglasnikom *p* (Lukežić 2012: 112). Naš je hungarizam prvi put registriran kod Belostenca, ali je vjerojatno posuđen puno ranije potvrđujući ovu supstitucijsku tendenciju.

mađ. g /g/ > hrv. g /g/

Kao u primjerima: *gazda* > *gazda*, *gróf* > *grof*, *gomb* > *gumb*, *boglár* > *bugljár*, *enged* > *engedujem*, *orgonás* > *orgunaš*, *sárga* > *šargast*, *sereg* > *šereg*, *taliga* > *taljuge*, *bírság* > *biršag*.

U jednom primjeru moguće je i preuzimanje različitih oblika modela: *berek* ~ *bereg* > *berek* ~ *bereg*, a replika *taliga* > *taljuge* ima i dubletu sa zamjenom *g* > *k*: *taljuka*.

mađ. h /h/ > hrv. h /x/

Kao u primjerima: *harc* > *harc*, *haszon* > *hasen*, *herceg* > *herceg*, *marha* > *marha*, *céh* > *ceh* i dr.

mađ. j /j/ > hrv. j /j/

Kao u primjerima: *lajstrom* > *lajštrom*, *major* (*majer*) > *majer*, *szalagszíz* > *salaksija*, *sajka* > *šajka*, *vajda* > *vajda*

mađ. k /k/ > hrv. k /k/

Kao u primjerima: *kamuka* > *kamuka*, *kantár* > *kantar*, *karika* > *karika*, *katana* > *katana*, *kincs* > *kinč*, *kocsis* > *kočiš*, *koldus* > *kolduš*, *cékla* > *cikla*, *csákán* > *čakan*, *csipke* > *čipke*, *csóka* > *čukljav*, *maszlak* (danas: *maszlag*) > *maslak*, *muzsikás* > *muž ikaš*, *érsek* > *eršek*, *sisak* > *šišak*

Replika *kuhta* najvjerojatnije je formirana prema starijem obliku modela *kuhta* (danas: *kukta*).

mađ. l /l/, ll /ll/

1. > hrv. l /l/

Kao u primjerima: *labda* > *labda/lopta*, *lovász* > *lovas*, *áld* > *aldujem*, *balta* > *balta*, *cepeles* > *cepeliš*, *csal* > *čalovati*, *dolmán* > *doliman*, *gyolcs* > *ČdČ*, *elefánt* > *elefant*, *falat* > *falat*, *féle* > *fela*, *háló* > (h)*alov*, *ál* > *jal*, *élés* > *jeliš*, *koldus* > *kolduš*, *példa* > *pelda*, *zsoltság* > *to ltar*, *felléjtár* *feléjtár* > *feletar*, *pallos* > *paloš*, *taliga* > *taliga/telige*, *vall* > *valujem*.

Ovamo ubrajamo i hungarizme formirane od starijih inačica mačarskih modela, prije provedene zamjene /ʌ/ > /j/: *sindöl* (danas *zsindeľy*) > *šindol* i *váló* (danas *vályú*) > *valov*.

2. > hrv. lj /ʎ/

U nekoliko replika dolazi do palatalizacije fonema *l*: *boglar* > *bugljar*, *féle* > *fela* (samo kod Sušnik-Jambrešića uz *felja*) *fólios* (starije: *fólius*) > *foljuš*, *kétféle* > *dvojfelj*, *taliga* > *taljuge*, *taljuka*; *zseller* (*zselyér*, *zsellyér*) > *ťeljar*.

Ova zamjena moć e biti i rezultat posuđivanja koje starije varijante modela (s umekšanim izgovorom, odnosno palatalnim /ʎ/). Kod Belostenca nalazimo *filer* i *filjer* < *fillér* (jedna od starijih formi je *fiľyer*).

Dublete zbog različitih načina adaptacije imamo u primjerima: *fela* ~ *felja*, *taliga/telige* ~ *taljuge*, *taljuka*.

3. > hrv. d /d/

Glagolsku repliku *felel* > *feleđujem,-vati* Belostenec bilježi sa zamjenom *l* > *d*. Dok Hadrovics (1985: 227) drži da se radi o greški u pismu, Skok (1971., I: 509) zamjenu objašnjava asimilacijom *l – l > l – d*.

mađ. ly /ɬ/ > hrv. lj /ɬ/

Fonem /ɬ/ s izgovornom vrijednošću [ɬ] do otprilike 19. stoljeća nestao je iz gotovo svih mađarskih govora. Dokaz njegova postojanja čuvaju i malobrojne posuđenice u hrvatskom gdje je taj glas zamijenjen domaćim glasom iste izgovorne vrijednosti.

Riječ je o replikama: *csáklya* > *čaklja*, *čakelj*, *Erdély* > *Erdelj*, *fertály* > *fertalj*, *fortély* > *fortelj*, *meszely* (*meceľy*) > *mecelj*, *nadrágulya* > *natragulja*, *rostély* > *roštelj*, *skatulya* > *škatulja*.

mađ. ly [j] > hrv. l [l]

Ovu zamjenu potvrđuju dvije posuđenice: *folyosó* > *fološ*, *furulya* > *furula*.

mađ. m /m/

1. > hrv. m /m/

Kao u primjerima: *magas* > *magaš*, *marha* > *marha*, *matrac* > *matrac*, *ment* > *mentuvati*, *mező* > *mezevo*, *címer* > *cimer*, *dézsma* > *dežma*, *gomb* > *gumb*, *gyömbér* (*gyömbér*) > *čumber*, *kámzsa* > *kaņ a*, *karmazsin* > *karmaņ in*, *lámpás* > *lampaš*, *lajstrom* > *lajštrom*, *tompa* > *tumpast*.

2. > hrv. n /n/

U prethodnoj skupini spomenute replike *kaņ a* i *čumber* imaju svoje dublete s ovom zamjenom: *kaņ a*, *čumber*. Nije jasno kako je došlo do proširenja osnove u posljednjem primjeru (možda analogijom prema *čund*), ali je zamjena n > m provedena zbog glasovnog izjednačavanja s umetnutim *č*.

mađ. n /n/

1. > hrv. n /n/

Kao u primjerima: *natragulya* > *natragulja*, *bánt* > *bantuvati*, *pisztráng* > *bistranga*, *bunda* > *bunda*, *csákán* > *čakan*, *enged* > *engedovati*, *fánk* > *fanki*, *forint* > *forint*, *hadnagy* > *hadnač inas* > *inaš*, *könc* > *konec*, *palánk* > *palanka*, *kín* > *kina*, *táncus* > *tancuš*, *vánkos* (*vánkus*) > *vankuš*, *fácán* > *facan*, *sátán* > *šatan*

Različite varijante modela *oroszlán* ~ *oroszlány* ~ *oroslajn* rezultirale su dubletama i u hrvatskom: *oroslán* ~ *oroslánj* ~ *oroslajn*. Mikalja bilježi i oblik *oroslav*. On je vjerojatno rezultat sličnosti s glasovnim oblikom hrvatskog leksema *lav* pa je došlo do zamjene

završetka (*oroslán* > *oroslav*) ili je Mikalja pogrešno zapisao riječ (usp. Gabrić-Bagarić 2010 117).

2. > hrv. nj /ɲ/

Do palatalizacije fonema *n* dolazi u sljedećim primjerima: *csatorna* > *četernja*, *váncos* (*váncus*) > *vanjkuš*, *fánk* > *fanjek*, *palánk* > *palanjek*.

Zbog različitih zamjena imamo dublete: *palanka* ~ *palanjek*, *vankuš* ~ *vanjkuš*, *fanki* ~ *fanjek*.

Kod replika tipa *fanjek*, *palanjek* Piškorec uočava pravilnost: “u modela koji završavaju slijedom velarnoga nazala i klasa [k] velarni se nazal realizira kao palatal a izmeću njih umeće se *e*” (2005:87).

3. > hrv. j /j/

Ovu zamjenu nalazimo u samo jednom primjeru, u odimenskom pridjevu *vajkušna* (*postelja*) prema *váncos* (*váncus*). Moguće da je adaptacija tekla na sljedeći način: *maČ. nk* > hrv. *njk* > *jnk* > *jk*.

4. > hrv. ø

Do ispadanja fonema *n* tijekom adaptacije dolazi u riječi *csonka* > *čukljav*⁵⁶.

mađ. ny /ɲ/

1. > hrv. nj /ɲ/

Kao u primjerima: *nyuszt* > *njust*, *buzogány* (*bozdogán*) > *buzdoganj*, *henyél* > *henjati*, *kisasszony* > *kišasonjka*, *siny* (*danás: sín*) > *šinj/šinja*, *spanjol* > *Španjol*.

Slično adaptaciji samoglasnika, i u slučaju fonema /ɲ/ različiti oblici mačarskog modela *köpönyeg* (*kepenyeg*, *kepanyek*, *köpönek*) rezultiraju različitim replikama: *kepenjek* ~ *kepenek*.

2. > hrv. đ /dʒ/

Jedna replika pokazuje ovu zamjenu: *gyönyörű* > *Čađerén*. Do nje je došlo vjerojatno uslijed asimilacije *Č–nj* > *Č–Č*.

⁵⁶ Ovu smo zamjenu objasnili kod fonema /o/.

mađ. p /p/ > hrv. p /p/

Kao u primjerima: *pácol* > *pacam*, *patyolat* > *pačolat*, *pélida* > *pelda*, *puszta* > *pustara*, *spárga* > *šparga*, *tulipán* > *tulipan*, *lámpás* > *lampaš*, *kopó* > *kopov*, *csipke* > *čipke*, *láp* > *lap*, *síp* > *šip*

mađ. r /r/, rr /rr/ > hrv. r /r/

Kao u primjerima: *remete* > *remeta*, *rétes* > *riteš*, *rovás* > *rovaš*, *sárga* > *šargast*, *perec* > *perec*, *korsó* > *korsol*, *grádics* > *gradič*, *boglár* > *bugljár*, *csótár* > *csuntar*, *sűr* > *surina*, *sátor* > *šator*, *sógor* > *šogor*, *virraszt* > *virostujem*

U replici *marha* > *marha*, *merha* pretpostavljamo da se fonem *r* se tretirao kao slogotvoran, zato dolazi do varijanti -ar ~ -er. Sličan primjer je i posuđenica: *terh* (danas: *teher*) > *trh* (Belostenec: *têrh*, Sušnik-Jambrešić: *têrh*).

mađ. s /s/ > hrv. š /š/

Kao u primjerima: *sáfár* > *šafar*, *sajka* > *šajka*, *saláta* > *šalata*, *sás* > *šaš*, *skatula* > *škatula*, *korsó* > *koršol*, *táncus* > *tancuš*, *vágás* > *vagaš*.

Replika *strázsamester* > *straž amešter* jedini je primjer gdje je mađarsko [ʃ] zamijenjeno hrvatskim /s/. Ova je zamjena vjerojatno provedena prema ortografiji modela.

mađ. sz /s/ > hrv. s /s/

Kao u primjerima: *szabó* > *sabol*, *szoba* > *soba*, *szakács* > *sokač*, *puszta* > *pustaija*, *nyuszt* > *njust*, *kisasszony* > *kišasonjka*, *huszár* > *husar*, *haszon* > *hasen*.

Zamjena se javlja i pri adaptaciji starijeg oblika modela *palack*: *palasz* > *palaska*.

mađ. t /t/

1. > hrv. t /t/

Kao u primjerima: *tábla* > *tabla*, *táncus* > *tancuš*, *tányér* > *tanjer*, *tolmács* > *tolmač*, *balta* > *balta*, *fertály* > *fertalj*, *zsoltár* > *žoltar*, *elefánt* > *elefant*, *drót* > *drot*, *horvát* > *Horvat*, *virraszt* > *virostujem*.

2. > hrv. /d/

Samo je jedan primjer ovakve zamjene: *pajtás* > *pajdás*. Nije jasno zašto do nje dolazi⁵⁷.

mađ. ty /c/

Iako je po artikulaciji najbliži hrvatskome fonemu /tɕ/ rijetke replike donose drukčije zamjene.

1. > hrv. đ /dʒ/

Kao u primjeru: *tyákász* > *đukes*

2. > hrv. č /tʃ/

U replikama: *szatyor* > *szačer*, *patyolat* > *pačolat*, *fattyú*, *fotyú* > *fačuk*.

3. > hrv. t /t/

Samo je jedan primjer za ovakvu zamjenu: *fattyú*, *fotyú* > *foťiv*. Replika je starija od svoje dublete *fačuk*.

mađ. v /v/

1. > hrv. v /v/

Kao u primjerima: *vajda* > *vajda*, *város* > *varoš*, *varga* > *vorga*, *horvát* > *Horvat*, *lovász* > *lovas*, *rovás* > *rovaš*, *tolvaj* > *tolvaj*

2. > hrv. b /b/

Uz repliku *rovaš* Mikalja i Belostenec upisuju i oblik *rafoš*. Nije jasno kako je došlo do njegova formiranja. Moguće da je došlo do zamjene *v* > *b* (kao npr. kod domaćih riječi *vrijeme* > *brijeme*), a zatim do premetanja glasova. Štrekelj mećutim drži da je došlo do unakrštenja sa *rubež*, *rabota*, *rabiti* (prema Skok 1971. II: 161).

mađ. z /z/ > hrv. z /z/

Kao u primjerima: *ezer* > *jezero*, *mező* > *mezevo*, *túzok* > *tuzok*.

mađ. zs /ʒ/ > hrv. ž /ʒ/

Kao u primjerima: *zseb* > *žep*, *zsoltár* > *žoltar*, *karmazsin* > *karmažin*, *karazsia* > *karažija*, *mozsár* > *možar*, *muzsikás* > *mužikaš*, *pizsma* > *pižma*, *anizs* > *aniž*

⁵⁷ TESz dopušta mogućnost da je riječ došla u hrvatski direktno iz turskog, dok Skok (1971., II:587) smatra da je došlo do unakrštenja s *pajta* 'dobit u pljački' od njem. *Beute*.

Još jedna riječ pokazuje ovu zamjenu: *paradiťom*. Hadrovics (1985: 403) njezino formiranje objašnjava utjecajem starijeg oblika modela *paradizsom* koji izvori ne potvrđuju, ali je on morao biti prijelazna faza između *paradizsum* i *paradicsom*.

2.3.4. Ostale glasovne promjene kod formiranja fonološkog oblika replike

Osim same zamjene mačarskih fonema hrvatskim ekvivalentima identičnih ili sličnih obilježja (a ponekad se provodi i proizvoljno), primijećujemo i neke druge glasovne promjene kroz koje su prošle replike na putu formiranja svog konačnog glasovnog oblika. Radi se o promjenama uvjetovanima pravilima o raspodjeli fonema jezika primatelja kao što su jednačenje po zvučnosti, gubljenje glasova i umetanje glasova. U dijelu hungarizama iz našega korpusa provedene su sljedeće promjene.

Protetsko *j* dobile su ove replike: *egres* > *jegrišt*, *ál* > *jal*, *apa* > *japa*, *árok* > *jarak/jarek*, *esperest* > *jašprišt/ješprišt*, *élés* > *jeliš* (uz *ezer*) > *jezero*.

Protetsko *g* nalazimo u primjeru *irha* > *girha*. Nije jasno zašto je došlo do ove pojave jer glas *g* u hrvatskom nema ovu funkciju. Hadrovics (1985:273) tvrdi da se taj glas čitao kao glas *j*, ali nije mu jasno porijeklo grafije, mogla bi biti češka ili starodalmatinska.

Dodavanje intervokalnoga *j* u sredini riječi kako bi se uklonio zijeve potvrđeno je u sljedećim riječima: *óriás* > *orijaš*; *piac* > *pijac*. Replike mačarskih imeničkih modela koje završavaju dočetkom *-ia* također umeću glas *-j-* među zadnja dva samoglasnika: *cukorkandia* > *cukorkandija*; *karazsia* > *karatija*; *szkófia* (*skófi*um) > *škofija*; *spongya*, *spongyia* > *špončja*, *spongija*, *špongija*.

Različite tendencije pokazuje replika modela *egres* koja je adaptirana na tri načina, samo zamjenom mačarskih fonema hrvatskima u *egreš*, dodavanjem protetskoga *j* u *jegrišt* i gubljenjem inicijalnog samoglasnika u *greš*.

Suglasnička skupina *lm* u unutarnjem slogu razbijena je umetanjem glasa *i* u replici *dolmán* > *doliman*.

Uz oblike *možar* i *mužar*, Sušnik-Jambrešić bilježi i repliku s umetnutim *đ*: *mođdar*. Na pojavu je mogla utjecati analogija prema domaćim riječima *moždani*, *zviždati* u kojima se čuva skupina **zđj* (Nyomárkay 2007: 63), što je osobina kajkavskih govora (Luketić 2012: 252).

U formiranju hungarizma *tanács* > *tolnač* došlo je do umetanje glasa *l* uslijed ukrštanja sa replikom *tolmač*, sličnom po semantici i obliku ili se radi o preuzimanju starijeg oblika modela *tanács* gdje je došlo do premetanja glasova.

U replici *fólios* (starije: *fólius*) > *foljuš* ispao je glasa *i* uslijed palatalizacije susjednog glasa *l*.

Gubljenje glasa *h* u inicijalnom položaju nalazimo u sljedećim hungarizmima: *háló* > *alov*, *hegedű* > *egede*, *hegedűs* > *egeduš*, *hordó* > *ardov*. Sve te riječi mećutim imaju i svoje dublete s *h*-: *halov*, *hegede*, *hegedus*, *hardov*. U dvije inačice rječnici bilježe i repliku *cehmešter* ~ *cemešter* gdje je *h* ispalo s kraja sloga (s kraja prve sastavnice slotenice gledamo li morfološki sastav modela).

Gubljenje glasa *k* u adaptaciji posuđenice *derék* (starije: *drék*) > *drečen* rezultat je palatalizacije pri morfolškoj adaptaciji pridjeva, dok je *l* vjerojatno zbog iz fonotaktičkih razloga ispalo u replikama *fullajtár* (starije: *fellejtár*, *felejtár*) > *feletar* i *tölcser* > *točer*. Medijalna suglasnička skupina -jt- u hrvatskom nije ovjerena, dok je skupina -lč- tvorbeno uvjetovana (*palčić*, *stolčić*) (Turk1987: 131). U posljednjem primjeru Hadrovics ne isključuje mogućnosti preuzimanja mačarskih dijalektalnih oblika bez *l*: *töcsér* i *tőcsír* (Hadrovics 1985: 506).

S početka riječi gubi se i glas *o* u hungarizmu *ostábla* > *štabla*. Ispadanje glasa *o* iz unutrašnjeg sloga provedeno je u posuđenici *kopča*, ako je formirana od mačarskog modela *kapocs*. Vjerojatnije je mećutim da je formirana od njegova starijeg oblika *kapcs*.

U replici *uruszág* > *rusag* izgubilo se inicijalno *u* ili je možda kao model poslužio oblik *ruszág*. Kasnije je taj hungarizam ponovo posuđen u svom konačnom obliku *ország* > *orsag*.

U korpusu su potvrđene i replike s provedenim obezvučenjem šumnika u finalnim pozicijama *darab* > *darap*, *zseb* > *tep*, *sing* > *šink* (što je karakteristika kajkavskog narječja gdje je to važno distribucijsko ograničenje vezano upravo za kraj riječi) i na granici sloga *szalagszój* > *salaksija*, *rizskása* > *riškaša*. Razlog obezvučenja ne mora biti unutarjezični, već može biti i rezultat samog preuzimanja modela prema izgovoru (Tagar Szentesi, 2005: 61). Naime jednačenja, pa prema tome i jednačenje po zvučnosti, u mačarskom se provode samo u izgovoru, dok u pismu ostaju nezabilježena. Različite ostvaraje po zvučnosti u finalnim pozicijama pokazuju i dublete hungarizma *tyúkász* > *čukæ* ~ *čukæz*.

2.3.5. Zaključak

Rezultati analize fonološke adaptacije hungarizama pokazuju da, bez obzira na starost korpusa, na osnovi kontrastiranja dvaju fonoloških sustava suglasničke zamjene možemo predvidjeti sa velikom sigurnošću. Većina mačarskih suglasnika ima svoje ekvivalente u hrvatskom, stoga će se varijante u adaptaciji javljati samo kod fonema /ʃ/ i /c/ (fonem /dʒ/ ne sadrži niti jedan hungarizam korpusa). Fonemu /ʃ/ prema artikulacijskim obilježjima najbliži hrvatski ekvivalent je /dʒ/, ali nalazimo i zamjene s /g/ i /ʒ/. Najčešća zamjena fonema /c/ u našoj grafičije fonem /tʃ/, dok po jedan primjer pokazuje zamjenu s /dʒ/ i /t/. Njegov najbliži ekvivalent /tʃ/ ne pojavljuje se kao zamjena. Razlog tomu može biti izjednačenost izgovora *ć* i *č* kao omekšanog *č* što je obilježje kajkavskog narječja (usp. Lončarić 1996: 88).

Ostale suglasničke promjene uočljive u konačno formiranom glasovnom liku replike rezultat su unutarjezičnih tendencija kao što su asimilacija i disimilacija, jednačenje, gubljenje i dodavanje suglasnika.

Utvrdjivanje adaptacije na samoglasničkom planu mnogo je složenije budući da velik broj replika pokazuje odstupanja od očekivane zamjene mačarskih samoglasnika hrvatskim ekvivalentima temeljene na kontrastivnoj analizi i usporedbi modela i replike u sinkroniji. Ta odstupanja rezultat su leksičkog posuđivanja prije konačnog usustavljanja inventara samoglasnika u mačarskom što znači da takvi hungarizmi čuvaju stariji oblik modela kojega možemo rekonstruirati raspoložemo li znanjima o povijesnom razvoju mačarskog fonološkog sustava i mačarskim etimološkim rječnikom (TESz) za provjere. Poteškoću u ovakvoj metodologiji obrade korpusa i nastojanju da budemo što temeljitiji stvara činjenica da se obrade natuknica u TESzu temelje isključivo na pisanim izvorima. Naime, ako znamo da je mačarski pravopis u starom mačarskom jeziku bio nedosljedan u tome smislu što je često jednim grafemom bilježio više glasova, onda je kod nekih primjera teško pouzdano odrediti koji je točno glas transfonemiziran.

Želimo naglasiti i to da je u analizi ponekad bilo teško odvojiti fonološku od morfološke razine zbog toga što na formiranje fonološkog oblika replike utječu i morfološki kriteriji. To se odnosi na formiranje završetka riječi koje se prvenstveno provodi u skladu s morfološkim zakonitostima jezika primatelja.

3. Morfološka razina

3.1. Uvod

Osnovni princip prilagodbe posuđenica na morfološkoj razini prema Haugenovoj (1950: 217) definiciji glasi: „If loanwords are to be incorporated into the utterance of a new language, they must be fitted into its grammatical structure. Thus mean that they must be assigned by the borrower to the various grammatical classes which are distinguished by his own language.“ Naime, svaka strana riječ u trenutku prelaska u novi jezični sustav donosi sa sobom i morfološka obilježja vrste riječi kojoj pripada u jeziku davatelju. Kako se morfološki sustavi dvaju jezika u kontaktu obično po mnogo čemu razlikuju, posuđena riječ mora svoja morfološka obilježja uskladiti, odnosno prilagoditi pravilima jezika primatelja. To ponekad zahtijeva i modifikaciju oblika posuđenice, odnosno njezina završetka. Bez pročišćenja tih promjena posuđenica ne bi mogla ulaziti u sintagmatske i sintaktičke veze s domaćim leksemima. Stoga u analizi i na ovoj razini krećemo od kontrastivnog prikaza sličnosti i razlika dvaju morfoloških sustava u kontaktu, kao preduvjeta daljnjim utvrđivanjima adaptacijskih procesa koja će biti prikazana prema vrstama riječi.

Sudeći prema broju radova i nastojanja na inovacijama u postojećim modelima čini se da je istraživačima morfološka analiza posuđenica daleko zanimljivija od analize na fonološkoj ili semantičkoj razini. Zato ćemo uvodno iz kontaktološke literature kratko prikazati one radove koje smatramo nezaobilaznima u proučavanju morfološke adaptacije posuđenica općenito, pa onda i hungarizama.

3.1.2. Morfološka adaptacija stranih riječi Istvána Nyomárkaya

Jedan od prvih radova koji nastoji dati opći pogled na načine prilagodbe leksičkih elemenata iz stranih jezika morfološkom sustavu hrvatskog (i srpskog) jezika jest knjiga *Strane riječi u hrvatskosrpskom (srpskohrvatskom) jeziku (Problemi morfološke i sintaktičke adaptacije)* Istvána Nyomárkaya (1984.). Metodologija njegove analize u koju uključuje i dijakronijski aspekt zasniva se na utvrđivanju kakve završetke preuzimaju strane imenice, glagoli i pridjevi (internacionalizmi latinskog i neolatinskog porijekla) i kako se uvrštavaju u hrvatski deklinacijski i konjugacijski sustav. Posebno skreće pažnju

na ulogu jezika posrednika (što su dotadašnja istraživanja zanemarivala, a o kojima ovise pojedini oblici završetaka) kao i na utjecaj analogije u jeziku primatelju. Izmeću ostalog naglašava utjecaj mačarskog jezika preko kojeg su posuđeni brojni latinizmi. Daje primjer latinskih imenica na *-us* koje mačarskim posredovanjem taj nastavak čuvaju na kajkavskom jezičnom području (*arkuš*, *artikuluš*, *farižeuš*). Isto tako u korpusu hungarizama nalazi i mačarski oblik imenica na *-om*, *-um* što je pogrešni oblik latinskog nominativa (*paradižom*, *lajštrom*). Iako su predmet istraživanja prvenstveno internacionalizmi u hrvatskom jeziku, autorovi zaključci primjenjivi su na analizu posuđenica općenito.

3.1.3. Transmorfemizacija Rudolfa Filipovića

Najprimjenjivaniji, a ujedno i najosporavaniji model morfološke adaptacije posuđenica jest *transmorfemizacija* R. Filipovića (1986: 116-126). Autor pod transmorfemizacijom obuhvaća različite oblike supstitucije koje prolazi model na putu integracije u novi jezični sustav i formiranja u repliku koja će svojim osnovnim oblikom biti u skladu s morfološkim zakonitostima jezika primatelja. Kako bi se utvrdilo kako izgleda taj adaptacijski put najprije se osnovni oblici modela i replike podvrgavaju tvorbenoj analizi. Filipović pri tome postavlja opći princip transmorfemizacije koji „se bazira na pretpostavci da riječ može biti sastavljena od slobodnog morfema i vezanog morfema, da vezani morfem može biti nulti, tj. da i sam slobodni morfem čini riječ i da kompleksni morfem, slobodni morfem + sufiks čini riječ.“ (Isto: 119) Ovisno o tome od kakvih su morfema sastavljene, posuđenice prolaze kroz tri tipa transmorfemizacije (ili tri stupnja supstitucije): nultu, kompromisnu i potpunu.

Nultu transmorfemizaciju prolaze modeli sastavljeni od slobodnog morfema bez vezanog morfema (ili nultog vezanog morfema) te se preuzimaju u nepromijenjenom obliku. Dakle morfološki lik modela odgovara morfološkom liku posuđenice (eng. *bridge* > hrv. *bridž*, eng. *scout* > hrv. *skaut*, eng. *fair* > hrv. *fer*⁵⁸). *Kompromisnu transmorfemizaciju* prolaze modeli sastavljeni od slobodnog i vezanog morfema (sufiksa). Oni se preuzimaju u cijelosti iako taj sufiks odstupa od morfoloških karakteristika jezika primatelja (eng. *farmer*, *parking* > hrv. *farmer*, *parking*). Nasuprot tomu *potpunu transmorfemizaciju* karakterizira zamjena (supstitucija) vezanog morfema jezika davatelja vezanim morfemom

⁵⁸ Svi su primjeri preuzeti iz Filipovića (1986.)

jezika primatelja istog značenja i funkcije čime se posuđenica potpuno integrira u novi sustav (eng. *boxer* > hrv. *bokser* > *boksač*, eng. *srtiker* > hrv. *štrajkač*). Ovakav trostupanjski model adaptacije pretpostavlja da je replika formirana kompromisnom transmorfemizacijom prijelazni oblik u kojemu će s vremenom strani vezani morfološki biti zamijenjen domaćim te se tako u cijelosti integrirati u novi sustav. Već i sam Filipović primijećuje kako se taj proces ne odvija uvijek po stupnjevima i opisanom redoslijedom, niti sve posuđenice prolaze kroz sva tri tipa promjena (kao na primjer posuđenica *štrajkač* koja je preskočila drugi stupanj adaptacije **štrajker*). To postaje još evidentnije pogledamo li korpus posuđenica iz mađarskog jezika. Primjenjujući ovaj model Tagar Szentesi (2005: 70) pokazuje da u korpusu hungarizama možemo naći sva tri tipa transmorfemizacije, ali replike formirane kompromisnim načinom adaptacije nikada nisu mađarski sufiks zamijenile hrvatskim (na primjer mađ. *lám pá s* > hrv. *lampaš*, mađ. *gy l k o s* > hrv. *Čikoš*).

Filipović u adaptaciji na morfoložkoj razini razlikuje *primarne* i *sekundarne promjene* što je još jedna inovacija u teoriji jezika u kontaktu. Pod primarnima podrazumijeva promjene koje prolazi posuđenica do konačnog formiranja osnovnog oblika replike i njezine integracije u jezik primatelj. Nakon što je replika formirana nastupaju sekundarne promjene koje su stalne i nepromjenjive i u skladu su s unutarjezičnim tendencijama jezika primatelja (npr. mijenjanje po padetu ima, izvođenje pridjeva od osnovnog oblika imenice i dr.).

Iako je Filipovićev model imao velika odjeka u lingvističkim krugovima i poslužio pri opisu posuđenica iz mnogih jezika⁵⁹, neki radovi pokazuju da on ima i svojih nedostataka stoga se u njima nastojalo redefinirati njegove postavke i uvesti neke inovacije. To se ponajviše odnosi na tvorbenu rašlanjivanje modela i trostupanjski model transmorfemizacije budući da kompromisna replika često postaje konačan oblik posuđenice.

3.1.4. Transmorfemizacija, transmorfologizacija i transderivacija Jovana Ajdukovića

U monografiji *Uvod u leksičku kontaktologiju, Teorija adaptacije rusizama* Jovana Ajdukovića temeljna inovacija na morfoložkoj razini predstavlja razlikovanje tri odvojena

⁵⁹ Usp. bilješku br. 42.

adaptacijska procesa: *transmorfemizacije, transderivacije i transmorfologizacije* (2004: 170).

Osnovni oblik replike formira se transmorfemizacijom. I Ajduković polazi od analize riječi kao spoja slobodnih i vezanih morfema koje prolaze kroz tri stupnja adaptacije kako ih shvaća Filipović. *Nultom transmorfemizacijom* adaptiraju se riječi jezika davatelja sastavljene od slobodnog i nultog ili vezanog morfema modela. Takve riječi u jeziku primatelju likom ostaju nepromijenjene, odnosno lik modela odgovara liku replike (eng. *bridge* > hrv. *bridž*, eng. *cup* hrv. *kap*, eng. *boxer* > hrv. *bokser*, eng. *training* > hrv. *trening*⁶⁰). Međutim, za razliku od Filipovića, on ne provodi morfološku račlamu modela, za njega je nevažno radi li se o izvedenici ili nemotiviranoj riječi, već promatra ishodišni oblik koji je poslužio za oblikovanje replike. *Kompromisna transmorfemizacija* predstavlja, prema Ajdukovićevim riječima, spoj slobodnog morfema modela i vezanog morfema jezika primatelja (eng. *jungle* > hrv. *džungla*, eng. *farm* > hrv. *farma*, eng. *stewardess* > hrv. *stjuardesa*), dok su *slobodnom transmorfemizacijom* adaptirane posušnice sastavljene od slobodnog morfema jezika davatelja i i vezanog morfema jezika davatelja ili primatelja. Primjere ove adaptacije nalazi u hrvatskim anglicizmima *boksač* < eng. *boxer*, *štrajkač* < eng. *striker*.

Nakon što je formiran njezin osnovni oblik replika prolazi proces transmorfologizacije tijekom kojega preuzima gramatičke kategorije pojedinih vrsta riječi (rod i broj kod imenica, pridjevski i glagolski vid). Kod Filipovića, ali i ranijih kontaktologa (usp. Surdučki 1978: 276, Nyomárkay, 1984.) transmorfemizacija i transmorfologizacija predstavljaju jedinstven proces.

Treći proces adaptacije, transderivaciju, Ajduković definira kao „opšti princip po kojem se tvorbeno adaptira model u repliku.“ (Isto: 144) Razlikuje *nultu transderivaciju* kada se iz jezika davatelja preuzimaju i tvorbene osnove i afiksadni morfemi (npr. rus. *бабушка* > slov. *babuška*), *djelimičnu* kada se replike od modela uzimaju isti tvorbeni morfem, ali različitu osnovu (npr. rus. *чувствовать* > slov. *čustvovati*) ili istu osnovu, a različiti tvorbeni morfem (npr. rus. *благополучие* > hrv. *blagorođe*) i *slobodnu transderivaciju* kada se replike od modela razlikuju i po tvorbenim osnovama i po afiksadnim morfemima (npr. rus. *бессилен* > srp. *бесилан*).

Iako ovaj model predstavlja pojednostavljenje u odnosu na Filipovićev utoliko što se model morfološki ne raščlanjuje, čini se da je s druge strane dodatno usloj njen uvođenjem

⁶⁰ Svi su primjeri iz Ajdukovića.

transderivacije kao zasebnog adaptacijskog procesa. Naime postavlja se pitanje, ne radi li se kod nulte transderivacije u primjeru *babuška* zapravo o nultoj transmorfemizaciji, a kod djelimične u primjeru *blagorođe* o transfonemizaciji (usp. Štebih 2008: 247). I zašto ponovo uvoditi tvorbenu analizu u cijeli proces morfološke adaptacije, kada je utvrđeno da je za formiranje osnovnog oblika replike važan samo ishodišni oblik modela (bez obzira na to radi li se o motiviranoj ili nemotiviranoj riječi).

3.1.5. Morfosintaktička adaptacija Velimira Piškoreca

Proučavajući germanizme u govorima Čurčvečke Podravine Velimir Piškorec u istoimenoj monografiji sasvim odbacuje Filipovićev model transmorfemizacije čija je trostupanjska struktura, smatra, prilično složena, neiscrpna, u nekim točkama proturječna i neusklađena s iskustvenim činjenicama, te neprimjenjiva na korpusu starijih posuđenica (2005: 33-36). Prema njegovu mišljenju osnovno polazište u analizi morfosintaktičke adaptacije posuđenica jest glasovni lik modela i replike, a ne njihova tvorbena analiza zbog toga što je pri leksičkom posuđivanju za govornika jezika primatelja sasvim irelevantno sastoji li se model od nultog ili vezanog morfema i kojim je tvorbenim procesom nastao (2005: 35).

Polazeći od korpusa germanizama Piškorec razrađuje vlastiti model morfosintaktičke adaptacije prema kojemu sve posuđenice klasificira u dvije osnovne skupine s obzirom na to jesu li formirane prema preuzetome modelu (*izravne posuđenice*) ili su nastale tvorbom od već adaptirane replike (*neizravne izvedenice i složenice*). Izravne posuđenice dalje klasificira na replike nastale cjelovitim preuzimanjem (importacijom) i djelomičnim preuzimanjem (zamjenom, supstitucijom) modela. Importacijom nastaju *jednostavne posuđenice* koje mogu biti neadaptirane (kao pridjevi *šik, fraj*⁶¹) i adaptirane koje se opet dijele na *prototipno adaptirane* i *eliptično adaptirane*. Kod prvih je kao model poslužila osnova modela (hrv. *šajba* < njem. *Scheibe*, hrv. *šenkati* < njem. *schenken*), a kod drugih jedan dio osnove modela (hrv. *ober* < njem. *Oberkellner*).

Supstitucijom nastaju *hibridne složenice*. One se sastoje od stranog i domaćeg elementa, a mogu biti *prototipne* ako je jedan dio posuđenice preuzet, a drugi zamijenjen (hrv. *štepsvila* < njem. *Steppseide*) i *reduplicirane hibridne složenice* među kojima razlikuje *prototipno reduplicirane* gdje je domaći element zapravo prijevod značenja modela (hrv.

⁶¹ Svi su primjeri iz Piškoreca.

dirindekla < njem. *Dirn* 'djevojka') i *djelomično reduplicirane hirbridne složenice* gdje je dio modela zamijenjen domaćim elementom jednaka značenja (hrv. *grosbaka* < njem. *Großmutter*).

Kada govori o odnosu modela i replike Piškorec (2005: 31) koristi termine *morf modela* koji definira kao odsječak plana izraza modela koji se preuzima i *morf replike*, odnosno odsječak plana izraza replike koji je nastao po uzoru na morf modela. Uređeni par koji činemorf modela i morf replike naziva *dijamorfni parom*. Ove termine „rabi kvantitativno, označujući one dijelove modela i replike koji sudjeluju u procesu leksičke importacije⁶²“.

Ovoj prilično temeljitoj, ali složenoj klasifikaciji možemo zamjeriti nerazlikovanje adaptacijskih i rječotvorbenih procesa. Derivacija ili slaganje od već postojećih replika, kao što je na primjer *gruntač* < *grunt*, pripada unutarjezičnim procesima jezika primatelja. Ako je posuđenica stekla uvjete za tvorbenu plodnost, to pokazuje da je u potpunosti adaptirana te se u skladu sa zakonitostima jezika primatelja ponaša kao svaka druga domaća riječ. Mišljenja smo da je derivacija od adaptiranih replika jedinstven proces koji je potrebno promatrati odvojeno, a ne u okviru morfološke adaptacije.

3.1.6. Paradigmatska i sufiksna supstitucija završetka Barbare Štebih Golub

Nastojeći postaviti model koji bi najbolje odgovarao opisu posuđenica iz njemačkog u kajkavskom književnom jeziku B. Štebih Golub u monografiji *Germanizmi u kajkavskom književnom jeziku* (2010) i radu *Morfološka adaptacija posuđenica* (2008) daje komentar adaptacijskih modela na morfološkoj razini koje predlažu Filipović, Ajduković i Piškorec. U Filipovićevoj i Ajdukovićevoj teoriji neprihvatljivim smatra to što se pri opisu morfološke adaptacije polazi od raščlanjivanja modela na tvorbene elemente. Nadovezujući se na V. Piškorca tvrdi da „pri leksičkom posuđivanju govornici jezika primatelja ne provode tvorbenu analizu modela. Mislimo da je pri posuđivanju u prvome planu glasovni lik modela, a da su leksičke posuđenice u jeziku primatelju nemotivirane riječi“ (Štebih 2008: 245-254). Iz istoga razloga odbacuje i Ajdukovićevu transderivaciju, smatrajući da treba povući jasnu granicu između adaptacijskih i rječotvorbenih procesa, što

⁶² B. Štebih Golub (2010: 89) smatra takvo određenje termina dijamorfni par preuskim te pod njim podrazumijeva „uređeni par što ga čine slobodni ili vezani morf modela i slobodni ili vezani morf replike (npr. u slučaju replike hrv. *bauhtencerica* < njem. *Bauchtänzerin* govorit ćemo o dijamorfu njem. –in > hrv. –ica).“

nedovoljno jasno čini i Piškorec. Sasvim odbacuje Filipovićev trostupanjski model transmorfemizacije budući da je kod starijeg sloja posuđenica nemoguće odrediti prijelazne faze i oblike. Osim toga, smatra da ni primjerice anglicizmi *boksač* i *štrajkač* nisu pri adaptaciji prošli dvije faze kako dokazuje Filipović (eng. *boxer*, *striker* > hrv. *bokser*, *striker* > *boksač*, *štrajkaš*), već su njihovi krajnji oblici rezultat unutarjezične tvorbe od adaptiranih posuđenica (engl. *box* > hrv. *boks*, *boksati* > *boksač*, engl. *to strike* > njem. *streiken* > hrv. *štrajkati* > *štrajkač*). Nepotrebnim drži i razdvajanje transmorfemizacije i transmorfologizacije za koje i sam Ajduković kaže da čine jedinstven sustav adaptacije (2004: 178).

Metodološki nužno smatra razlikovanje *osnovnog oblika* kao „oblika riječi koji se citira samostalno“ (tj. kanonskog, rječničkog oblika riječi) i *inicijalnog oblika* kao „oblika leksema jezika primatelja koji je poslužio kao model“. (2010: 88).

Nadalje, osim na spomenute modele referira se i na transmorfemizacijske procese kako ih prikazuje J. Grotzky (1978) u monografiji *Morphologische Adaptation deutscher Lehnwörter im Serbokroatischen*. Njemačkom je lingvistu temeljno polazište usporedba završetaka njemačkog modela i hrvatske replike. Ovisno o tome uvrštava li se posuđenica izravno, bez promjene završetka, u morfološki sustav jezika primatelja ili se sufiks jezika davatelja zamjenjuje sufiksom jezika primatelja, razlikuje dva procesa: *paradigmatsku* i *sufiksalnu supstituciju* (prema Štebih 2010: 95). Iako ovaj model (uz Piškorec) smatra najprihvatljivijim, Štebih Golub unosi u njega jednu metodološku izmjenu. Naime, kako posuđenice ne analizira tvorbeno, tako završetci kako modela tako i replika nemaju vrijednost sufiksa. Dapače, oni često i nisu sufiksi (navodi primjere njemačkih završetaka *–ut* i *–un*: njem. *Wermut*, *Kattun* > kajk. *bermet*, *katon*). Da bi izbjegla dvosmislenost pojam *sufiksalne supstitucije* zamjenjuje pojmom *zamjena (supstitucija) završetka*.

U analizi morfološke adaptacije germanizama kreće od utvrđivanja inicijalnog oblika modela i osnovnog oblika replike, a zatim utvrđuje način na koji se formira replika. Kako bi opisala odnos modela i replike koristi se opisom odnosa *etalona* (ishodišni oblik koji se transformira) i *metaplazme* (oblik nastao preoblikom etalona)⁶³. S obzirom na način formiranja sve replike dijeli u dvije skupine. Prvu čine replike kod kojih je nakon procesa adaptacije lik modela ostao neizmijenjen, a drugu one kod kojih je lik modela, tj. njegov završetak preoblikovan dodavanjem (njem. *frisch* > kajk. *frižak*) oduzimanjem (srvnjem. *morter* > kajk. *mort*) ili zamjenom (njem. *hobeln* > kajk. *hoblati*). Različite vrste preobliske

⁶³ Ove pojmove preuzima od Tošović, Branko: *Stilistika glagola*, Wuppertal, 1995.

rezultiraju *prostriktivnim*, *restriktivnim* i *supstitucijskim metaplazmama*. U posljednje ubraja i poluprevedenice kod kojih je jedan dio modela (složenice) zamijenjen ekvivalentom jezika primatelja (njem. *Spinatkraut* > kajk. *špinac trava*). Posebnu vrstu metaplazme čine *eliptične posuđenice* nastale elipsom⁶⁴, i to *prototipno eliptične posuđenice* i *eliptične izvedenice*. Prve nastaju strategijom oduzimanja elementa (bavaraustr. *Kingelkase* > kajk. *kingl*), a druge prvo oduzimanjem pa zatim dodavanjem elementa koje autorica naziva *kontaktološka kompenzacija* (bavaraustr. *Gabelfrühstück* > kajk. *gablec*).

Sve adaptacijske procese koji sudjeluju u formiranju replike i njezinu uvrštavanju u novi jezični sustav naziva *primarnima*. Nakon toga nastupaju *sekundarni* adaptacijski procesi koji obuhvaćaju tvorbu novih riječi od adaptirane posuđenice prema pravilima danog sustava.

Uvodeći *supstituciju završetka* kao temeljno polazište svoje analize, Štebih Golub metodološki se zapravo vraća onakvom promatranju adaptacije posuđenica kako to čini Nyomárkay (1984). Ovaj pristup zastupa i Hadrovics (1985: 54-55, 1989: 36) koji pod morfološkom prilagodbom podrazumijeva formiranje završetaka kod imenica, pridjeva i glagola budući da većina mačarskih posuđenica ima završetke drukčije od izvornih modela⁶⁵. Uglavnom se radi o glasovnim skupinama neobičnim za hrvatski jezik koje se razbijaju dodavanjem glasova ili njihovom zamjenom završecima tipičnim za hrvatski morfološki sustav.

3.2. Morfološka adaptacija hungarizama

3.2.1. Osnovna načela

Nakon što smo prikazali dosadašnje modele prema kojima je vršena morfološka raščlamba posuđenica, naša je prosudba da stariji sloj *-izama* kao što su hungarizmi, najprikladnije opisivati onako kako to u svojim istraživanjima čine I. Nyomárkay i B. Štebih Golub. Objedinjujući njihove spoznaje te uzimajući u obzir prije svega prirodu same proučavane građe definirali smo najvažnija načela morfološke adaptacije hungarizama:

⁶⁴ Kod Filipovića (1986: 159) je o elipsi bilo riječi samo kod adaptacije na semantičkoj razini gdje se značenje jednog dijela fraze prenosi na drugi ako se prvi ispusti. Na morfološku razinu je uvodi Piškorec (2005: 74) u pojmovima eliptično adaptirane posuđenice i eliptične neizravne izvedenice.

⁶⁵ Usp. i Benő 2008: 92.

(1) Osnovni preduvjet svakoj temeljitoj analizi na morfološkoj razini uvijek je usporedba morfoloških sustava u kontaktu.

(2) Prvi korak u analzi morfološke prilagodbe posuđenica utvrđivanje je *inicijalnog oblika modela* i *osnovnog oblika replike* što znači da se model ne raščlanjuje na tvorbene komponente, on je iz gledišta jezika primatelja nemotivirana riječ.

(3) Središte analize predstavlja utvrđivanje načina na koji je formiran glasovni lik/osnovni oblika replike pri čemu promatramo završnu glasovnu skupinu koja može biti u potpunosti preuzeta ili na neki način preoblikovana.

(4) Istovremeno s formiranjem glasovnog lika replike odvija se i preuzimanje gramatičkih obilježja karakterističnih za vrstu riječi kojoj posuđenica pripada, stoga ta dva procesa opisujemo zajedno.

(5) Ukupne adaptacijske procese ne dijelimo na primarne i sekundarne zbog toga što tvorbu riječi od hungarizama ne smatramo adaptacijom. Na taj način već adaptirani i potpuno integrirani hungarizmi samo potvrđuju svoje mjesto u sustavu, stoga tvorenica i složenica motiviranima hungarizama mora biti posvećeno posebno poglavlje.

3.2.2. Morfološki sustavi mađarskog i hrvatskog jezika

Tipološke razlike između flektivnog hrvatskog i aglutinativnog mađarskog jezika najviše dolaze do izražaja na planu njihove morfološke strukture. Za razliku od hrvatskog, u mađarskom nema oštrih morfoloških granica između vrstama riječi, što se najbolje vidi po tome što se neizvedene imenice, glagoli i pridjevi kao različite vrste riječi ne mogu razdvojiti po prepoznatljivim dočetcima. Kojoj vrsti riječi pojedini leksem pripada vidljivo je tek iz konkretne realizacije u rečenici (Balázs 1983: 53; D. Máta 2011: 48-54). Analiza će kasnije pokazati da to ne rezultira *kontaktološkom transkategorizacijom*, odnosno

promjenom vrste riječi ⁶⁶ prilikom posuđivanja. Smatramo da je to tako zbog toga što se riječi posuđuju u određenim kontekstima u kojima glavnu ulogu igra njihova referencijalnost na izvanjezičnu stvarnost, odnosno semantika.

Kada je riječ o završecima osnovnih oblika riječi, oni uvijek pripadaju osnovi, nisu nastavci kao u hrvatskom. Isto tako osnovni i rječnički oblik glagola nije infinitiv, već oblik za 3. lice jednine prezenta. Jedno od najvažnijih morfoloških obilježja imenskih riječi u mađarskom, a koje će biti promatrano tijekom analize, jest nepostojanje gramatičkog roda. U hrvatskom je rod jedno od temeljnih gramatičkih kategorija kod imenica, isto kao i vid kod glagola koji je u mađarskom opet na periferiji morfoloških obilježja (usp. Tagar Szentesi 2005: 68). Sve mađarske imenske posuđnice stoga postaju obilježene po rodu, a glagoli po vidu. Pridjevi će formirati svoj osnovni oblik preuzimanjem prepoznatljivog pridjevskog nastavka koji ih razlikuje od ostalih vrsta riječi. Slično pridjevima ponašaju se i glagoli će dobiti infinitivni nastavak.

3.2.3. Zastupljenost vrsta riječi u analiziranom korpusu

Ukupan broj replika formiranih prema mađarskim modelima broji 318 imeničkih, 14 glagolskih, 14 pridjevskih i 7 hungarizama koji pripadaju ostalim vrstama riječi (brojevi, prilozima, uzvici). Dominaciju imenica nad glagolima i pridjevima potvrđuju i druga istraživanja. Prema Filipoviću to je jedan od osnovnih principa posuđivanja, naime „posuđivanje riječi prati posuđivanje predmeta i pojmova iz jedne jezične zajednice u drugu“ (Filipović, 1986: 127; usp. Balázs 1983: 51; Benő 2008: 59). Mogli bismo to objasniti i inače prevladavajućem broju imenica u ukupnom leksičkom korpusu nekog jezika.

⁶⁶ *Kontaktološkom transkategorizacijom* B. Štebih Golub (2010: 103) naziva „pojavu kada se prilikom jezičnog posuđivanja model koji u jeziku davatelju pripada jednoj vrsti riječi, u jeziku primatelju adaptira kao druga“.

3.2.4. Imenice

3.2.4.1. Formiranje osnovnog oblika i roda

Ukupan korpus imeničkih hungarizama osnovni oblik formira na dva načina. Potpunim preuzimanjem, kada se model bez promjene oblika adaptira novom morfološkom sustavu i preoblikom završetka modela.

Do preoblike dolazi kad završetak modela ne odgovara morfološkim zakonitostima jezika primatelja (većinom se radi o neobičnoj glasovnoj skupini), a odvija se na tri načina:

1. postupkom oduzimanjem završnog elementa modelu
2. postupkom dodavanjem novog elementa na model
3. zamjenom (supstitucijom) jednog elementa modela novim, što rezultira različitim likovima replike i modela.

Primjeri će pokazati da je morfološko oblikovanje replike ponekad teško odvojiti od adaptacijskih procesa na fonološkoj razini, naime kod nekih primjera nije sasvim jasno je li do preoblike završetka modela došlo iz morfoloških razloga ili se radi o fonološkoj zamjeni. Isto tako važnu ulogu ima i analogija, što znači da se replika često formira prema sličnim oblicima iz jezika primatelja (usp. Nyomárkay, 1984: 17).

Slično kao i kod opisa fonološke adaptacije hungarizama, dodatne poteškoće stvaraju replike kod kojih je nešto teže rekonstruirati inicijalni oblik modela u mađarskom. Zbog toga često navodimo i po nekoliko njegovih starijih inačica. I replike se ponekad pojavljuju u više inačica koje će biti obrađene na više mjesta, ovisno o načinu formiranja. U tablici na kraju rada možemo vidjeti koje oblike registrira pojedini proučavani riječnik.

Istovremeno s formiranjem osnovnog oblika posuđenica se uklapa u jedan od tri gramatička roda kojima su obilježene imenice u hrvatskom jeziku. Općenito uzevši, radi li se o posuđenicama iz jezika koji poznaju ovu kategoriju govorimo o održavanju (očuvanju) roda jezika davatelja kada replika, ako je potrebno, dobija odgovarajući završetak kako bi se prilagodila rodu (Nyomárkay, 1984: 28) ili o zamjeni roda kada se rod modela mijenja tijekom adaptacije u jeziku primatelju (Štebih Golub, 2010: 124). U slučaju posuđenica iz mađarskog, koji ne poznaje kategoriju gramatičkog roda, te ga stječu tijekom adaptacije govorimo o *formiranju roda*⁶⁷.

⁶⁷ I Štebih Golub (2010: 124) ovaj termin smatra najprihvatljivijim za posuđenice iz svih jezika. Definiciju *formiranja roda* preuzima od J. Grotzky (Grotzky, Johannes: *Morphologische Adaptionen deutscher Lehnwörter im Serbokroatischen*, 1978): „osposobljavanje posuđenice za određenu kongruenciju s ostalim flektivnim vrstama riječi“.

Dabo-Denegri (2007: 120) utvrđuje dva načina na koji imenice formiraju rod: prema morfološkom liku posuđenice i prema sličnosti značenja, i to prema prirodnom rodu ili semantičkom analogijom. Najveći dio korpusa hungarizama rod formira prema morfološkom obliku. Kako su u hrvatskom imenice na suglasnik najčešće muškog roda, a na samoglasnik ženskog, oznaku muškog roda automatski su preuzele sve imenice sa suglasničkim završetkom (iznimku čini imenica *hasen* 'korist'), dok su imenice sa samoglasničkim završetkom uz neke iznimke uklopljene među imenice ženskog roda. Najveći dio tih imenica svoj osnovni oblik formiralo je potpunim preuzimanjem. Sveukupno, najviše je hungarizama muškog roda, dok je samo jedan srednjeg roda (*mezevo* 'polje'). Budući da je formiranje roda imeničkih posuđenica neodvojivo od formiranja njihovih osnovnih oblika, oni će u daljnjem tekstu biti opisivani kao jedinstven proces.

3.2.4.1.1. Potpuno preuzimanje

Na ovaj način u hrvatski morfološki sustav uključuje se najveći broj hungarizama našega korpusa. Riječ je o imenicama čiji inicijalni oblik u jeziku davatelju može biti neizvedena riječ, izvedenica ili složenica. Sve se takve riječi preuzimaju u cijelosti, stoga glasovni lik modela odgovara glasovnom liku replike. S obzirom na završetak dijelimo ih u dvije skupine: imenice sa suglasničkim završetkom, one su najbrojnije, i imenice sa samoglasničkim završetkom.

a. Imenice sa suglasničkim završetkom

Imenice na suglasnik čine najveću skupinu analiziranih hungarizama. Inicijalni oblik modela poklapa se s osnovnim oblikom replike. Najbrojnije su one čiji se inicijalni oblik sastoji od slobodne osnove, a s obzirom na svoj morfološki oblik u sustav hrvatskog jezika uklopile su se kao imenice muškog roda⁶⁸:

ánizs > aniš, atlasz > atlac, beteg > beteg, darabont > drabant, grabant, barabant; bársony > baršun; berek > berek, bereg; bér > bir; bokor > bokor; boglár > bugljár; bospor > bošpor;

⁶⁸ „Ovaj je način određivanja muškog roda u hrvatskom prema početku u skladu s mnogo širim i obuhvatnijim principom koji se naziva *tendencija muškog roda* (masculine tendency), a po kojem većina posuđenica dobiva muški rod.“ (Filipović 1986: 130)

buzdogány > buzdoganj; darab > darap; céh > ceh; cepelős > cipeliš, cepeliš; címer > cimer; cukor > cukor; csákán > čakan; csiger > čiger; csík > čik; damask > damašk; deák > dijak; drót > drot; gyolcs > ČolČ; gyapot > Čopot; gyömbér > Čumber, umber; gyöngy > ČunČ; egres, egrest > egreš, agrešt, egrišt, jegrišt, greš; elefánt > elefant; Erdély > Erdelj; érsek, ersik > eršek, eršik; esperest, espres > jašprišt, ješprišt; fácán > facan; falat > falat; felléjtár > feletar; fertály > fertalj; fillér > filjer; fólios > foliuš, foljuš; forint > forint; fortély > fortelj; garabonciás > grabancijaš; gyémant > gemant; gróf > grof; gomb > gumb; grádics > gradič; hám > ham; haris > hariš; harc > harc; herceg > herceg; hiúz > heus, heuz; horvát > Horvat; huszár > husar; inas > inaš; ál > jal; István > Ištvan; kantár > kantar; kapós > kapuš; kárász > karas; karmazsin > karmažin; kárpit > karpit; ködmön > kedmen; köntös > kontuš; köpönyeg > kepenek, kepenjek; kincs > kinč; kép > kip; kaláris > klariš; kamasz > komus; korbács > korbač; korlát > korlat; kormán > korman; lánc > lanc; lép > lap; lengyel > LenČel; lakat > lokot; major, majer, mojur > majer, majur; maszlag > maslak; matrac > matrac; meszely > mecelj; mester > mešter, meštar; mozsár > možar, mužar, mož Čar; nyuszt > njust; óriás > orijaš; oroszlán > oroslan, oroslanj; ország (uruzság, urszág) > ruszag, orsag; patyolat > pačolat; pajtás > pajdaš; pallos > paloš; fárham > parham; pereg > pereg; perem > perem; piac > pijac; pint > pint; polturák > polturak; porkoláb > porkulab; prófunt > profunt; rőf > ref; rostély > roštilj, roštelj; rúd > rud; szakács > sokač; sáfár > šafar; sáfrány > šafran; Sándor > Šandor; saráf > šaraf; sás > šaš; sátán > šatan; sátor > šator; sereg > šereg; sing > šink; sín > šinj; síp > šip; sisak > šišak; smaragd > šmaragd; sógor > šogor; spanyol, spanyor > Španjol, Španjur; strucc > štruc; superlát > šuperlat; tabin > tabin; tábor > tabor; tányér > tanjer; terh (danas: teher) > trh, tok > tok ('navlaka, korice'); tok > tok (uz tuk; vrsta ribe); tolmács > tolmač; tanács > tolnač; tolvaj > tolvaj; ternác > ternac; tulipán > tulipan; tüzök > tuzok (uz tuc); vám > vam; vankos > vankuš, vanjkuš; sindöl > šindol; zseb > žep; zsoltár > žoltar.

Isti način adaptacije prolaze posuđenice čini inicijalni je oblik u mačarskom izvedenica. Njih nije potrebno, kako to čini Filipović, analizirati tvorbeno jer se u vrijeme kada su preuzete nisu u jezičnoj svijesti doživljavale kao morfološki složenici (Tažar Szentesi 2005: 70). U našem korpusu potvrđene su sljedeće takve imenice:

garabonciás > grabancijaš; lámpás > lampaš, muzsikás > mužikaš; orgonás > orgunaš; tintás > tintaš; fogás > fogaš; csapás > cepaš; rovás > rovaš, raboš; vágás > vagaš; hegedűs > hegeduš; „János“ > januš; kettős > ketuš; koldus > kolduš; ménes (ménüs) > menuš,

minuš; peres (perüs) > peruš; béres (bérüs) > biruš; rétes > riteš; cipelős > cepeliš, cipeliš; kocsis > kočiš; élés > jeliš; táncos > tancuš; sípos > šipuš; város > varoš (uz: váras > varaš); áldomás > aldomaš; bírság > biršag; mérték > mertuk; fűzér > fizer, tölcser > točér; lovász > lovas; tyúkász > Čukas, Čukez.

Ovi su hungarizmi kontaktolozima zanimljivi i iz drugih razloga. Hadrovics (1985: 62-67, 1989: 36) smatra da su pod utjecajem maČarskih posuČenica na –aš, –uš, –oš i –iš tvorbeno aktivirani do tada slabo plodni izvorno hrvatski sufiksi. Navodi primjere: *kocijaš*, *bogatuš*, *džeparoš*, *slatkiš* i sl. (usp. Tagar Szentesi (2005: 70). Hungarizmi na –uš utjecali su i na čuvanje tog završetka kod imenica koje su maČarskim posredovanjem u hrvatski prispjele iz latinskog, kao na primjer *astrologuš*, *filozofuš* (Nyomárkay, 1984: 45).

Utjecaj maČarskog vidljiv je i kod imenica latinskog porijekla koje na kajkavskom jezičnom području osim završetka –uš čuvaju i završetke –um i –om⁶⁹. U našem korpusu registrirana su četiri takva hungarizma: maČ. *árkus* > kajk. *arkuš*, *Egyiptom* > *Egiptom*, *paraduzsum* > *paradižom*, *lajštrom* > *lajštrom*.

Replike čiji je inicijalni oblik u maČarskom složenica takoČer su formirane potpunim preuzimanjem: *hadnagy* > *hadnaČ*, *hegyestőr*⁷⁰ > *heČešter*, *céhmaster* > *ce(h)mešter*, *lovászmester* > *lovasmešter*, *postamaster* > *poštamešter*, *strázsamester* > *stražamešter*, *hofmaster* > *hofmešter*, *táncmaster* > *tancmešter*, *vágmaster* > *vagmešter*⁷¹. Replika *tancmešter* ima i svoju dubletu s interfiksom *tanc-o-mešter* formiranu po uzoru na tvorbu hrvatskih složenica.

Potpuno je preuzet i dvočlani izraz sastavljen od atributa i imenice : *gubás bársony* > *gubaš baršun*.

⁶⁹ U maČarskom su riječi sa završecima –um i –om okamenjeni izvorni oblici za akuzativ kod latinskih imenica na –us. Tako su se na primjer latinske posuČenice *paradisus*, *Aegiptus*, *Ciprus* sačuvali kao *paradizsum*, *Egyiptom*, *Ciprom* (< *paradisum*, *Aegiptum*, *Ciprum* s time da je lat. nastavak –um u maČarskom prešao u –om). Nastavcima latinskog podrijetla preuzetima preko maČarskog opširnije se bavi Nyomárkay (1984: 41-48, 52-62; usp. i Hadrovics, 1985: 56-59).

⁷⁰ TESz ne bilježi ovu riječ. Složenica od pridjeva *hegyes* 'šiljast' i imenice *tőr* 'bodež', prvi put registrirana 1547. godine (Hadrovics 1985: 261).

⁷¹ Za replike *hofmešter* i *tancmešter* Štebih Golub (2010: 266, 375) utvrđuje da su posuČenice iz njemačkog (*Tanzmeister*, *Hofmeister*) kod kojih je kasnije došlo do križanja s hungarizmom *mešter*. Kako su one registrirane i u maČarskom jeziku (TESz: *hopmester/hofmester*, *táncmester*) smatramo da su u hrvatski preuzete kao gotovi oblici iz maČarskog.

b. *Imenice sa samoglasničkim završetkom*

Drugu veliku skupinu imenica čine replike koje su formirane potpunim preuzimanjem inicijalnih oblika sa samoglasničkim završetkom *-a*. Osim nekoliko iznimaka sve su turskog roda:

articsóka > artiçoka; balta > balta; baróka > baroka; bunda > bunda; condra > candra; capa > capa; cékla > cikla; csáklya > çaklja; csiga > çiga; csóka > çoka; dárda > darda; dézsma > deşma; duda > duda; furulya > furula; guba > guba; irha > girha; káferka > kaferka; kamuka > kamuka; kámzsa > kamşa, kanşa; karika > karika; kocka > kocka; kofa > kofa; kucsma > kuçma; kukta > kuhta; labda > labda, lapta, lopta; marha > marha, merha; mázsza > maşsa; nadragulya, natragulya > natragulja; pártá > parta; partéka > parteka; patika > pateka; példa > pelda; pézsma > pişma; piskóta > pişkota; puska > puşka; ruha > ruha; szoba > soba; sajka > şajka; saláta > şalata; skatula, skatulya > şkatula, şkatulja; sóska > şoşka; spárga > şparga; ostábla > ştabla; suba > şuba; tábla > tabla; tafota > tafuta; uzsora > uşura, oşura; viza > viza; zsida > şida.

Hungarizam *škofija* formiran je vjerovatno prema starijem obliku mačarskog modela koji se pojavljuje bez nastavka *-um*: *szkófia* > *skófiu*.

U ovoj skupini posuđenica na samoglasnički završetak jedan je primjer imenice formirane od inicijalnog modela koji se sastoji od osnove i kojeg gramatičkog nastavka, u ovom slučaju nastavka *-a* za posvojnost u 3. licu jednine: *mása* > *maşa*. Oblik *mása* leksikaliziran je i u mačarskom.

Nekoliko imenica s ovim dočetakom formalno je dobilo obilježje muškog roda formirano prema spolu: *gazda* > *gazda*; *apa* > *japa*; *katana* > *katana*; *vajda* > *vajda*, *varga* > *vorga*; *cukorkandia* > *cukorkandija*; *karazsia* > *karaşija*.

Replika *turma* preuzeta je u izvornom obliku (uz *torman*) i turskog je roda vjerovatno uslijed djelovanja semantičke analogije prema riječi *trava* (Mikalja bilježi: *turma trava ljuta*).

3.2.4.1.2. Postupak dodavanja

Postupkom dodavanjem formirano je 20 replika. Radi se većinom o mačarskim modelima koji završavaju na suglasnik, dok samo dva primjera pokazuju dodavanje na inicijalnu osnovu modela sa samoglasničkim dočetakom:

Sugl. + /a/

Kod 8 hungarizama replika je formirana dodavanjem nastavka *-a* na dočetne suglasničke skupine *-ng*, *-lt*, *-pcs*, *-szk*, *-ck*, koje su neobične za hrvatski jezik, čime je rasterećen izgovor: *bitang* > *bitanga*; *pisztráng* > *bistranga*; *bolt* > *bolta/bulta*; *kopcs* (danas: *kapocs*) > *kopča*; *palánk* > *palanka*, *palack* (starije: *palasz*) > *palaska*; *tarack* > *taraska*. Zanimljivo je da je adaptacija provedena upravo dodavanjem, a ne razbijanjem suglasničke skupine umetanjem samoglasnika što je u hrvatskom jeziku ovjeren postupak (usp. *element* > *elemenat*).

Sljedećih 6 leksema prilagođeno je dodavanjem *-a* na završni suglasnik: *bot* > *bota*; *kín* > *kina*; *matrac* < *matraca*, *sín* (*siny*) > *šinja*, *szalagszój* > *salaksija*; *vám* > *vama*.

S jednim izuzetkom sve su ove imenice ženskog roda formiranom prema nastavku.

Ne želimo isključiti mogućnost da je modifikacija završetka kod nekih od navedenih leksema provedena uslijed analogije prema obliku i značenju domaćih imenica. Naime, rječnici bilježe njihove sinonime s istim nastavkom i ženskog roda: *kina* – *muka* (M); *matraca* – *vunenica*, *blazina*; *vama* – *carina*, *malta* i *divona*. I *pistranga* je vjerojatno dobila nastavak *-a* prema *riba*.

Riječ *bitanga* neovisno o samoglasničkom završetku najvjerojatnije semantičkom analogijom prema *skitac* (registrirana je samo kod Mikalje) dobila je oznaku muškog roda. Neke od ovih leksema rječnici bilježe i bez preoblike pa imamo dublete, koje su sukladno suglasničkom ili samoglasničkom završetku dobile oznaku muškog ili ženskog roda: *matraca* ~ *matrac*, *šinja* ~ *šinj*, *vama* ~ *vam*.

Sugl. + /e/

Samo u jednoj replici na suglasničku osnovu dodan je nastavak *-e*: *kántor* > *kantore*. Hadrovics (1985: 291) tvrdi da je replika *kantore* nastala pod utjecajem riječi *kvatre* koja je kod Mikalje navedena kao sinonim. Na isti je način, analogijom dobiva oznaku muškog roda.

Sugl. + /ina/, /ica/, /ka/, /na/

Po jedna replika pokazuje svoje formiranje pomoću ovih nastavka: *szűr* > *surina*; *kisasszony* > *kišasonjka*; *vánkos* (*vánkus*) > *vajkušna*. Ğenski rod i oblik formiraju prema spolu (*kišasonjka*) i semantičkom analogijom. Primjerice *surina* – *čoha*, *pripasnica*; *vajkušna* – *postelja*.

Sugl. + /ov/

Jedan je primjer ove adaptacije: *csík* > *čikov*. Osnovni oblik mođ da je mogao nastati i apstrakcijom iz kosih padeđa (*čik*, *čikova* itd.). Različiti načini morfološke adaptacije rezultirali su dubletama *čik* ~ *čikov*. Prema kriteriju završnog glasa muškog je roda.

Samogl. + /n/

Dvije imenice sa samoglasničkim završetkom prilagođene su dodavanjem suglasnika na dočetnu poziciju, *-n* u primjerima *mente* > *menten*, *torma* > *torman* (uz dubletu *turma* formiranu potpunim preuzimanjem). Nyomárkay (1989: 311) objašnjava da je tim hungarizmima taj nastavak dodan analogijom prema domaćim imenicama na *-n* (*kamen*, *plamen*). Muškog su roda kao i domaće imenice s tim dočetkom.

Samogl. > /t/

Kao kod hungarizma *lé* > *lit*. Prema kriteriju završnog glasa uvršten je meću imenice muškog roda.

3.2.4.1.3. Postupak oduzimanja

Manji broj hungarizama različitih završetaka formirano je oduzimanjem. Ovaj postupak je proveden iz različitih razloga, a primjeri potvrđuju i nekoliko dubleta. Sve replike završavaju na suglasnik što ih je uvrstilo u kategoriju muškog roda.

- /a/

Završetak *-a* oduzet je sljedećim imenicama, iako bi se one lako s ovim nastavkom uklopile u e-deklinaciju Ğenskog roda: *piskóta* > *piškot*, *biškot*; *tafota* > *tafut*. To potvrđuju i primjeri replika koje imaju inačicu adaptiranu potpunim preuzimanjem: *piškota* ~ *piškot*, *tafuta* ~ *tafut*.

Jedan je primjer adaptacije gdje je nakon gubitka završnog *-a*, između dva suglasnika umetnuto *-e-*: *csáklya* > *čakelj* (uz dubletu *čaklja* koja je formirana preuzimanjem u cijelosti).

- /d/

Replika *harmincad*, *harmicad* > *harmica* odbacuje završni suglasnik i tako se uklapa među imenice ženskog roda.

- /ok/

Završetak *-ok* odbacuje samo replika *túzok* > *tuc*. Adaptacija preuzimanja modela u cijelosti dovela je do dublete: *tuc* ~ *tuzok*.

- /o:/

Završno dugo *-ó* izostavljeno je u replici: *folynosó* > *folaš*.

- /om/

Gubljenje nastavka *-om* javlja se kod preuzimanja tzv. mačarskih latinizama: *káptolom* > *kaptol*, *cintorom* (mlaĉe cinterem) > *cintor*. Te riječi međutim imaju i svoje dublete nastale potpunim preuzimanjem: *cintorom*, *kaptolom*.

Pod utjecajem ovih riječi na sličan način su formirane i druge imenice s ovim nastavkom (koje nisu latinizmi u mačarskom): *sokadalom* > *šokodol* i *bilikom* (stariji oblik: *bilikum*) > *bilikum* uz dubletu *bilik*.

- /g/

Ispuštanje završnog *-g* potvrđuje samo jedan primjer: *puszpáng*, *puspáng* > *pušpan*. Rezultat je vjerojatno izgovornog rasterećenja ili pojednostavljivanja neobične suglasničke skupine u dočetnoj poziciji.

3.2.4.1.4. Postupak zamjene (supstitucija)

Kada je riječ o preoblikama završetaka kod hungarizama postupak zamjene broji najviše primjera (38). Iako brojne zamjene potvrđuje tek jedna po replika, navodimo ih se svaku pojedinačno:

/a/ > /ara/

Ova zamjena potvrđena je u primjeru *pusta* > *pustara*. Model je vjerojatno shvaćen kao turski rod pridjeva *pust* te je na njega dodan nastavak *-ara* za oznaku površine zemlje (usp. Babić, 1991: 120). Prema kriteriju završnog glasa uklapa se u kategoriju turskog roda.

/a:f/ > /of/

Zamjena se javlja samo u replici *rovás* > *raboš*.⁷²

/o:f/ > /uf/

U hungarizmu *kapós* > *kapuš* do zamjene je došlo vjerojatno analogijom prema drugim riječima s nastavkom *-uš*.

/ɛ/ > /a/

Pet je primjera zamjene završetka: *fêle* > *fela* i *felja*, *füge* > *figa*, *kecsege* > *kečiga*, *kefe* > *kefa*, *remete* > *remeta*, *zseml(y)e* > *temlja*. Rezultat ovakve zamjene kod nekih bi imenica mogla biti semantička analogija prema hrvatskim imenicama turskog roda na *-a*, na primjer *kečiga* prema *riba*, *kefa* prema *metla*, *fela* prema *vrsta*. Teoretski, ovim bi se nastavkom modeli mogli uklopiti među imenice srednjeg roda, ali kao što vidimo to se nije dogodilo.

Replika *remeta* (uz *remetnik*) vjerojatno semantičkom analogijom prema domaćim ekvivalentima *pustinjak*, *puščenik* (koje nalazimo i u rječnicima) adaptirana je kao imenica muškog roda.

Osim preuzimanjem starijeg oblika modela *teher* (*terh* > *trh*) replika je u svojoj drugoj inačici (koju bilježi samo Mikalja) nastala prema obliku preuzetom iz narodnih govora gdje je provedena zamjena završetka: *tere* > *tera*.

/ɛ/, /nɛk/, /nok/ > /nik/

Zamjene su potvrđene u replikama *remete* < *remetnik*, *eretnek* > *eretnik*, *tárnok* (moguć utjecaj i starijih oblika: *tárnuk*, *tarnik*) > *tarnik*, a do nje je došlo vjerojatno pod utjecajem

⁷² Vidi objašnjenja adaptacije fonema /a:/ i /v/.

brojnih imenica muškog roda na *-nik* i semantičke analogije. Belostenec kao jedan od sinonima za leksem *eretnik* navodi *poluverník*, a za *tarník* riječ *komorník*. Uz *remetník* Habledić i Sušnik-Jambrešić bilježe *pušćeník*. Prema morfološkom obliku dobivaju oznaku muškog roda.

/y:/, /i/ > /ija/

Posuđenice koje imaju dočetak na samoglasnik (koji nije *a*) često se adaptiraju tako što taj završetak zamjenjuju sa *-ija* kao u primjerima: *duranci* > *durancija*; *pusztai*⁷³ > *pustaija*, *pattantyú* > *patantija* (usp. Štebih Golub 2010: 114, 117-118).

Semantičkom analogijom prema domaćim imenicama slična značenja uvršteni su u kategoriju muškog: *pustaija* (razbojnik, lúpež), *patantija* (top) ili ženskog roda: *durancija* (breskva).

/u:/ > /uk/, /iv/

Ovakvu zamjenu nalazimo u dva oblika iste replike, *fattyú* > *fačuk* i *fotiv*.

Replika sa završetkom *-iv* po svoj je prilici starija, formirana prema starijem obliku mačarskog modela *fotyú* ili **fotiu* na sličan način kao i hungarizmi na *-ov*. Mlađa replika *fačuk* formirana je dodavanjem *-k* jer hrvatske imenice u nominativu ne mogu završavati na *u*. Prema Hadrovicsu (1985: 219) na zamjenu je utjecala i analogija prema hrvatskim riječima *kamik*, *plamik*. Suglasnički završetak je smješta meću imenice muškog roda.

/o:/, /ø:/ > /ov/, /ol/, /evo/, /a/

O ovoj zamjeni govorili smo već u poglavlju o fonološkoj adaptaciji hungarizama kada smo rekli da su se stari mačarski diftonzi, koji su kasnije prešli u duge samoglasnike /o:/ i /ø:/, u finalnim pozicijama adaptirali kao *-ov*, *-ol* i *-evo*.

Nastavak *-ov* se javlja u replikama: *akó* (akou, akow) > *hakov*, *cipó* (cepou) > *cipov*, *háló* (halou) > *halov*, *hintó* (hintó) > *hintov*, *hordó* (hordou) > *hordov*, *kopó* (kopou) > *kopov*, *mosdó* (mosdo) > *moždov* (uz obezvučeno *v* u dočetnoj poziciji: *moždof*), *váló* (danas: *vályú*) > *valov*.

Pojavu nastavka *-ol* Hadrovics (1985: 69; 1942: 115) tumači analogijom prema prema domaćim kajkavskim riječima kao što su *vol*, *sokol*, a koje u štokavskim govorima gube

⁷³ Imeničko značenje 'koji živi na osami' ('pustán élő' /SzT/) Usp. i Hadrovics 1985: 425.

završni suglasnik. Nalazimo ga u dvije replike: *korsó* (korsou) > *korsol* i *szabó* (szabou) > *sabol*.

Ove zamjene rezultirale su replikama muškog roda.

Zamjena *ő* > *evo* javlja se u adaptaciji posuđenice *mező* > *mezevo*. Pretpostavljamo da je do ove zamjene došlo kako bi dobila oznaku srednjeg roda prema domaćoj imenici *polje* (usp. Hadrovics 1985: 365). To je ujedno jedina imenica srednjeg roda u našem korpusu.

Replika *galickő* > *galicka* jedini je primjer za zamjenu mačarskog dočetka *ő* s *a*, koja je provedena vjerojatno analogijom prema brojnim imenicama na *-ka* te je time automatski svrstana među imenice ženskog roda. Registrirana je samo kod Mikalje, dok ostali leksikografi donose njezinu dubletu, eliptičnu izvedenicu *galic*.

/nts/ > **/nats/**, **/nets/**

/nk/ > **/nek/**

/rts/ > **/ats/**

Piškorac (2005: 86-87) razbijanje suglasničkih skupina, koje se u hrvatskom ne pojavljuju u finalnim pozicijama u riječi, umetanjem samoglasnika naziva dijafonijasko pojednostavljivanje⁷⁴.

Za ovu pojavu u našem korpusu potvrđene su sljedeće replike: *Ferenc* > *Ferenac*; *sánc* > *šanac*, *konc* > *konec*, *fánk* > *fanjek*, *palánk* > *palanjek*, *harc* > *harac*.

Oblici na *-ec* karakteristika su kajkavskih, a *-ac* štokavskih i čakavskih govora.

Različiti načini prilagodbe rezultirali su dubletama: *Ferenac* ~ *Ferenc*, *fanjek* ~ *fanki*, *harac* ~ *harc*, *palanjek* ~ *palanka*. Oblici bez promjene karakteristični su za kajkavsko jezično područje, dok je u štokavskim i čakavski govorima suglasnička skupina razbijena umetanjem glasa *-a* analogijom prema slavenskom nastavku *-ac*. (Nyomárkay, 1989: 306). Zbog toga Belostenec oblike s *-ac* kvalificira kao dalmatizme, a uz njih bilježi i oblike koji su preuzeti u cijelosti (*harc* i dr.). Sve su muškog roda.

/ok/ > **/ak/**, **/ek/**

Jedna je potvrda ove zamjene: *árok* > *jarek/jarak*. Vjerojatno je provedena analogijom prema hrvatskim imenicama s vrlo plodnim sufiksom *-ak*, a kojemu odgovara kajkavski oblik *-ek*. Muškog je roda.

⁷⁴ Štebih Golub (2010: 110) govori o izgovornom rasterećenju.

/on/ > /en/

Ovakvu zamjenu završetka nalazimo samo u jednoj replici: *haszon* > *hasen*. Nastavak je karakterističan za kajkavske govore. Moglo bi biti riječi i o fonološkoj adaptaciji zamjene /o/ > /e/ ispred nazala.

Ovo je jedina je imenica koja završava na suglasnik i *ɟ* enskog je roda.

/e:r/, /or/ > /ar/, /er/

Sljedeći primjeri pokazuju ovu zamjenu: *zsellér* (*zselyér*) > *ɟeljar*; *kolostor* > *koluštar*, *satyor* > *sačer*.

U ovim primjerima ne *ɟ* elimo odbaciti ni fonološki kriterij u formiranju nastavka, točnije: mo*ɟ* da se radi o disimilaciji e – e > e – a u *ɟeljar*, o – o – o > o – u – a u *koluštar*, te a – o > a – e posljednjem primjeru *sačer*.

3.2.4.1.5. Hungarizmi adaptirani kao pluralia tantum

Korpus hungarizama sadr*ɟ*i pet replika koje se morfološki nisu adaptirale kao imenice u jednini, već kao *pluralia tantum* pomoću dodavanja ili zamjene nastavka: *grádics* > *gradiči*; *fánk* > *fanki taliga* > *telige*, *taljuge*, *taljuke*; *saroglya* > *šaraglje*, *kocsi* > *kočije*; *salavárdi*, *salavárdé* > *šalavarde*.

Hungarizam *gradiči* vjerojatno je morfološki formiran analogijom prema riječi *štenge* koju kao sinonim navode Habelić i Belostenec. Oblik *fanki* donosi samo Habelić, uz sinonim *fritoli*, oba oblika samo u množini, vjerojatno prema sadržaju u množini. Oblik plurala u replici *telige*, *taljuge*, *taljuke* (danas: *taljige*) Skok (1971: II, 438) objašnjava činjenicom da se sastoje od više samostalnih elemenata kao i *kola*. Isto bismo objašnjenje mogli primijeniti i na hungarizam *kočije*. Uz *šalavarde* rječnici bilje*ɟ*e sinonime *hlače*, *hlačice*, *navlačke* prema kojima je analogijom hungarizam formiran u množini.

Dublete *fanjek* ~ *fanki*, *gradič* ~ *gradiči*, *taliga* ~ *taljuge* (*taljuke*, *telige*) rezultat su različitih načina adaptacije.

3.2.4.1.6. Eliptične izvedenice

U kontaktologiji elipsa označava postupak kojim se posuđeni model skraćuje, na primjer odbacuje se jedna sastavnica složenice, dok druga sastavnica preuzima značenje koje je nosila cjeline, te se zbog toga ona često razmatra kao vrsta semantičke promjene (Filipović: 1986: 179, Dabo-Denegri 2007: 146).

Elipsu međutim možemo promatrati i kao vrstu morfološke adaptacije tijekom koje se izostavlja jedna tvorbena sastavnica (Štebih 2010: 129). Drugoj sastavnici se obično dodaje kakav završetak (sufiks), stoga se ovakve posuđenice nazivaju *eliptične izvedenice* (Piškorec 2005: 73, 82).

Ovu pojavu možemo oprimjeriti i dvjema riječima iz našega korpusa. Posuđenica *kölés-kenyér* izgubila je drugu sastavnicu, a prva je adaptirana postupkom dodavanja završetka – *ica: kölés > kelešica*.

Hungarizam *galickő > galic* formiran je prema mačarskom modelu-složenici (*galic-kő*) kojoj je izostavljena druga sastavnica, a druga adaptirana potpunim preuzimanjem⁷⁵. Mišljenja smo da u vrijeme kada je posuđena, druga sastavnica složenice (*kő*) vjerojatno nije doživljana kao samostalna riječ, već kao završetak koji je jednostavno odbačen. To potvrđuje oblik *galicka* koji je formiran supstitucijom završetka, stoga imamo dublete *galic ~ galicka*. Prema tomu mogli bismo je uvrstiti i pod hungarizme adaptirane oduzimanjem elementa modelu.

3.2.4.1.7. Poluprevedenice

U našoj grafi raspolažemo s manjim brojem imeničkih hungarizama čiji su inicijalni modeli složenice koje nisu preuzete u cijelosti već je tijekom adaptacije samo jedan član složenice preuzet i morfološki (i fonološki) adaptiran, a drugi je zamijenjen hrvatskim prijevodnim ekvivalentom. Takve se posuđenice obično u literaturi nazivaju *poluprevedenice*, *poluposuđenice* i *polukalkovi* (Muhvić-Dimanovski, 1992: 164), a u novije vrijeme i *importacijsko-supstitucijske posuđenice* budući da su formirane kombinacijom procesa importacije i supstitucije (Piškorec 2005: 30; Štebih Golub 2010:

⁷⁵ Štebih Golub smatra da je ovaj leksem preuzet iz njemačkog njemačkog (bavaustr. *Galitzel, Galizelstein > kajk. galic*). Inačica *galicka < galickő* govori u prilog mačarskog posredovanja.

131). Zbog jednostavnosti i tradicije zadržat ćemo pojam *poluprevedenice*. Uz semantičke posuđenice čine skroman fond neizravnih hungarizama.

Prikupljeni korpus sadrži i devet imeničkih hungarizma – poluprevedenica nastalih od mačarskih atributnih zavisnih složenica (Keszler 2000: 330, Andrić: 2002: 33) kojima je prvi član – atribut imenica ili pridjev.

U primjerima *marhoodgon* < *marhahajtás*, *marhotatbina* < *marhalopás*, *marhotat* < *marhalopó* modeli su sastavljeni od dviju imenica, a njihov je drugi član zamijenjen hrvatskim ekvivalentom⁷⁶. Složenica *gombostű*, sastavljena od pridjeva (*gombos* 'dugmetni') i imenice (*tű* 'igla'), adaptirana je na sljedeći način: pridjev je adaptiran dodavanjem hrvatskog pridjevskog nastavka, imenica je prevedena, a zatim je elementima zamijenjeno mjesto pa smo dobili sintagmu *igla gumbašnja*.

Sintagme *tarna kola* i *tarna kuća/hiža* također su nastali od atributnih zavisnih složenica *társzekér* i *tárház* u kojima je prva sastavnica – imenica adaptirana kao pridjev, a druga zamijenjena (prevedena) svojim hrvatskim ekvivalentom

U slučaju replike *porluk*, *poro-luk* prevedena je druga sastavnica složenice (sastavljene od dvije imenice u atributskom odnosu) *póré-hagyma* (starije: *pórhagyma*), ali je i u hrvatskom ostala složenica s jednakim poretком elemenata; kod Mikalje mečutim nije potvrđena složenica, već dvočlani izraz s obrnutim poretком, imenica + pridjev *luk pori*, što znači da je prva imenička sastavnica adaptirana kao pridjev.

Mišljenja smo da je i toponim *Siget grad*, kako je registriran u rječnicima, nastao prevođenjem drugog dijela složenice *Sigetvár*.

Vidjeli smo da je kod nekoliko poluprevedenica došlo do *kontaktološke transkategorizacije*, odnosno pojedine sastavnice mačarske složenice su tijekom adaptacije promijenile vrstu riječi, a umjesto složenice imamo odredbenu atributnu sintagmu. To proizlazi iz različitih tvorbenih potencijala mačarskog i hrvatskog jezika. Dok se slaganje kao vrlo plodan tvorbeni način u mačarskom sastoji od jednostavnog spajanja dvije samostalne riječi (npr. *regény-író* > *romanopisac*), u hrvatskim složenicama izmeću dvije sastavnice dolazi spojnik ili interfiks (npr. *roman-o-pisac*) koje razlikujemo od sraslica kada dvije osnovne riječi srastaju u tvorenicu⁷⁷. Stoga mačarske složenice često prevodimo sa sintagmama (npr. *munka-ruha* > *radno odijelo*).

⁷⁶ Navedeni mačarske modeli registrirani su u rječniku *Dictionarium Latino – Hungaricum et Hungarico – Latino Germanicum* Ferenc Pápai Páriz iz 1708. godine. Njihove replike (poluprevedenice) bilježi i Sušnik-Jambrešićev rječnik.

⁷⁷ Više o tvorbi u hrvatskom jeziku vidi u VI. poglavlju o tvorenicama motiviranim hungarizmom.

3.2.5. Pridjevi

3.2.5.1. Formiranje osnovnog oblika

Pri morfološkoj adaptaciji pridjevske se posuđenice obično dijele na one koje su preuzeti i prilagođeni strani pridjevi i one koje su nastale unutarjezičnom tvorbom od već adaptiranih imeničkih replika (Nyomárkay, 1984: 73, Filipović 1986: 145-147). I dok Nyomárkay tijekom analize zapaža da je puno veći broj stranih pridjeva koji pri preuzimanju dobivaju nastavak za prilagodbu morfološkom sustavu jezika davatelja, a da je manja tendencija pridjevske tvorbe od strane imenice, Filipović prema korpusu anglicizama zaključuje suprotno, da daleko više pridjeva prolazi proces sekundarne adaptacije izvođenjem od imeničkih posuđenica. Pridjevski anglicizmi adaptirani prema stranom (engleskom) modelu ne preuzimaju morfološke karakteristike hrvatskih pridjeva (npr. *fer*, *fit*). Piškorec (2005: 75) takve pridjeve naziva neadaptiranima, a Štebih Golub (2010: 94) zbog njihove starosti i brojnosti smatra da se trebaju tretirati kao zasebna klasa, odnosno inovacija u sustavu.

Tagar Szentesi (2005: 74) na temelju Filipovićeve modela pokazuje da se mačarski pridjevi adaptiraju zamjenom stranog sufiksa⁷⁸ domaćim (*gyönyörű* > *dederen*) ili njegovim dodavanjem na slobodnu osnovu (*bamba* > *bambast*) što će se poklopiti, kako ćemo vidjeti, i s rezultatima naše analize. Autorica također napominje kako pridjevi odstupaju od teorijske sheme po tome „što se stranim osnovama dodaju razni *tvorbeni sufiksi*, a ne nastavci“.

Slijedeći model pomoću kojeg smo prikazali formiranje imeničkih hungarizama, i kod pridjeva promatramo inicijalni oblik pridjevskog modela u mačarskom jeziku koji može biti slobodna osnova ili osnova s vezanim morfemom. Budući da ni pridjevske lekseme pri procesu posuđivanja ne rastavljamo na tvorbene morfeme, u analizi se promatra samo završetak modela i završetak replike. Pridjevi nastali izvođenjem od imeničkih replika bit će obrađeni u poglavlju o tvorenica motiviranima hunagarizmima.

Najveći broj hungarizama osnovni oblik formiraju postupcima *dodavanja* ili *supstitucije* i to pomoću ovih tvorbenih sufiksa:

⁷⁸ Autorica napominje kako pridjevi odstupaju od teorijske sheme po tome „što se stranim osnovama dodaju razni *tvorbeni sufiksi*, a ne nastavci“ (Tagar Szentesi, 2005: 74).

-en

Unutar pridjevske skupine nekoliko je posuđenica formirano pomoću ovog sufiksa. Kod dvije replike on je dodan nakon što su uklonjeni završetci modela, *csalárd* > *čalaren*⁷⁹, *gyönyörű* > *ČčČeren*, a u jednom primjeru je provedena palatalizacija završnog konsonanta osnove nakon što je sufiks dodan na inicijalni oblik modela *derék* (starije: *drék*) > *drečen*.

-ast

Ovim sufiskom zamijenjeni su krajnji završni samoglasnici mačarskih modela u sljedećim replikama: *sárga* > *šargast*, *tarka* > *tarkast*; *tompa* > *tumpast*; *kurta* > *kurtast*.

-av

Istim postupkom kao i u prethodnim primjerima, glasovi u završnim pozicijama zamijenjeni su sufiskom *-av*: *gyenge* > *gingav*; *sánta* > *šantav*; *csonka* > *čukljav*⁸⁰.

-iv

Ovaj pridjevski nastavak nalazimo u jednoj replici, *bátor* > *batriv*. Pri njezinu formiranju Hadrovics (1985: 138) pretpostavlja utjecaj onih oblika mačarskog modela u kojima izvođenjem iz osnove ispada posljednji vokal, kao na primjer prilog *bátran* ili komparativ pridjeva *bátrabb*. Replika je međutim mogla nastati iz unutarjezičnih razloga, naime hrvatski pridjevi ne mogu završavati nastavkom *-or* te je on vjerojatno automatski zamijenjen.

-(aš)nji

Ovaj sufiks dodan je na mačarsku pridjevsku izvedenicu *gombos* > *gumbašnji* koju nalazimo samo u kolokaciji *igla gumbašnja*.

Samo je jedan pridjev preuzet u potpunosti, bez promjene završetka. Riječ je o replici formiranoj od starijeg oblika modela *szür* (danas: *szürke*) > *sur*. Da je pridjev preuzeo morfološke karakteristike pripadajuće vrste riječi, dokazuje njegova potvrda u kosom padetu (*sura* lica) kod Habelića.

⁷⁹ Prema Skoku (1971, I: 291) riječi *čalar*/*čaler* potječu od mačarske izvedenice *csalárd*, gdje je *-árd* zamijenjeno našim sufiskom *-ar*. Ako je tomu tako, mačarski pridjev je preuzet kao imenica, da bi zatim od imenice bio izveden pridjev sufiskom *-en* (mač. *csalárd* > hrv. *čalar* > *čalaren*).

⁸⁰ Hadrovics (1985: 55) smatra da nije riječ o direktnom preuzimanju iz mačarskog (ali ne daje daljnja objašnjenja). Imenica *čuklja* izvedena je regresivno od pridjeva.

U skupini pridjevskih posuđenica nalazimo i jednu poluprevedenicu, *kétféle* > *dvojfelj* 'dvovrstan, dvorodan'. Prvi dio složenice zamijenjen je domaćim ekvivalentom, a drugi je morfološki adaptiran tako što je izostavljen završni vokal modela.

Nakon dobivanja tipičnog pridjevskog završetka, pridjevski hungarizmi automatski poprimaju sve morfološke osobine hrvatskih pridjeva (oznaku roda i padežne nastavke prema imenici koju određuju).

3.2.6. Glagoli

3.2.6.1. Formiranje osnovnog oblika

Kod analize morfološke adaptacije glagolskih posuđenica iz mačarskog važno je podsjetiti na neke tipološke razlike između hrvatskog i mačarskog na području glagolske morfologije. U prvom redu mislimo na osnovni oblik glagola koji je kod mačarskih neizvedenih glagola 3. lice jednine. Taj oblik ima različite dočetke koji nisu vezani isključivo za jednu vrstu riječi, a kao takav služi i kao inicijalni oblik modela naših posuđenica. Kako bi replike mogle preuzeti sve morfološke osobine hrvatskih glagola, njihov osnovni oblik formira se pomoću glagolskih nastavaka *-ovati* (*-uvati*), *-ati* i *-iti* postupcima dodavanja ili zamjene.

U pregledanim rječnicima, prema kojima je sastavljen naš korpus, glagoli se donose neujednačeno, uglavnom po uzoru na latinske rječnike u obliku 1. lica jednine, s time da Belostenec sporadično uz taj oblik bilježi i nastavak za infinitiv, dok kod Mikalje nalazimo samo infinitive. U našem prikazu donosimo one glagolske oblike koji stoje u rječnicima, a podjelu vršimo prema infinitivnim završecima replika:

-ovati (-uvati)

Ovim sufiksom postupkom dodavanja adaptiran je najveći broj glagola: *áld* > *aldujem/alduvati*; *bánt* > *bantujem/bantuvati*; *csal* > *čalovati*, *enged* > *engedujem/engedovati*; *felel* > *felelujem/felelovati*; *ment* > *mentuvati/mentuvam*; *morog* > *morguvati*; *vall* > *valujem/valovati*; *virraszt, verraszt* > *virostujem - virostuvati*. U replici *morguvati* je pri tome ispušten posljednji vokal u osnovi.

Jedan je primjer zamijene maĎarskog doĉetka ovim sufiksom: *koldul* > *koldujem* i *koldajem*. Potvrde inifinitiva ne donosi ni jedan od rjeĉnika, ali prema nastavku –*uje*– pretpostvaljamo da se radi o infinitivu *kolduvati*.

-ati

Ovim sufiksom postupkom dodavanja formiran glagol je *fegy*, *fedd* > *fegam/fegati*, dok su postupkom zamjene završetka formirani glagoli *henyél* > *henjam/henjati*, *pácol* > *pacam/pacati*.

Formiranje osnovnog lika različitim nastavcima rezultiralo je jednom dubletom meĎu glagolima: *palléroz* > *paleram/palerati* i *palerujem/palerovati*.

-iti

Javlja se u formiranju jedne glagolske replike postupkom zamjene završetka: *dicsér* > *diĉim/diĉiti*

3.2.6.2. Formiranje glagolskog vida

Za razliku od maĎarskog, u hrvatskom je kategorija vida formalno oznaĉena i jasno izraĉ ena kod glagola koji su aspektno oznaĉeni (svršeni i nesvršeni), a kod onih koji nisu vid se odreĉuje kontekstom i njih nazivamo dvovidnim (Filipović, 1986: 140). MaĎarske ĉe glagolske posuĉenice vid najĉešće formirati prema ovoj drugoj vrsti hrvatskih glagola. To pokazuje i najĉešći nastavak kojim formiraju osnovni oblik, –*ovati*. Nastavcima –*ati* i –*iti* replike dobivaju oznaku imperfektivnosti.

3.2.6.3. Formiranje refleksivnosti

U korpusu su potvrĉeni primjeri glagolskih replika koji dodatno razvijaju povratno ili medijalno znaĉenje pomoću elementa *se*: *diĉiti* < *diĉiti se*, *mentuvati* < *mentuvati se*, *virostuvati* < *virostuvati se*.

3.2.7. Ostale vrste riječi

Ukupna pregledana građa hungarizama broji dvije modalne čestice. Jedna od njih je adaptirana potpunim preuzimanje: *bár* > *bar* 'makar, iako', a jedna preoblikom završetka postupkom dodavanja: *egyszer, egyszerre* > *eškerice, iškerce* 'odmah, smjesta'.

Od brojeva potvrđen je samo glavni broj *ezer* > *jezero* koji je adaptiran dodavanjem završnog *-o/* na suglasnički završetak.

Jedini uzvik *jaj* > *jaj* preuzet je bez promjene oblika.

3.3. Zaključak

Iz provedene analize morfološke adaptacije mačarskih posuđenica, od kojih je blizu 90% imeničkih, vidimo da je najveći broj replika preuzet u cijelosti bez promjene oblika. Od toga je najviše onih koje završavaju na konsonant te su prema kriteriju završnog glasa dobile oznaku muškog roda, dok je druga velika skupina imenica ženskog roda s dočetkom *-a*.

Manji broj imeničkih replika formiran je dodavanjem, oduzimanjem ili zamjenom završetka. Kod nekih hungarizama različite adaptacijske tendencije rezultirale su dubletama. Na formiranje roda osim morfolškog oblika, neki primjeri pokazuju i utjecaj prirodnog roda i semantičke analogije, a nekoliko je riječi preuzeto i kao pluralia tantum. Samo je jedan primjer imenice srednjeg roda (*mezevo*). Uz potpuno preuzete i adaptirane modele, korpus sadrži i nekoliko poluprevedenica. Glagolske i pridjevske replike adaptirane su preoblikom završetka pomoću glagolskih i pridjevskih sufiksa tipičnih za hrvatski jezik. Od ostalih vrsta riječi prisutni su po jedan uzvik i broj, te nekoliko modalnih čestica.

4. Semantička razina

4.1. Uvod

Analiza posuđenica na semantičkoj razini najzahtjevniji je zadatak u opisu njihove integracije u nekom jeziku. Značenje leksema najizloženije je promjenama, a te su promjene teško predvidive zbog toga što je njihov uzrok ne samo unutarjezične, već i izvanjezične, sociolingvističke prirode.

Semantička istraživanja posuđenica obuhvaćaju dva različita područja. Jedno se odnosi na opis značenja i promjena značenja kod posuđenih leksema u tijeku njihova preuzimanja i adaptacije u jeziku primatelju, a drugo na analizu prijenosa značenja sa stranog modela na neku domaću riječ. U tom slučaju govorimo o *semantičkom posuđivanju*. Naš korpus sadrži svega nekoliko takvih primjera koji će biti obrađeni na kraju poglavlja stoga će tamo biti više riječi i o samoj pojavi semantičkog posuđivanja.

Kao što je u uvodnim poglavljima rečeno leksičko posuđivanje najčešće je motivirano preuzimanjem pojava i običaja, a najčešće konkretnih predmeta iz druge kulture. Ti konkretni predmeti donose sa sobom i nove riječi koje ih imenuju (Benkó 1998: 209), što znači da je samo preuzimanje leksema iz drugog jezika u tom slučaju uvjetovano njegovim značenjem. Drugim riječima, za razliku od fonoloških i morfoloških promjena koje su posljedica preuzimanja strane riječi, “značenje riječi je povezano s uzrokom leksičkog posuđivanja” koji se objašnjava sociolingvističkim činjenicama (Ljubičić 2011: 11-12).

U trenutku preuzimanja značenje posuđenice ulazi u novi semantički sustav koji se razlikuje od onoga u jeziku davatelju⁸¹. Semantički sadržaj posuđene riječi ne ostaje izoliran od korpusa domaćih leksema, već s njima ulazi u različite odnose kao što su sinonimija, antonimija, homonimija, hiperonimija ili hiponimija, kohiponimija i sl. Pojava nove riječi tako može narušiti postojeću ravnotežu u sustavu što se očituje u promjeni značenja domaćih ili posuđenih leksema pa čak i do njihova nestajanja (usp. Benó 2008: 109; Hadrovics 1992: 396).

Budući da se često odnose na vrlo specijalizirane pojmove izvanjezične stvarnosti, većina posuđenica čuva svoje značenje. U tom se slučaju izvorni model iz jezika davatelja i replika u jeziku primatelju ne razlikuju u značenju. Radi li se o višeznačnim leksemima, oni se najčešće preuzimaju sa samo jednim, eventualno dva specijalizirana/konkretna

⁸¹ Analizu promjena značenja kod posuđenica Benó (2004: 8) provodi prema načelima kognitivne semantike. U svojem istraživanju između ostalog polazi od razlika u kategorizaciji stvarnosti među jezicima u kontaktu koje rezultiraju za svaki jezik specifičnim i jedinstvenim semantičkim sustavom.

značenja. U tom se slučaju model i replika razlikuju po broju značenja. Tijekom vremena posuđeni leksem u jeziku primatelju može izgubiti svoje izvorno značenje i razviti nova, staro značenje ponekad može biti modificirano ili se uz njega mogu pojaviti nova. Tako posuđenica na svojevrsan način čuva svoje mjesto, tj. opstanak u sustavu pred pojavom domaćih riječi ili novih posuđenica (Blažeka 2005: 82) u čemu se i sastoji njezina semantička prilagodba.

Razvoj novih značenja pokazatelj je i potpune integriranosti posuđenice u jezik primatelju. Veza s jezikom davateljem sada je sasvim dokinuta i ona se ponaša kao svaka druga domaća riječ (Benő 2008: 147). Hadrovics (1992: 69, 114) primjećuje da se kod razvoja značenja etimološka veza pokazuje kao „konzervator“, dok „az etimológiai lag társtalan idegen szó vagy elhomályosult eredetű magyar szó jelentése könnyebben változik. (...) az idegenből átvett szavaknál az eredeti etimológiai kapcsolatot nem érezzük, az ilyen képzett vagy összetett szavakat nem tudjuk elemeikre bontani, mert hiányzik tudatunkból a fő és a hiányznak a formális elemek vagy az összetétel elemei“.

4.2. Opći principi promjene značenja

Istraživanja na području semantičkih promjena općenito obuhvaćaju utvrđivanje i opis uzroka ili pokretača promjena značenja, prirode promjena značenja i posljedica promjena značenja.

Najopćenitije je pravilo da do promjene značenja dovode izvanjezični i unutarjezični ili lingvistički razlozi. Prema Hadrovicsu (1992: 66-69) prvi obuhvaćaju razvoj materijalne kulture i stalne društvene mijene. Tako se na primjer nekom predmetu može promijeniti funkcija, a ime ostati isto što rezultira promjenom značenja dotičnog leksema. Sličan utjecaj na značenje imaju i promjene vrijednosnih sustava, naime ono što je u jednom dobu pozitivno, u drugom s političkim promjenama na primjer, može postati negativno obojeno. Unutarjezični pokretači semantičkih promjena dijele se u dvije kategorije prema dvjema različitim razinama na kojima riječ gradi veze s drugim riječima. S jedne strane to su sintaktički odnosi među riječima za koje s obzirom na njihovu ulogu u promjeni značenja Hadrovics postavlja temeljno pravilo: „Nagy általánossággal szabályként fogadhatjuk el, hogy egy szó minél többféle szóval kerül szintaktikai kapcsolatba, a jelentése annál inkább táguul, jelentéstartalmának határai annál inkább elmosódnak“ (Isto: 66). S druge strane riječi na semantičkoj razini naspram drugih jedinica sustava ne stoje izolirano, već su s

njima uvijek u nekom odnosu, npr. sinonimije (o čemu je već bilo riječi u uvodu). Kako odnos sinonimije između domaćeg i posuđenog leksema utječe na promjenu značenja pokazuju sljedeći primjeri. Hungarizam *halov* iz našega korpusa označavajući primarno 'mrež u', preuzimanjem u hrvatski mijenja značenje u 'mreža za loviti ribu' što je vjerojatno rezultat sinonimskog odnosa između leksema *mreža* i *halov* gdje je došlo do njihove diferencijacije i suženja značenja u polju posuđenice (usp. Benč 2008: 110). Primjer germanizma *sógor* u mađarskom s druge strane pokazuje kako integracija posuđenica ponekad dovodi i do nestanka domaćih riječi iz korpusa. Naime ova posuđenica je tijekom vremena iz uporabe sasvim potisnula staromađarsku riječ *rér* (Isto: 110). Jednako tako na promjene značenja djeluju odnosi antonimije, homonimije, ili hiperonimija/ hiponimija što ćemo vidjeti kasnije u obradi korpusa.

Ullmann (1972: 197-210) uz lingvističke, povijesne, socijalne i psihološke uzroke semantičkih promjena navodi i strani utjecaj kada se prema stranom modelu mijenja značenje domaće riječi⁸², te stalnu potrebu za novim riječima što dovodi do postupka rječotvorbe, posuđivanja i promjene značenja postojećih riječi.

Kada je riječ o prirodi promjene značenja opće je pravilo da bez obzira na uzrok promjene između starog i novog značenja uvijek postoji veza, odnosno *asocijacija*. Na osnovi te veze semantičke se promjene tradicionalno dijele u dvije kategorije: one koje se temelje na vezi između značenja i one koje se temelje na vezi između oblika. Dodajući tima kategorijama razliku između asocijacije po sličnosti i asocijacije po povezanosti dobivamo četiri osnovna tipa promjene značenja: sličnost po značenju ili *metaforu*, povezanost po značenju ili *metonimiju*, sličnost po obliku ili *pučku etimologiju* i povezanost po obliku ili *elipsu*, od kojih je najznačajnija metafora (Isto: 211-227).

Posljedice promjena značenja mogu biti različite i mnogobrojne. Ipak, stručna se literatura zadržava na dvama, a to su: promjene u semantičkoj ekstenziji i promjene na aksiološkom planu. Promjene u semantičkoj ekstenziji mogu ići prema suženju značenja ili prema njegovu proširenju, a promjene na aksiološkom planu rezultiraju pejorizacijom ili amelioracijom značenja (Isto: 227-235).

⁸² Navodi primjer Malog i Velikog Medvjeda koji su u mnogim jezicima nastali prema latinskom uzoru *Ursa*. (Ullmann 1972: 209)

4.3. Dosadašnja istraživanja

Radovi koji problematiziraju semantičke promjene posuđenica u hrvatskom jeziku pokazuju da autori i na ovoj razini uobičajeno apliciraju Filipovićev dvostupanjski model *transemantizacije -izama* postavljen u njegovoj *Teoriji jezika u kontaktu* (1986: 65-67, 161).

U osnovi Filipovićeve transemantizacije ili adaptacije modela na semantičkoj razini stoji razlikovanje primarnih i sekundarnih promjena kroz koje prolazi posuđeni model. Na primarnoj razini pratimo formiranje značenja replike u odnosu na model, a ono može ići u pravcu nulte semantičke ekstenzije (kada značenje replike odgovara značenju modela) i suđenja značenja u broju i polju. Proširenje broja i polja značenja pripadaju sekundarnim promjenama, koje nastupaju nakon što je ispunjen uvjet potpune integriranosti posuđenice u jeziku primatelju i njezina dugotrajna i slobodna uporaba. Ove promjene značenja događaju se neovisno o izvornom značenju modela. U odnosu na ranija istraživanja⁸³ najveći doprinos Filipovićevega modela je inovacija u podjeli na primarnu i sekundarnu adaptaciju, kao i razlikovanje suđenja, odnosno proširenja značenja u broju i polju.

Piškorec (2005: 43-44) ponešto modificira Filipovićev model i uvodi neke terminološke inovacije. Usporednim opisom značenja modela i značenja replike pravi razliku između dva odnosa, *znatne semantičke sličnosti* koja odgovara nultoj semantičkoj ekstenziji R. Filipovića i *djelomične semantičke sličnosti*. Podvrste ovog drugog odnosa su suđenje i proširenje značenja u broju i polju. Piškorec ne spominje razliku između primarnih i sekundarnih promjena u opisu formiranja značenja posuđenica, ali isto tako semantičkim promjenama i ne posvećuje posebno poglavlje. Zadovoljava se navođenjem podataka o vrsti semantičke adaptacije u riječničkom dijelu monografije.

Što se tiče obrade mačarskih posuđenica u hrvatskom jeziku Hadrovics u svojoj monografiji nešto pažnje posvećuje semantičkim posuđenicama (Hadrovics 1985:73-74), dok semantički opis leksičkih posuđenica sužava na njihovo nabranje prema semantičkim poljima, odnosno područjima izvanjezične stvarnosti, te navođenjem eventualnih promjena značenja pod natuknicama u riječničkom dijelu.

Prvi sustavniji pokušaj opis razvoja značenja kod hungarizama daje Tagar Szentesi (Tagar Szentesi 2003b: 123-130, 2005: 75-82). Nakon pomne analize korpusa sastavljenoga na

⁸³ Filipović zapravo razrađuje sustav T. E. Hopea koji se sastoji od pet tipova promjena: 1. promjene u semantičkoj ekstenziji; 2. elipsa; 3. promjene imena i vlastitih imena u opće imenice; 4. pejorizacija i eufemizmi; 5. metafora (prema Filipović 1986: 161)

temelju gore spomenute Hadrovicseve monografije provedene prema Filipovićevu modelu, autorica zaključuje kako je na primarnoj razini kod hungarizama znatno češća nulta semantička ekstenzija nego suženje značenja gdje veći broj primjera pokazuje suženje u polju. Sekundarnu adaptaciju oprimjeruje mali broj posuđenica što prema autorici opravdava činjenica da mačarske posuđenice često označavaju nesvakidašnje, rubne pojave ili su to riječi vrlo uskog značenja što ne otvara mogućnost za daljnje modifikacije značenja⁸⁴.

Čineći jedno od poglavlja knjige o dodiru hrvatskog s europskim jezicima (Soćanac et al. 2005) čini se da je u cilju ujednačenosti opisa mačarska građa bila podvrgnuta unaprijed razraćenom modelu. Iz toga su razloga brojne pojave ostale nezabilježene. Ono što ovo poglavlje knjige čini važnim polazištem u daljnjim istraživanjima hungarizama u hrvatskom jeziku jesu brojne autoričine opaske (većinom u fusnotama) kako nas specifičnost mačarske građe povijesnog i nestandardnog karaktera stavlja pred brojne probleme u preciznom utvrđivanju načina adaptacije hungarizama ne samo na semantičkoj razini. Upravo je zbog toga dijakronijski aspekt jedan od najvažnijih polazišta u analizi. Da promatranje mačarskih posuđenica na sinkronijskoj razini nije dostatno, dapače može dovesti i do krivih zaključaka pokazat ćemo na primjeru leksema *kip* koji je u hrvatskom standardnom jeziku sačuvan sa značenjem 'ljudski ili životinjski lik izračen obično u tvrdom materijalu u tri dimenzije; statua' (Anić, HER⁸⁵). Zbog starosti modela ovog leksema u mačarskom Tagar Szentesi poseže za mačarskim etimološkim rječnikom (TESz) kako bi utvrdila broj njegovih značenja te zaključuje da se od pet postojećih značenja u jeziku davatelju sačuvalo samo jedno u jeziku primatelju. Stoga semantičku promjenu provedenu na ovom leksemu određuje kao suženje broja značenja na primarnoj razini. Autorica, međutim, nije imala prostora pokazati da je i replika u vrijeme nakon preuzimanja, a i kasnije, imala više od jednog značenja. Potražimo li u starijim hrvatskim rječnicima riječ *kip* naći ćemo je u četiri od pet rječnika (Mikalja, Habelić, Belostenec i Sušnik-Jambrešić) i to u tri značenja: 'statua, skulptura'; 'forma, oblik' i 'slika'. Prema TESz-u mačarski model *kép* do kraja 16. stoljeća razvija sljedeća značenja: 1315. 'forma, oblik'; 1372. 'slika, portret'; 1380. 'lice, izraz'; 1416. 'statua'; 1470. 'sličnost, faksimil'; 1470. 'figura, pjesnička slika'; 1474. 'predstavništvo, predstavnik'; 1513. 'vizija, zamisao'; 1533. 'simbol'; 1588. 'izgled, privid'. Na posuđenicu je dakle preslikano tri značenja

⁸⁴ Sekundarne promjene vidljive su tek kod devet hungarizama autoričina korpusa: proširenje broja značenja u dva primjera, proširenje polja značenja u četiri, metonimijski pomak u dva te pejorizacija u samo jednom primjeru (vidi opširnije u Tagar Szentesi 2005: 80-81).

⁸⁵ Rječnici ne navode porijeklo riječi.

modela. S vremenom su se dva značenja izgubila te danas *kip* poznajemo samo u značenju 'statua, skulpturu'. K još preciznijoj rekonstrukciji značenjskog razvoja ovog leksema približili bismo se praćenjem potvrda u rječnicima 19. i 20. stoljeća, kao i analizom konteksta u kojima se posučenica u prošlosti pojavljivala.

Novija mačarska kontaktološka literatura (Benő 2008: 155-172) drukčije pristupa istraživanju značenja kod posučenica u tome smislu da sve promjene sagledava u odnosu na model. Ne postoji podjela na primarnost i sekundarnost, a nulta semantička ekstenzija kao ni proširenje broja značenja ne obrađuju se kao izdvojene pojave na semantičkoj razini. U središtu zanimanja jest priroda promjene značenja, stoga se više pažnja posvećuje metaforičkim odnosima značenja, različitim metonimijskim pomacima, višestrukim modifikacijama značenja, a naglašava se i njihovo odvojeno promatranje prema različitim vrstama riječi, osobito kada je pitanju suženje polja značenja. Istina, slično Filipoviću, i ova su istraživanja najčešće usmjerena na kontaktne pojave u dvojezičnim sredinama novijeg vremena (korpus mlađih posučenica) gdje se mogućnosti za brojne i bogate promjene na semantičkom planu još nisu razvile.

Kao i u prethodna dva potpoglavlja i ovdje želimo napomenuti kako unutar općih metodoloških postavki važećih za kontaktološka istraživanja korpus starijih posučenica nekoga jezika nužno zahtijeva poseban način obrade.

4.4. Pouzdanost izvora

Kao što smo gore spomenuli pouzdani dijakronijski tijek promjena značenja kod hungarizama dobili bismo tek kombinacijom analize leksikografskih izvora koji registriraju dotičnu riječ i konteksta u kojima se ona pojavljuje.⁸⁶ Kontekst je mećutim iznimno važan i iz još jednog razloga. Naime, stariji rječnici, iako važan pokazatelj potvrda značenja, ponekad kad je ono u pitanju nisu pouzdani (usp. Sulyok 2007: 56). Sličnog je mišljenja i Hadrovics (1992: 17): „a szó igazi szemantikai értéke valójában a szövegben mutatkozik meg, a szótárakban szereplő idézetek gyakran csonkák, lehet, hogy a példából éppen az hiányzik, ami a jelentésben szempontjából nagyon is érdekes lenne“. Zbog mukotrpnog i dugotrajnog pregledavanja građei uspoređivanja većeg broja rječnika, ispitivanje pouzdanosti starijih leksikografskih djela rijetko je predmet filoloških studija.

⁸⁶ Do sličnih zaključaka dolazi i Ida Raffaelli proučavajući semasiološke strukture u okviru teorije kognitivne semantike u knjizi *Značenje kroz vrijeme* (2008: 185, 209)

Od rječnika obuhvaćenih ovom analizom u tom smislu istražen je jedino Vrančićev *Dictionarium* u knjizi *Verancsics Faustus Dictionariuma a korabeli európai kontextusban* (2011) Istvána Viga. U temeljitoj analizi 3462 latinske imeničke i pridjevske natuknice i njihovih talijanskih, njemačkih, hrvatskih i mačarskih ekvivalenata autor polazi od tzv. „negativnih podudaranja“, odnosno različitih, pogrešnih ili manjkavih (nenaznačenih) semantičkih ekvivalentata među jezicima, nepodudaranja u vrsti riječi, nepostojećih riječi i riječi s pogrešnim gramatičkim oblikom, stranih riječi u pojedinim stupcima te tiskarskih pogrešaka. Ta „negativna podudaranja“ posreduju različite tipove pogrešnih i nedostatnih informacija umanjujući time pouzdanost rječnika. Zanimljivo je da najveći broj riječi koje nose pogrešne informacije (netočni ekvivalenti naspram latinskog stupca) pokazuje upravo hrvatski stupac. Autor na kraju na temelju dobivenih podataka zaključuje da je rječnik siguran oslonac bio u učenju latinskog jezika, dok je zbog prikazanih nedostataka bio manja prikladan za učenje nekog od modernih jezika. Zaključci nas istovremeno i upozoravaju na to da kod proučavanja korpusa starije leksikografske građe, bez obzira što nam u nedostatku iscrpnog korpusa hrvatskog jezika ona ostaje kao jedini izvor podataka, značenjsku stranu leksema moramo uzimati s većim oprezom.

4.5. Analiza korpusa

4.5.1. Značenjske domene hungarizama

Mačarske posušćenice najčešće se odnose na predmete i pojave iz svakodnevnog života, te na realije vezane uz društveno i crkveno uređenje, stoga jednim dijelom pripadaju sferi intimnog, a drugim sferi kulturnog posušćivanja.

S obzirom na semantička polja ili značenjske domene sve smo hungarizme iz našega korpusa podijelili u sljedeće skupine:

- (1) *biljke*: anit, artičoka, cikla, Čumbir, egreš, figa, januš, lit, maslak, natragulja, porluk, pišma drvo, pušpan, šafran, šaš, šoška, šparga, torman, tulipan
- (2) *životinje*: bistranga, čik, čoka, elefant, facan, hariš, heus, karas, kečiga, komus, kopov, libica, marha, menuš, njust, oroslan, štruc, tentaš, tok, tuzok (tuc), viza

- (3) *hrana i piće, predmeti vezani uz pripremu i posluživanje hrane*: bilikum, bošpor, cipov, cukor, cukorkandija, fogaš, čiger, jeliš, falat, fanjek, kaferka, kelešica, koršol, palaska, pacati, perec, riteš, roštelj, moř ar, piškota, profunt, riškaša, šalata, tanjer, ř emlja
- (4) *odjeća i obuća, ukrasni predmeti, nakit, drago kamenje*: baroka, bunda, cepeliš, bugljar, cifra, doliman, ĆunĆ, gemant, fizer, kamř a, kapenak, kinĉ, klariš, kontuš, kućma, menten, parta, perem, ruha, salaksija, surina, šalavarde, šišak, škofija, šmaragd, šuba, ř ep
- (5) *tkanina*: atlac, baršun, candra, capa, caprag, čuntar, damašk, čipke, ĆdĆ, Ćoput, girha, guba, gubaš baršun, kamuka, karař ija, karmař in, karpit, kordovan, pačolat, šuperlat, tafut
- (6) *prijevozna sredstva, predmeti i oprema vezani uz njih*: hintov, ham, kantar 'ular', kočije, korman, mař a, parteka, rudo, šajka, šinja, taliga, tera
- (7) *stanovanje, posjed, izgradnja*: bolta, čatrnja, gradič, korlat, majer, marha 'imovina', matrac, moř dov, palanjek, poplun, soba, šator, šindol, tabla, tarni, ternac, vankuš
- (8) *oruđe i različiti alati, oprema*: ašov, balta, bota, čakan, čaklja, pant, parham, šaraglje
- (9) *svakodnevni predmeti*: hakov, čiga, drot, galic(ka), foliuš, halov, hordov, karika, kefa, kopča, lampaš, lanc, lokot, magneš, maša, sačer, škatulja, šponČija, točer, tok, valov
- (10) *glazbeni instrumenti*: dude, furula, hegede, šip
- (11) *osobna imena, etnici i toponimi*: Egiptom, Erdelj, Ferenc, Horvat, Ištvan, LenČel, Siget, Šandor, Španjol
- (12) *konfiguracija tla*: bereg, cepaš, jarak, mezevo, pustara, vagaš
- (13) *mjerne jedinice*: arkuš, cepeliš, fizer, konec, mař a, mecelj, mertuk, pint, ref, šink
- (14) *novac, razne pristojbe, zarada*: bir, biršag, deř ma, Ćukæ, filer, harmica, hasen, lajštrom, polturak, uř ura, vam
- (15) *crkva, vjerski život*: cintorom, eretnik, jašprišt, kantore, kaptolom, koluštar, paradiř om, remeta, šatan, ř oltar
- (16) *država, društvo*: ceh, hatar, orsag, pijac, šokodol, varoš
- (17) *oružje i pojmovi vezani uz ratovanje*: barabant, buzdoganj, darda, harc, hadnaČ, heČšter, husar, katana, muštra, paloš, patantija, puška, strař amešter, šereg, tabor, taraska, ř ida
- (18) *zanimanja, status, ljudske djelatnosti*: biruš, cehmešter, dijak, dudaš, eršek, feletar, gazda, grof, hegeduš, herceg, inaš, kočiš, kolduš, kuhta, lovas, lovasmešter, mešter, muř ikaš, orgunaš, peruš, porkulab, poštamešter, sabol, sokač, šafar, šipuš, tancmešter, tancuš, tarnik, tolmač, tolnač, vajda, vorga, ř eljar – *glagoli*: henjati, kolduvati, palerati, virostovati
- (19) *rodbinski i međuljudski odnosi*: japa, ketuš, kišasonjka, kišur, pajdaš, šogor

- (20) *ljudske osobine*: batriv, čalaren, drečen, ČĆeren, magaš (*ironija*), orijaš
- (21) *negativne pojave u međuljudskim odnosima, pejorativni nazivi za ljude*: bitanga, faćuk, fortelj, grabancijaš, jal, kofa, praznost, pustaija, tolvaj, tumpast – *glagoli*: bantuvati, čalovati, fegati, mentuvati 'orobiti nekoga'
- (22) *bolest, ljudska stanja*: beteg, čukljav, gingav, kina, maslak, šantav, pateka, piť ma
- (23) *igre*: kapuš, čiga, kocka, labda, štabla
- (24) *različiti pojmovi izvanjezične stvarnosti*: aldomaš, cimer, darap, fela, keringov, kip, pelda, rovaš
- (25) *glagoli različita pozitivna značenja*: alduvati, dičiti (se), engedovati, felelovati, valovati, mentuvati (se)
- (26) *pridjevi*: dvojfelj, kurtast, sur, šargast, tarkast
- (27) *brojevi*: jezero
- (28) *modalni izrazi*: bar, eškerice
- (29) *uzvici*: cuki, jaj

4.5.2. Formiranje značenja hungarizama

Kako bi se utvrdile osnovne tendencije formiranja značenja kod hungarizama našega korpusa korištena je metoda usporedbe značenja koja potvrđuju proučavani rječnici za određenu repliku i značenja koja za pripadajući joj model do 18. stoljeća potvrđuje mačarski etimološki rječnik TESz. Kako TESz često ne registrira izvedenice i složenice, za pojedine smo primjere potvrde morali potražiti u povijesnim rječnicima mačarskog jezika (*Magyar Nyelvtörténeti Szótár* – NySz, *Magyar Oklevél-szótár* – OklSz, *Régi Magyar Glosszárium* – RMG, SzT – *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*). Isto su nas tako neka značenja navela da ih potražimo u mačarskom dijalektalnom rječniku (ÚMTSz) budući da postoji velika vjerojatnost da je nešto hungarizama prispjelo iz kojega dijalektalnog govora (usp. *cehmešter*). Rezultati dobiveni na taj način pokazuju tek približnu sliku razvoja značenja. Sljedeći korak zahtijevao bi obuhvatniju analizu što većeg broja konteksta u kojima se pojedini hungarizam pojavljuje, kao i daljnji razvoj značenja do danas. Buduća istraživanja u tome smjeru koja se nadamo provesti dovest će nas do vjernije slike povijesti hungarizama u hrvatskom jeziku.

Nakon usporedne analize značenja modela i replike semantički opis hungarizama proveden je na dvije razine. Na primarnoj razini promatrali smo što se dogodilo sa značenjem

replike u odnosu na model, a na sekundarnoj razini daljnji razvoj značenja hungarizama u hrvatskom jeziku nakon potpune integracije. U sistematizaciji unutar ove dvije skupine koristili smo Filipovićev model koji sve promjene prati u odnosu na opseg i procjenu značenja, a zatim prema drugim vidovima modifikacije značenja (metafora, metonimija, amelioracija, pejorizacija). Opis prirode značenjskih promjena nadopunili smo i spoznajama drugih autora (Hadrovics 1992; Benő 2008). Napominjemo da sva značenja nisu registrirana u svim rječnicima što se može vidjeti na kraju rada u popisu značenja modela i replika.

4.5.2.1. Primarna razina

Na ovoj razini pratimo što se događa sa značenjem modela jeziku primatelju neposredno nakon preuzimanja. Riječi iz drugih jezika posuđujemo zajedno novim predmetima i pojavama. Tako su u trenutku posuđivanja modifikacije u značenju veoma rijetke, a ako ih ima onda se one odnose na suženje značenja u broju i suženje ili proširenje polja značenja i to kod tek malog broja primjera. Sve te promjene promatramo u odnosu na model. Dvije trećine primjera iz našega korpusa posuđeno je u hrvatski jezik na ovaj način. Ovi hungarizmi ni u kasnijim razdobljima ne pokazuju promjene u značenju. Manja skupina leksema pokazuje modifikacije značenja koje ne možemo opisati ni kao suženje ni proširenje polja značenja, stoga su ti primjeri obrađeni zasebno (točka 4.5.2.1.5.).

4.5.2.1.1. Nulta semantička ekstenzija

Otprilike jedna trećina hungarizama našeg korpusa, prema vrstama riječi 137 imenica, 4 pridjeva, 1 glagol i 1 uzvik, ne pokazuje promjene u značenju u odnosu na model. Označavaju najčešće konkretne, često specijalizirane i periferne, pojmove izvanjezične stvarnosti. Usporedimo li razvoj i promjene značenja kod dotičnih mačarskih modela u kasnijim razdobljima, vidjet ćemo da ni oni nisu razvili nova značenja. Sve ovakve lekseme⁸⁷ podijelili smo u dvije skupine, prema broju značenja modela:

⁸⁷ Za one pojave koje potvrđuje velik broj leksema navedeno je po nekoliko primjera. Na kraju rada nalazi se popis svih replika i modela sa značenjima koja su registrirana u korištenim rječnicima (za replike) i u TESz-u do sredine 18. stoljeća (za modele).

Modeli s jednim značenjem:

artičoka, artičovka 'artičoka, jestiva biljka iz porodice glavočika' (< maČ. 'isto')
ašo 'alatka za kopanje i rahljenje zemlje' (< maČ. 'isto')
bunda 'zimski kaput s krznom izvana i iznutra' (< maČ. 'isto')
cuki 'uzvik: na stranu!, makni se!' (< maČ. 'isto')
čoka 'čavka (monedula)' (< maČ. 'isto')
dežma, dezma 'desetina (porez)' (maČ. 'isto')
karpit 'tkanina kojom su se prekrivali zidovi (obično protkana zlatom)' (< maČ. 'isto')
kofa 'stara žena, baba' (< maČ. 'isto')
kolduvati 'prošiti' (< maČ. 'isto')
kopov 'lovački pas' (maČ. 'isto')
menten 'ogrtač, plašt podstavljen krznom' (< maČ. 'isto')
sur 'siv' (< maČ. 'isto')
tafut, tafuta 'svilena tkanina' (< maČ. 'isto')
turma, torman 'hren' (< maČ. 'isto')
viza 'moruna (riba)' (< maČ. 'isto')
žida 'vrsta koplja' (< maČ. 'isto')

Modeli s dva značenja:

balta 1. 'bojna sjekira'; 2. 'sjekirica'
bilikum, bilik 1. 'veći pehar, vrč iz kojeg se pije u znak dobrodošlice ili kod nazdravljanja';
2. 'pozdrav dobrodošlice' (< maČ. 'isto')
cintorom, cintor 1. 'groblje'; 2. 'crkveni dvor' (< maČ. 'isto')
gradič/gradiči 1. 'stupanj, stepenica'; 2. 'stepenice' (< maČ. 'isto')
katana 1. 'vitez konjanik', 2. 'konjušar' (< maČ. 'isto')
kontuš, kontušl 1. 'ogrtač, kabanica'; 2. 'ženski dugi kaput' (< maČ. 'isto')
muštra f. 1. 'primjer, ogled'; 2. 'pregled, razvrstavanje (u vojnom smislu)' (< maČ. 'isto')
pačolat 1. 'fino platno'; 2. 'platno koje se ovija oko glave, turban' (< maČ. 'isto')
porkulab 1. 'zapovjednik grada', 2. 'tamničar' (< maČ. 'isto')
žep 1. 'vrećica, torba'; 2. 'džep na odjeći' (< maČ. 'isto')

4.5.2.1.2. Suđenje broja značenja u odnosu na model

Suđenje značenja u broju znači da je model u vrijeme posuđivanja (najvjerojatnije) raspolagao s većim brojem značenja od kojih je preuzeto jedno (rijetko dva ili tri).

Ova pojava prisutna je kod velikog broja primjera, 98 imeničkih, 5 pridjevskih, 7 glagolskih i 1 brojevnih posuđenica. Zajedno sa prethodnom skupinom one čine više od dvije trećine korpusa. Na starost korpusa, osim rječničkih potvrda (i fonološkog oblika koji čuva starije stanje modela što smo vidjeli u potpoglavlju o fonološkoj adaptaciji), upućuje i činjenica da od nekoliko mačarskih značenja replika u velikom broju slučajeva čuva najstarije ili jedno od starijih značenja.

Navodimo nekoliko primjera (u zagradama stoji podatak o tome koje je značenje po starosti posuđeno i koliko je značenja do 18. stoljeća model razvio):

bar 'makar, iako' (najmlaće/3)

bota 'štap, batina' (najstarije/4)

bugljar 'sitan ukras od zlata, srebra ili olova' (najstarije/3)

candra 'krpa, prnja, dronjak' (drugo/4)

capa 'vrsta štavljene kož e' (drugo/3)

gumb 1. 'dugme'; 2. 'čvor' (dva najstarija/7)

kip m. 1. 'statua, skulptura'; 2. 'forma, oblik', 3. 'slika' (3/10)

kurtast 'kratak' (najstarije/4)

majer, majur 'posjed' (najstarije/4)

marha 'roba, imovina'; 'tegleće i votinje, stoka' (1. i 4./5)

možar, mužar, moždar 'posuda s tučkom u kojoj se što usitnjava, avan' (najstarije/3)

njust 'kuna' (starije/2)

orsag, rusag 'zemlja, kraljevstvo, država; provincija' (najstarije/2)

pelda 1. 'primjer'; 2. 'forma, oblik, obličje, slika, statua' (1. i 5./6)

šereg 'vojska' (najstarije/4)

šiřak 'pokrivalo za glavu koje štiti od udaraca i sl.' (starije/2)

řkofija 1. 'biskupska kapa'; 2. 'zlatna ili srebrna nit, konac (za vezenje)' (1. i 3./3)

alduvati 'rtvovati' (najstarije/5)

bantuvati 'dosađivati, uznemirivati' (najstarije/4)

morguvati 'gunđati, mrmljati' (najstarije/3)

řaraglje 'drvena ili željezna rešetka koja služi za nošenje' (2./3)

tarkast 'raznobojan, šaren' (starije/2)

tumpast 1. 'tup (noť)'; 'preneseno: glup, bedast' (1. i 3./4)

željar 'stanar, najamnik' (najmalĉe/3)

Manja skupina hungarizama uz suĉenje broja znaĉenja pokazuje i da je jedno od znaĉenja vjerojatno preuzeto iz kojega maĉarskog dijalekta što nije neobiĉno s obzirom na intiman karakter posuĉivanja.

Replika *ĉiga* tako je prema podacima iz TESZa posuĉena je s tri od pet znaĉenja, 'kotaĉ na koji se obavija uĉe ili lanac za vuĉu'; 'vrsta igre'; 'sprava za muĉenje'. Potvrdu za ĉetvrto znaĉenje 'naprava za izvlaĉenje vode iz zdenca' nalazimo u dijalektalnom rjeĉniku (ÚMTSz I: 819).

Od ĉetiri znaĉenja leksema *cimer* 'obiljeĉje, simbol, znak', 'grb', 'kresta kod ptice' i 'dio leĉa zaklane ťivotinje s repom' iz dijalekta je ovo posljednje (ÚMTSz I: 702), a kod replike *cehmešter* 'cehovski majstor, onaj koji je na ĉelu ceha', znaĉenje 'crkvenjak'.

Hungarizam *cepaš* ima jedno znaĉenje 'put, drĉavna cesta', i to ono iz dijalekta (ÚMTSz I: 751).

Konverzija u modelu

U poglavlju o morfološkoj adaptaciji hungarizama vidjeli smo da je jedna od bitnih obiljeĉja maĉarskog jezika, a koje hrvatski ne poznaje, izostajanje jasnih morfoloških obiljeĉja prema kojima bi se oštro mogla povući granica izmeĉu pojedinih vrsta rijeĉi. To se pokazuje iznimno vaĉnim za semantiĉki opis maĉarske leksiĉke graĉe. Naime ta morfološka karakteristika omogućuje da rijeĉ uslijed promjene znaĉenja prijeĉe iz jedne vrste rijeĉi u drugu bez promjene oblika, što nazivamo konverzijom ili preobrazbom. Tipiĉni primjeri ove pojave su etnici i pripadajući im odnosni pridjevi (*magyar* 'Maĉar' – *magyar* 'maĉarski'). Novo znaĉenje veće uz sebe nova morfosintaktiĉka obiljeĉja koja uvjetuje druga vrsta rijeĉi. O kojem je znaĉenju u danom trenutku rijeĉ ovisi o konkretnoj realizaciji u reĉenici (Balázs 1983: 53; D. Máta 2011: 48-54). U rjeĉnicima će pak uz jednu takvu natuknicu biti pridruĉeno prema vrstama rijeĉi više znaĉenja, a takav će leksem biti uvršten u skupinu s obiljeĉjima dvije vrste rijeĉi, maĉ. „kettős szófajúság“.

U trenutku posuđivanja u jezik kao što je hrvatski, u kojem su granice među vrstama riječi definirane specifičnim dočetcima, ovakve će riječi nužno biti uvrštene u jednu, točno određenu vrstu riječi. Kojoj će se vrsti mačarski leksemi pridružiti u trenutku preuzimanja, ovisi o njihovu značenju. Za neke hungarizme možemo pretpostaviti da su posuđeni u vrijeme dok je model još bio monoseman, budući da je pojava konverzije proces koji traje, kao što je slučaj i s ostalim načinima razvoja značenja (D. Máta 2011: 54). Sljedeći primjeri potvrđuju preuzimanje ovakvih modela:

čukljav, čukljast 'kljast, sakat, bez ruke' < mač.prid. '*kljast, sakat*' – im. 'kljast čovjek'
eretnik, heretnik 'heretik, krivovjerac, nevjernik' < mač.im. '*nevjernik, heretik*' – prid. 'koji se odnosi na nevjernike'

Lendel 'Poljak' < mač.im. '*Poljak*' – prid. 'poljski, koji se odnosi na Poljake i Poljsku'

Španjol, Španjur 'Španjolac' < mač.im. '*Španjolac*'; 'vrsta štita' – prid. 'španjolski'

jaj 'jao, oh' < mač. uzvik '*izraz boli, nevolje i sl.*' – im. 'jaukanje, tajanje'

Nadalje, nekoliko je primjera polisemnih modela koji su u mačarskom razvili značenja u drugoj vrsti riječi, ali metaforizacijom. U hrvatskom ti leksemi čuvaju samo jedno od značenja:

gingav 'slab, mlohav, mlitav, nemoćan' < mač. prid. '*nemoćan, bez snage*'; 'mlad, nedozreo' – im. 'srč kod biljke'

harmica 'carina koja iznosi trideseti dio vrijednosti robe' < mač. redni br. 'trideseti' – im. '*carina*'

vorga 'postolar' < mač.im. '*obrotnik postolar*'; 'obrotnik kotar, štavljac kotar' – prid. 'grub, nabušit'

drečen 'izabran, uzvišen, plemenit, hrabar' < mač.im. 'struk, pojas; središnji dio ljudskog ili životinjskog tijela', 'središnji, najvažniji dio', 'bit, suština, sadržaj'; 1566. 'strana na kolima'; 1585. 'stablo, deblo' – prid. 1519. '*glavni, pravi, istinski*'; 1717. 'jak, velik'

Pojedinačni slučajevi

Zanimljivi su primjeri hungarizama *beteg* 'bolest' < *beteg* i *jal* 'zavist' < *ál* čija imenička značenja pokazuju da su posuđena vrlo rano. TESz u slučaju prvog modela navodi imeničko značenje 'nem egézséges ember' i pridjevsko 'nem egézséges', a kod drugog

pridjevsko 'hamis' i 'álcázó'. Hadrovics na temelju značenja (i vrste riječi) koja čuva hrvatski jezik tumači etimologiju (1992: 215-216) mačarskih leksema. Oba su naime u mađarskom posuđenice, iz njemačkog (*beteg*) i turskog (*ál*), sa značenjima 'betegség' i 'csalárság, hamisság' (koja potvrđuju stariji hrvatski spomenici i u hrvatskom s tim da *jal* kasnije razvija novo značenje). Ta su značenja kasnije prenesena na oblike derivirane sufiksom *-ság/ség* (*betegség, álság*), od kojih su izvedeni pridjevi *beteg* i *ál* sa značenjima koja potvrđuje i mačarski etimološki rječnik (usp. i Nyomárkay 1984: 83). Dakle, u hrvatskom se vjerojatno radi o preuzimanju mačarskog modela s najstarijim, prvotim značenjem. Replika *beteg* čuva to značenje i u kasnijim razdobljima, dok replika *jal* razvija novo značenje (prijevarena, obnava → zavist) koje je potvrđeno kod Habledića, Belostenca i Sušnik-Jambrešića. Na značenje 'bolest' upućuje i mačarski dijelektalni rječnik (ÚMTSz I: 460).

Sličnost oblika *aniž* i *januš* uzorkovala je i prijenos značenja s prvog na drugi leksem 'kopar, komorač'.

4.5.2.1.3. Suđenje polja značenja u odnosu na model

Za razliku od suđenja značenja u broju gdje se dogodila jasno određiva pojava preuzimanja modela s jednim od više značenja u jeziku davatelju, suđenje značenja u polju predstavlja složeniju pojavu promjene značenja replike u odnosu na model. Radi se zapravo o specijalizaciji značenja gdje „az eredeti fogalmi jelentéséhez képest logikailag alárendélt fogalmat kezd jelölni“ (Benő 2008: 148). Primjerice mačarski leksem *háló* označava 'mrežu', dok je njegova hrvatska replika *halov, alov* registrirana sa specijaliziranim značenjem 'mreža kojom se lovi riba'. Do ovakve promjene značenja dolazi često zbog toga što u jeziku primatelju već postoji leksem koji označava isti denotat te dolazi do razdvajanja značenja (Isto: 152).⁸⁸ Leksem *mreža* je tako postao hiperonim leksemu *halov, alov* koji sada predstavlja njegov hiponim. Navodimo i ostale hungarizme – svi primjeri su imenice⁸⁹ – koji ilustriraju ovu pojavu:

⁸⁸ Isto tako se može dogoditi da pojava posuđenice u jeziku primatelju prouzroči suđenje značenja kod domaće riječi. Na primjer preuzimanjem slavizma *kakas* suđe no je značenje mačarske riječi *tyúk* koja je izvorno označavala 'i kokoš i pijetla'. (Hadrovics 1992: 150)

⁸⁹ Kod analize suđenja značenja Benő smatra potrebnim razdvojeno promatrati imenice, glagole i pridjeve, budući da se suđenje značenja u polju odvija drukčije za svaku vrstu riječi (Benő 2008: 150-151). Da se pomaci značenja najbolje mogu pratiti prema vrstama riječi ističe i Hadrovics (1999: 124-125, 349), štoviše ta razdioba je jedan od glavnih temelja njegova opisa. Kako naš korpus sadrži oko 90% imenica dok sve

biruš 'čuvar volova, govedar' < maĀ. 'sluga na seoskom gospodarstvu'

durancija 'vrsta breskve mesa čvrsto priraslog uz košticu' < maĀ. 'vrsta voća kojemu je meso čvrsto priraslo uz košticu (breskva, šljiva)'

halov, alov 'mreža za loviti ribu' < maĀ. 'mreža'

korman 'kormilo, veslo za upravljanje čamcem' < maĀ. 'naprava kojom za upravljanje brodom ili drugim prijevoznim sredstvom'

lit 'sok voća ili cvijeta' < maĀ. 'sok kakve krute tvari'

maša 'kopija pisma' < maĀ. 'kopija'

rudo, ruda, rud 'osovina (na kolima)⁹⁰ < maĀ. 'dugačka, ravna motka debljine ruke'

taliga, telige 'zaprež na kola koja vuče jedan konj' < maĀ. 'vozilo, kolica na dva ili četiri kotača'

4.5.2.1.4. Proširenje polja značenja u odnosu na model

Pojava u promjeni značenja replike u odnosu na model suprotna su enju značenja u polju jest njegovo proširenje. PosuĀenica u ovom sluĀaju poĀinje oznaĀavati općenitiji pojam od onoga na koji upućuje model u jeziku davatelju. Proširenje polja značenja je rjeĀa pojava od njegova su enja što se obićno u literaturi obrazlaēe dvama glavnim tendencijama: "One is that the predominant developmental trend is in the direction of differentiation rather than of synthesis. A second reason, related to the first, is that the formation of general concepts from specific terms is of lesser importance in non-scientific communication though it is rather a characteristic of scientific endeavour. In other words, language in everyday life is directed toward the concrete and specific rather than toward the abstract and general" (Ullmann 1972: 228; usp. Benić 2008: 155).

Ne moēemo sa sigurnošću tvrditi da se ova promjena u znaĀenju dogodila u trenutku preuzimanja, kao ni to da je smijemo opisivati kao promjenu na primarnoj razini u odnosu na model.⁹¹ Moguće je da su ovi hungarizmi u prvo vrijeme upotrebljavani sa izvornim znaĀenjem i da se proširenje polja značenja dogodilo na sekundarnoj razini kada su već bili dobro udomaćeni i prihvaćeni kao dio hrvatskog leksika, te su kao takvi registrirani u

ostale vrste rijeĀi Āine preostalih 10%, ovakvu podjelu u analizi ne smatramo nuēnom. Po potrebi na razlike u razvoju znaĀenja prema vrstama rijeĀi bit će upozoreno kod pojedinaĀnih primjera.

⁹⁰ Ova rijeĀ kasnije razvija novo znaĀenje (vidi dalje u tekstu).

⁹¹ Ni Filipović ni druga istraēivanja posuĀenica temeljena na njegovu modelu ne spominju mogućnost pojave proširenja znaĀenja na primarnoj razini uvjetujući je širom i slobodnijom upotrebom posuĀenice (1986: 171).

rječnicima. Za dobivanje obuhvatnije slike semantičkog razvoja ovakvih leksema potrebno je u istraživanje uključiti i korpus tekstova starijih razdoblja hrvatskog jezika.

Naša građa sadrži i nekoliko primjera proširenja polja značenja u odnosu na model:

čuntar 'pokrivač za konja' < mač. 'ukrašen pokrivač za konja'

kedmen 'krzneni kaput, kožuh' < mač. 'kraći ili dulji kaput s rukavima napravljen od ovčje kože'

hatar 'područje, teritorij' < mač. treće/4: 'granični dio nekog teritorija, nenaseljeno, poljoprivredno obrađeno područje nekog mjesta'

vajda 'vođa, prvi među skupljenima' < mač. starije/2: 'knez; najviši predstavnik neke pokrajine'

4.5.2.1.5. Hungarizmi s modificiranim značenjem u odnosu na model

U posebnu smo skupinu leksema izdvojili hungarizme koji u odnosu na model pokazuju takvu promjenu značenja koju ne možemo uvrstiti ni u suženje ni proširenje polja značenja. Jesu li se nova značenja razvila odmah po preuzimanju riječi u hrvatski jezični sustav ili tek kasnije, nakon što su potpuno integrirane, zbog starosti korpusa ne možemo sa sigurnošću znati. Proučavani rječnici potvrđuju samo nova značenja, a ni Hadrovicseva građa prikupljana kako iz rječnika tako i iz primarnih izvora (Hadrovics 1989: 29), ne donosi drukčije podatke. Nova značenja pokazuju različite tendencije u prirodi promjene značenja.

Leksem *aldomaš* u mačarskom vrlo rano razvija više značenja: 'žrtva', 'zdravica prilikom sklapanja posla'; 'blagoslov', 'dopuštenje, dozvola'. Hrvatski izvori je bilježe s modificiranim značenjem 'nagrada, plaća za obavljeni rad'.

U definiciji leksema *hakov* 'jedinica za obujam za obujam, vjetro' primijećujemo proširenje polja značenja u odnosu na mačarsko značenje 'posuda ili štap za mjerenje'.

Pridjevski hungarizam *šargast* 'šaren, u boji' < mač. *sárga* 'žut' nakon što je posuđen u hrvatski dolazi u kontakt s pridjevom *šaren* koji je sličnih fonoloških obilježja te preuzima

i njegovo značenje. Ovo je jedini primjer našega korpusa koji pokazuje utjecaj homonimije, točnije *pučke etimologije* na promjenu značenja.

Značenje imenice *magas* 'patuljak' pokazuje *ironijski pomak* u odnosu na mačarski model koji je potvrđen najprije u imeničkom 'valaminek teteje, csúcsa; magasság', a onda i pridjevskom značenju 'felfelé nyúló, fent levő' i 'nagyra becsült; emelkedett'. Pretpostavljamo da je posuđeno upravo pridjevsko značenje, stoga osim što je rijedak primjer ironijske semantike kod naših posuđenica (Skok 1972/II: 352), ovaj hungarizam pokazuje i promjenu vrste riječi, tj. kontaktološku trankategorizaciju.

Metonimjski pomak nalazimo kod dvije imenice. Prostorni dodir ili vezu ilustrira replika *ternac* sa značenjem 'voćnjak, vrt' čiji model *tornác* označava vanjski pokriveni dio seoske kuće: 'előcsarnok, verandaszerű előtér; főként falusi házak folyosóhoz hasonló, fedett külső része'. Metonimjski odnos dijela prema cjelini nalazimo kod primjera *palanjek, palanka* 'debela daska, kolac'. Značenje mačarske riječi odnosi se na ogradu načinjenu od dasaka '(sáncon) leásott gerendákból, cölöpökből készült vedőfal'.

I leksem *parham* u odnosu na model pokazuje svojevrsni značenjski pomak, naime njime se imenuje samo 'prednji dio drvena okvira u koji se upreže tegleća marva, oglavnik' (Hadrovics 1985: 404).

Slično prethodnom primjeru hungarizam *pižma* u starijim hrvatskim rječnicima potvrđen je sa značenjem 'mirisna mast', a u kolokaciji *pižma drvo* označava 'balzamovo drvo iz kojega se dobiva mirisna mast'. Mačarski model *pézsma* razvio je sljedeća značenja: 1504. 'átható szagú anyag'; 1525. 'őz nagyságú állat, amelynek egyik mirigyéből az illatanyagot nyerik'; 1525. 'pézsmapocok; ennek kikészített prémje'; 1577. 'a liliom félék családjába tartozó növény, csodabogyó, egértövis; különféle növények megnevezéseként'; 1708. 'különféle állatok megnevezéseként' (TESz) od kojih ni jedno ne odgovara modelu. Vjerojatno je prema prvom značenju mačarske riječi došlo do metonimijskog prijenosa prema sličnosti mirisa.

Imenička posuđenica *ketuš* 'partner u poslu, ortak; sustanar' oprimjeruje *metforički pomak* prema mačarskom modelu *kettős* koje je razvio priloško značenje 'páros (duplex, dualis)' i imeničko 'ikerpár, ikrek'. Teško je određivo koja vrsta riječi je poslužit kao model.

Amelioraciju značenja u odnosu na izvorno značenje modela pokazuju glagolska replika *henjati* 'prestati nešto raditi' < maČ. 'biti besposlen, ljenčariti', te pridjev *drečen* 'izabran, uzvišen, vrli, hrabar' < maČ. 'glavni, pravi, istinski'.

Derogaciju⁹² značenja nalazimo kod hungarizma *tolvaj* 'razbojnik' što je nastalo prema maČarskom imeničkom značenju 'onaj koji krade'

Značenjsko polje glagola *felelovati* 'učiniti što sigurnim' u odnosu na izvorno značenje modela *felel* 'felelősséget vállal, kezeskedik (preuzeti odgovornost, jamčiti)' za nijansu je pomaknuto, ali je teško odrediti na koji način je do toga pomaka došlo.

4.5.2.2. Sekundarna razina – razvoj višeznačnosti

Do sada smo značenja maČarskih posuđenica uvijek promatrali u usporedbi sa značenjima njihovih modela. Vidjeli smo da najveći dio replika čuva izvorno ili jedno od izvornih značenja koje posjeduje model.

Na sekundarnoj razini pratimo razvoj značenja koja uvjetuje dugotrajna upotreba i potpuna udomaćenost u jeziku primatelju. Posuđenice se tada ponašaju kao i sve druge domaće riječi, te slično njima mogu razviti nova značenja što rezultira proširenjem broja značenja. U razvoju novih značenja nalazimo sljedeće pojave: suženje polja značenja, metaforički pomak, metonimijski pomak, derogaciju, amelioraciju i promjenu nastalu uslijed susreta dvije subodrečenice (kohiponima). U nabranjanju primjera najprije navodimo značenje koje je maČarska posuđenica preuzela na primarnoj razini (s oznakom I.), a zatim novo značenje (s oznakom II.).

⁹² Amelioraciju i derogaciju značenja naći ćemo u još dva primjera promjene značenja na sekundarnoj razini. Istrativanja su pokazala da je kod posuđenica promjena značenja prema pogoršanju znatno češća pojava od amelioracije (Filipović 1986: 160, Benő 2008: 127).

4.5.2.2.1. Suđenje polja značenja

Suđenje polja značenja na sekundarnoj razini provedeno je kod dvije mačarske posuđenice. Oba primjera na primarnoj razini pokazuju promjene u ekstenziji, prvi suđenje u broju, a drugi u značenjskom polju:

caprag I. 'pokrivač za konja koji se stavlja pod sedlo' (< mač. drugo/4)

II. 'ukrašen pokrovac koji se stavlja pod sedlo'⁹³

komus I. 'veći pas' (< nastalo suđenjem polja značenja prema mač. 'vrsta psa')

II. 'ovčarski pas'

4.5.2.2.2. Metaforički pomak značenja

Devet hungarizama iz našega korpusa razvilo je nova značenja metaforizacijom. Većina ih je na primarnoj razini preuzeta nultom nultom semantičkom ekstenzijom, odnosno suđenjem broja značenja. Leksem *rudo* jedini je primjer kod kojega je najprije došlo do suđenja značenja u odnosu na model, a onda do metaforizacije na sekundarnoj razini.

ceh I. 'srednjovjekovno staleško obrtničko udruženje prema strukama' (< mač. najstarije/3)

II. 'dio puka, pokoljenje, određena skupina ljudi'

cepelis, cipelis I. 'cipela' (< mač. 'isto')

II. 'mjera za dužinu'

čaklja, čakelj I. 'drvena motka s kukom na vrhu kojom se privlači jezerski ili riječni

čamac ili što izvlači iz vode; kljuna' (< mač. najstarije/3)

II. 'kolac za koji se veže loza u vinogradu'

fanjek, fanki I. 'krafna, pokladnica' (< mač. starije/2)

II. 'okruglica za tovljenje peradi'

kinč I. 'blago, skupocjena, draga stvar' (< mač. starije/2)

II. 'ukras, nakit'

maslak I. 'kukurijek (ljekovita, ali i otrovna biljka)' (< mač. mač. 2)

II. 'bijes, gnjev'; 'nagao, mahnit čovjek'

⁹³ TESz pod trećim značenjem bilježi 'lélógó dísz' ('viseci ukras') razvijeno oko 1585. Stoga je hrvatsko značenje za koje smo odredili da je nastalo na sekundarnoj razini možda moglo nastati i kombinacijom dva značenja mađarskog modela na primarnoj razini.

maža I. 1. 'cent, mjera za težinu'; 2. 'cijeli tovar trgovačkih teretnih kola' (< maČ. 2. starija/3)

II. 'vreća; bale koje se pričvrste sa strane na životinju za vuču'

rudo, ruda, rud I. 'osovina (na kolima)' (< suženje polja značenja u odnosu prema maČ. 'metalna šipka izrađena za određenu namjenu')

II. 'kormilo, naprava pomoću koje se upravlja brodom'

Leksem *hajduščak* 'ples sa sabljom ili mačem', koji je zabilježen samo u Sušnik-Jambrešićevu rječniku, osobito je zanimljiv budući da je deriviran od imeničke replike *hajduk* koja je preuzeta s trećim od ukupno pet značenja modela ('odmetnik, pljačkaš, razbojnik') (Hadrovics 1985: 250-251), ali u našim rječnicima nije registrirana.

4.5.2.2.3. Metonimijski pomak značenja

Na osnovi asocijativne povezanosti stvari i pojava nova značenja je razvilo šest hungarizama. Na primarnoj razini kod tih je riječi došlo do nulte semantičke ekstenzije ili suženja broja značenja. Riječ je o replikama:

jezero I. 'tisuću' (< maČ. 'isto')

II. 'deset tisuća'

korlat I. 'ograničen prostor za stoku' (< maČ. 'isto')

II. 'kolac u staji za koji se privezuje konj'

orgunaš I. 'orguljaš' (< maČ. 'isto')

II. 'graditelj orgulja'

remeta I. 'pustinja, isposnik' (< maČ. 'isto')

II. *remete* pl. 'pustinja'

soba I. 'postorija kući namijenjena za odmor i spavanje' (< maČ. 'isto'/3)

II. 'bračna postelja'

užura, ožura I. 'korist, kamata' (< maČ. 'isto' – starije/2)

II. 'lihvarstvo'

vankuš, vanjkuš I. 1. 'jastuk', 2. 'podloga na pločica' (< maČ. 'isto')

II. 'postelja'

varoš I. 'mjesto, grad' (maČ. 'isto')

- II. 'naselje oko grada'
- žoltar* I. 'psalam' (< maČ. 'isto')
- II. 'psaltir'

4.5.2.2.4. Derogacija i amelioracija značenja

Po jedan hungarizam ilustrira promjenu aksiološkog plana značenja, u smjeru derogacije i amelioracije:

- mentuvati (se)* I. 'spasiti (se), izbaviti (se)' (< maČ. 'isto')
- II. 'orobiti nekoga'
- dederen* I. 'veseo, vedar, iveri' (< maČ. 'isto')
- II. 'hrabar'; 'plemenit, gospodski'

4.5.2.2.5. Dodir dva subodređena pojma (kohiponima)

Pojavu koja pokazuje promjenu značenja na osnovi neposrednog dodira dva kohiponima spominje Benő: „itt az etimon és a kölcsönszó közötti szemantikai távolság jóval kisebb, a jelentésváltozás kizárólag egyazon alárendelt fogalmi szinten mozog, (...) csupán a logikai-fogalmi szerkezetükben történik módosulás.“ (2008: 153). Autor takvu promjenu značenja posuđivanje promatra u odnosu na značenje modela (npr. rum. *pitan* 'rozskenyér' > maČ. *pitán* 'kukoricakenyér'), ali jednak tijek razvoja značenja možemo pratiti i na sekundarnoj razini što pokazuje naš primjer:

- kučma* I. 'kapa od krzna' (< maČ. 'isto')
- II. 'kapa od kož e'

4.5.3. Semantičko posuđivanje

Semantičko posuđivanje posebna je vrsta posuđivanja kada se pod utjecajem strane riječi domaća riječ proširuje jednim dodatnim značenjem. Dakle, segment koji posuđujemo jest samo značenje koje pridružujemo već postojećem izrazu u jeziku primatelju. To je i jedan

od načina razvijanja polisemije (Ullmann 1972: 165) jer se domaća riječ najčešće od tog trenutka upotrebljava i sa starim i sa novim/posuđenim značenjem.

Haugen semantičke posuđenice, zajedno s prevedenicama razmatra unutar kategorije koju naziva *loanshift* „because they appear in the borrowing language only as functional shifts of native morphemes“ (Haugen 1950: 215). Preuzimanje značenja može se izvršiti sa strane riječi koja s domaćom pokazuje sličnost i na planu izraza i na planu sadržaja, kao npr. engl. *realize* 1. 'ostvariti, izvršiti', 2. 'spoznati, uvidjeti' i fran. *realiser*. Francuska riječ je od engleske posudila drugo značenje. Ovaj tip odnosa naziva *analoganim*. Nadalje postoji *homologni* odnos među riječima u kontaktu kada se sličnost pokazuje samo na planu sadržaja. Sa rumunjske riječi *scară* 1. 'stepenice', 2. 'ljestve' na rusku riječ iz rumunjskog dijalekta *lesztnica* 'ljestve' preneseno je drugo značenje. I kao treći ostaje *homofoni* odnos u slučaju poklapanja izraza dvaju leksema. Tako u jeziku amaričkih Mačara riječ *hall* 'hol, foaje' dobiva značenje 'glavno sjedište (čega)' prema engl. *hall* (Isto: 220; Benő 2008: 33-34).

U većini strane stručne literature, pa tako i u hrvatskoj semantičke posuđenice smatraju se posebnom vrstom prevedenica, naime „posuđujući neko novo značenje u isti mah i prevodimo riječ koja to značenje nosi“ (Muhvić-Dinamovski 1992: 158) Autorica navodi primjer kada englesku riječ *mole* prevodimo u hrvatsku riječ *krtica* dodajući joj značenje 'tajni agent'.

Nasuprot tome, u novijoj mačarskoj literaturi semantičke posuđenice (*jelentéskölcsönzés* ili novi Lanstyákov termim: *jelentésbeli kölcsönszavak*) zajedno s prevedenicama (*tükörszavak*) čine skupinu neizravnih ili indirektnih posuđenica (*indirekt/közvetett kölcsönszavak*)⁹⁴. Nadalje, semantičke posuđenice i prevedenice dvije su strogo odvojene kategorije: „Jelentés kölcsönzésnek tekinthető az a jelenség, amelyben egy nyelvi jel egy vele ekvivalensnek minősített más nyelvi többértelmű jelentésszerkezetének mintájára lesz használatos. (...) Tükörszavaknak tekintjük egy más nyelvi minta alapján fordítással létrejött származék- és összetett szavakat“ (Benő 2008: 31-35; usp: Lanstyák 2006: 23).

Korpus raspolaže sa šest leksema (i to imeničkih) za koje možemo reći da su jedno od značenja razvili posuđivanjem od mačarske riječi⁹⁵ (uz repliku navodimo značenje koje je posuđeno iz mačarskog):

bolta, bota, bulta 'radionica': posuđenica je i u mačarskom i u hrvatskom u značenju 'svod, lûk'

⁹⁴ Usp. točku 4.4.1. u II. poglavlju.

⁹⁵ Više o etimologiji ovih riječi vidi: Hadrovics 1985: 154, 165, 175, 193, 268, 421.

cifra 'ukras, ures': posuđenica u oba jezika u značenju 'brojka, znamenka'; 'ugovoreni tajni znak, pismo'

čatrnja, četernja 'odvodni kanal, tlijeb kojim otječe gradska nečistoća': sa značenjem 'cisterna' u mačarski posuđena iz hrvatskog, gdje je također posuđenica

dijak 'učen čovjek, onaj koji je vješt latinskom jeziku': u mačarskom posuđenica iz nekog slavenskog jezika u značenju 'učenik'

husar 'vitez, konjanik': također m mačarski došla iz kojeg južnoslavenskog jezika u značenju 'razbojnik'

praznost 'preljub, brakolomstvo': pridjev prazan 'neispunjen' u mačarski je došao iz slovačkog

Tvorbena gnijezda nekih od ovih riječi jasno pokazuju visok stupanj integriranosti posuđenih značenja u sustav hrvatskog jezika. Leksem *cifra* sa značenjem 'ukras, ures' u blizini tvorbenoj vezi stoji s izvedenicama *cifrati, cifranje, cifrano, cifrast, cifrica, cifrak*, a u daljoj tvorbenoj vezi s *cifram se, ocifran, nacifran, izcifranje, nenacifran, nacifravam, cifran* i *zicifranje*. Od replika *dijak* izvedene su *dijački, dijačstvo, dijačiti*, a bogatstvo tvorenicama i složenicama nalazimo kod i leksema *praznost*: *praznik* 'preljubnik', *praznovati, prazniti* 'izvršiti preljub', *praznuvanje, praznenje*. 'brakolomstvo, preljub', *rodopraznost* 'rodoobludnost', *rodoprazen* 'rodoobludan'.

4.6. Zaključak

Semantički opis hungarizama proveden je na dvije razine. Na primarnoj razini analizirali smo promjene značenja replike u jeziku primatelju u odnosu na značenja modela u jeziku davatelju. Vidjeli smo da je dvije trećine posuđenica korpusa preuzeto s jednim značenjem koje je ujedno i jedino značenje modela ili sa suženjem značenja u broju kada su preuzete s jednim od više značenja modela. U daljnjim razdobljima kod tih na planu značenja primjera nisu uslijedile nikakve promjene. Preostali hungarizmi (svega dvadesetak) osim preuzetoga značenja kasnije, na sekundarnoj razini razvijaju nova značenja u pravcu suženja polja značenja, metaforizacije, metonimizacije, derogacije ili amelioracije. Te promjene više ne promatramo u odnosu na model, nego isključivo u odnosu prema primarnom značenju replike. Na ovoj razini semantička adaptacija podrazumijeva da

posuđnica nastoji modifikacijom ili promjenom značenja sačuvati na primarnoj razini zadobiveno mjesto u sustavu. Korpus sadrži i šest primjera semantičkog posuđivanja.

VIII. Tvorenice motivirane hungarizmima

1. Uvod

Iako često naglašavan kao važan segment unutar morfološke adaptacije, dubljoj analizi tvorbene motiviranosti posuđenica, koja se definira kao sekundarna adaptacija, u Filipovićevim radovima o anglicizmima, kao ni u knjizi o prilagodbi posuđenica iz europskih jezika (Sočanac et al. 2003), gdje je između ostalog obrađan i korpus hungarizama, nije posvećena osobita pažnja. Te su leksemi najčešće uključeni u rječnički dio spomenutih monografija (Filipović, 1990., Filipović – Menac 2005), dok se u obradi spominju samo prefigirani glagoli te denominalni pridjevi.

Opis tvorbenih obilježja posuđenica, pri čemu je u središtu analize tvorenica motivirana fonološki i morfološki adaptiranom replikom, u nekim kontaktološkim radovima, kao zasebno poglavlje ipak susrećemo (Sočanac 2004, Dabo-Denegri 2007, Štebih Golub 2010⁹⁶). Svima trima autoricama temeljno su polazište analize tvorbeni načini, vrste tvorenica i tvorbeni formanti koji sudjeluju u tvorbi, i to unutar sekundarne adaptacije⁹⁷ na morfološkoj razini. Dobiveni rezultati pokazuju kako posuđenice najvećim dijelom sudjeluju u izvođenju i to sufiksaciji, primjeri prefiksacije u manjoj mjeri su prisutni kod glagola, dok za slaganje možemo naći tek sporadične primjere.

S druge strane dvojben je i sam status takvih tvorenica u lingvističkoj literaturi. Svrstavaju se jednom u domaće riječi⁹⁸, drugi put u posuđenice, dok neki lingvisti na njih gledaju kao na posebnu kategoriju koja se nalazi između domaćih riječi i posuđenica. Terminologija je također šarolika pa se spominju kao *derivati posuđenice*, *tvorbene posuđenice* ili *morfemske posuđenice* (prema Ajduković 2004: 147), *mješovite tvorenice* (hibridi, hibridne ili bastardne riječi) (Babić (1991: 57) ili *tvorenice motivirane posuđenicom* (Štebih 2010: 147), odnosno *sekundarne posuđenice* (Lanstyák 2006: 46, Surdučki 1978: 282).

Kako bi posuđenica mogla služiti kao osnova u tvorbi novih riječi koja prati tvorbeni pravila i obrasce jezika primatelja ona mora biti već potpuno adaptirana i integrirana u taj

⁹⁶ Tvorbu novih riječi od posuđenica u analizu obrađuje i Piškorec (2005.; vidi poglavlje V. 3.1.5.), ali on miješa adaptacijske i rječotvorbene procese što uvelike uslođuje analizu.

⁹⁷ Podjelu na primarne i sekundarne promjene nalazimo i kod Surdučkog (1978: 267-268). On cjelokupni proces stvaranja novih riječi u jeziku primatelju pod utjecajem jezika davatelja naziva derivacijom, a ona obuhvaća primarnu adaptaciju modela, sekundarnu derivaciju i sekundarno formiranje kompozita.

⁹⁸ Ni neka od recentnijih istraživanja ovakve lekseme ne smatraju posuđenicama iako su etimološki povezani s njima (Haspelmath 2009: 39)

jezik, odnosno mora se ponašati kao i svaka druga domaća riječ. Zbog toga smatramo da se tvorba riječi od posuđenice ne treba svrstavati u adaptacijske procese, naime one nisu rezultat posuđivanja, one samo pokazuju stupanj uklopljenosti i usvojenosti adaptiranih posuđenica u novi jezični sustav (Surdučki 1978: 282), odnosno mogu „upozoriti na razvojne tendencije, kao što su više ili manje produktivni tvorbeni načini, u samome jeziku primatelju” Štebih (2007: 391).

Isto tako smo mišljenja da upak ne trebaju svrstavati među domaće riječi. U našoj klasifikaciji (vidi drugo poglavlje, točku 3.4.1) ovi leksemi čine skupinu sekundarnih (tercijarneih,...) leksičkih posuđenica, a prilog jednostavnosti i jednoznačnosti o njima ćemo govoriti kao o tvorenicama motiviranim hungarizmom.

2. Analiza korpusa

Pribrojimo li broju replika adaptiranih primarnim adaptacijskim procesima (tj. primarne izravne i neizravne semantčke posuđenice) sve tvorenice njima motivirane, broj hungarizama u našem korpusu se utrostručava, što govori kako su u jednom trenutku postali važan dio leksičke građe hrvatskog jezika. Osobito velik broj tvorenica od mačarskih posuđenica potvrđuju kajkavski rječnici, što je i razumljivo budući da je to hrvatsko jezično područje najbogatije primarnim hungarizmima. Neke riječi su tako razvile čitava tvorbeni gnijezda, od kojih izdvajamo primjer leksema *kip* koji čini korijen jedanaest tvorenica, izvedenica i sločenica zabilježenih u Belostenčevu rječniku: *kipen*, *kipeć*, *kipočastje*, *kipočestitelj*, *kipotvorec*, *kipotvorni*, *kipotvorstvo*, *kiporez*, *kiporezni*, *kipodel*, *kipodelstvo* (Mikalja bilježi dvije, a Sušnik-Jambrešić osam tvorenica motiviranih ovim hungarizmom) što ukazuje na visok stupanj integriranosti ovog leksema u sustavu hrvatskog jezika.

Našom analizom obuhvaćene će biti samo tvorenice koje stoje u izravnoj ili bližoj tvorbenoj vezi⁹⁹ s danim hungarizmom. Njih ćemo opisati prema tvorbenim sredstvima koja sudjeluju u tvorbi te vrsti riječi koja predstavlja motivirajuću riječ. Ostali leksemi koji s hungarizmima stoje u neizravnoj ili daljoj tvorbenoj vezi mogu se naći u tablici na kraju rada. S obzirom na to da imenice čine najveću skupinu primarnih hungarizama (replika) najbrojnije će biti denominalne (odimeničke) tvorenice, a njih će slijediti deverbale

⁹⁹ O tvorbenoj vezi među riječima govorimo samo onda kada između motivirajuće riječi i tvorenice postoji podudaranje kako na planu izraza tako i na planu sadržaja (Barić et al. 1997: 286, Samardžija 1998: 74)

(odglagolske) i deadjektivne (odpridjevske). Dva osnovna načina tvorbe u hrvatskom jeziku jesu izvoĎenje kada je tvorenica u tvorbenoj vezi s jednom rijeĉju, i slaganje kada je u tvorbenoj vezi s dvije rijeĉi. Prema tvorbenim sredstvima koja sudjeluju u nastanku nove rijeĉi razlikujemo sufiksalsnu, prefiksalsnu¹⁰⁰, prefiksalsno-sufiksalsnu tvorbu unutar izvoĎenja, sloĳeno-nesufiksalsnu (ĉisto slaganje), sloĳeno-sufiksalsnu tvorbu i srastanje unutar slaganja, te preobrazbu kao jedinstven naĉin tvorbe u kojemu rijeĉ dobiva gramatiĉka obiljeĳa druge vrste rijeĉi bez promjene oblika. (Barić et al. 1997: 293, Babić 1991: 45-49)

2.1. IzvoĎenje

2.1.1. Sufiksacija

Sufiksacija je najĉešći naĉin tvorbe u hrvatskom jeziku gdje se tvorbeni formant, koji se nikada ne upotrebljava samostalno, dodaje na tvorbenu osnovu rijeĉi koju modificira s obzirom na znaĉenje i vrstu rijeĉi (s time da izvedenica moĳe ostati i unutar iste vrste rijeĉi). Tako od imenske osnove denominalizacijom mogu nastati glagoli ili pridjevi, od pridjevske osnove deadjektivizacijom imenice ili glagoli, a od glagolske deverbalizacijom imenice ili pridjevi. Sufiksacija se pokazuje kao najplodniji naĉin tvorbe novih rijeĉi od primarnih hungarizama.

2.1.1.1. Denominalne sufiksalsne izvedenice

Od imeniĉke osnove u korpusu registrirano je najviše imeniĉkih izvedenica. MeĎu njima velik je broj onih koje su muškoga roda sa znaĉenjem vršitelja radnje, etnika, nositelja osobine i sl. Nastale su dodavanjem sljedećih sufiksa: **-ar**: cepelišar < cepeliš, deĳmar < deĳma, ĆunĆar < ĆunĆ, facanar < facan, gumbar < gumb, kepenĉar < kepenek, koĉijar < koĉija, kopĉar < kopĉa, lokotar < lokot, patekar/patikar < pateka/patika, profuntar < profunt, puškar < puška, šindolar/šindljar < šindol, vanjkušar < vanjkuš; **-aš**: patantijaš < patantija, škofijaš < škofija, dardaš < darda, dudaš < duda, kockaš < kocka, koĉijaš <

¹⁰⁰ Nejasan je odnos hrvatskih gramatiĉara spram prefiksalsne tvorbe. Tradicionalno se na nju gleda kao na u poseban naĉin slaganja (Babić 1991: 44), premda se navodi da mnogi prefiksi nisu samostalne rijeĉi što navodi bi se prefiksacija mogla tretirati i kao vrsta izvoĎenja za što smo se i mi odlučili (više o tome u: Klajn 2002: 171-182, Tafra 2009: 96).

kočija, šajkaš < šajka, o/uṭ uraš < o/uṭ ura; **-ik**: kormanik 'guverner broda' < korman; **-čan**: varoščan/varaščan < varaš/varoš; **-ec**: Egiptomec < Egiptom, Erdelec < Erdel, kaptolomec < kaptolom; **-nik**: beteṭ nik < beteg, jalnik < jal, majernik < majer, remetnik < remete, rovašnik < rovaš, tabornik < tabor, ṭ oltarnik < ṭ oltar.

Korpus također biljeṭ i i izvedenice ṭ enskog roda nastale najčešće sufiksacijom od imenice muškog roda s kojom čine mocijski par: **-ica**: facanica < facan, hegedušica < hegeduš, herceṭ ica < herceg, Horvatica < Horvat, koldušica < kolduš, magašica < magaš, majerica < majer, meštrica < mešter, oroslanjica < oroslanj, pajdašica < pajdaš, rovašica < rovaš, sabolica < sabol, šafarica < šafar, šipušica < šipuš, tancušica < tancuš, tolnačica < tolnač; **-arica**: gazdarica < gazda; **-ka**: šafranika 'divlji poljski šafran' < šafran, oroslanka < oroslan; **-(k)inja**: meštrinja < mešter, varoškinja < varoš.

U velikom su broju također potvrđeni i deminutivi: **-čić**: tolvajčić < tolvaj; **-ec**: cepelišec < cepeliš, čakanec < čakan, falatec/falačec < falat, kipec < kip, kontušec < kontuš, koršolec < koršol, lokotec < lokot, mentenec < menten, moṭ arec < moṭ ar, rošteljec < roštelj, šatorec < šator, tanjerec < tanjer, vanjkušec < vanjkuš, varašec/varošec < varaš/varoš, ṭ epec < ṭ ep; **-(e)čec**: falatečec < falat, kipčec < kip, lančec < lanac; **-ek**: ČunČek < ČunČ, gumbek < gumb, japek < japa, lancek < lanc, meštrek < mešter, oroslanek < oroslan, rošteljek < roštelj, šatorek < šator, ṭ epek < ṭ ep; **-ic**: moṭ aric/muṭ aric < moṭ ar/muṭ ar; **-ica**: japica < japa; **-ič**: ardovič < ardov, koršolič < koršol, kuhtič < kuhta; **-iček**: mešteriček < mešter; **-ić**: lančić < lanc, sokačić < sokač, tanjerić < tanjer; **-še**: marše 'ṭ ivinče' < marha; **-ica**: figica < figa, kefica < kefa, candrica < candra, bundica < bunda, dardica < darda, (h)ardovica ('bačvica') < hardov, keferčica < keferka, karičica < karika, kopčica < kopča, libica (< replika *liba* nije registrirana u rječnicima), loptica < lopta, marhotatica < marhotat, puškica < puška, šalatica < šalata, škatulica < škatula, tablica < tabla, varošica < varoš; kočijice < kočije. U riječi *kočiške* 'mala kola' izvedenoj sufiksom **-ka** vjerojatno je došlo do ukrštanja dva oblika: kočije 'kola' i kočiš 'kočijaš'.

Imenice mjesnog značenja potvrđuju izvedenice sa sufiksima: **-nica**: sabolnica < sabol, sokačnica < sokač, šafarnica < šafar, tolnačnica < tolnač, van/njkušnica < vankuš/vanjkuš, ṭ oltarnica < ṭ oltar; **-ija**: eršekija < eršek, herceṭ ija < herceg, jašprištija < jašprišt, sabolija < sabol, sokačija < sokač; **-ina**: berečina 'močvarno mjesto' < bereg.

Slabo plodnom sufiksu *-ovište* sa značenjem mjesta odgovara u Sušnik-Jambrešićevu rječniku potvrđen sufiks *-ovišće* s jednom izvedenicom: figovišće < figa. Drukćijom preoblikom ova imenica bi bila izvedena od pridjeva *figov* i sufiksa *-ište* (usp. Babić 1991: 142), ali pridjev ne registrira ni jedan obraćni rječnik.

Ostala značenja (mislene, radne radne imenice i dr.) zabilježena su u manjem broju izvedenica s različitim sufiksima: *-arina*:¹⁰¹ vorgarina 'postolarstvo' < vorga; *-ija*: vagmeštrija < vagmešter, meštrija < mešter, *-(an/in)stvo*: eretničanstvo < eretnik, eretništvo < eretnik, hercegstvo/herceštvo < herceg, majerstvo < majer, kolduštvo < kolduš, pajdaštvo < pajdaš, pustainstvo < pustaija, tolnačstvo < tolnač, tolvajstvo < tolvaj, varaštvo < varaš, ȧ eljarstvo < ȧ eljar; *-ovina*: heuzovina 'meso risa' < heuz, njustovina 'meso kune' < njust, vizovina < viza.

Meću denominalnim pridjevima u korpusu je najveći broj onih s odnosnim značenjem, izvedenih dvama sufiksima: *-ni*: atlacni < atlac, berećni < berek, cepelišni < cipeliš, cimerni < cimer, cukorni < cukor, Ćoputni < Ćoput, ĆunĆni < ĆunĆ, iškerni < iškerce, hegedušni < hegeduš, pajdašni < pajdaš, pijacni < pijac, sokaćni < sokač, šalatni < šalata, škerletni < škerlet, puškeni < puška, taborni < tabor, tafutni < tafut, tancušni < tancuš, tolnaćni < tolnač, oȧ urašni < oȧ uraš, vanjkušni < vanjkuš, ȧ epni < ȧ ep; i *-ki/ski*: atlacki < atlac, baršunski < baršun, cukorski < cukor, deȧ manski < deȧ ma, egiptomski < Egiptom, erdelski/erdeljeski < Erdel, eršećki < eršek, herceški < herceh, hintovski < hintov, horvatski < Horvat, kaptolomski < kaptolom, karmaȧ inski < karmaȧ in, katanski < katana, koćiški < koćiš, leĆndski < LenĆđ, lovaski < lovas, majerski < majer, maslaćki < maslak, meštarski < mešter, oroslanski/oroslanjski < oroslan/oroslanj, orijaški < orijaš, orsaški, orsaćki < orsag; pajdaški < pajdaš, profunski < profunt, sabolski < sabol, šalavardski < šalavarde, šindolski < šindol, škofijaški < škofijaš, škofijumski < škofijum, španjolski/španurski > Španjol/Španjur, tablinski < tabla, taborski < tabor, tolvajski < tolvaj, varaški < varaš, ȧ oltarski < ȧ oltar, paradiȧ um < paradiȧ umski.

Pridjevske izvedenice ostalih značenja (posvojni, opisni, gradivni, pridjevi koji izražavaju mogućnost, sklonost i sl.) pojavljuju se u manjem broju i to sa sufiksima: *-ov*: elefantov <

¹⁰¹ Ovaj sufiks inače sudjeluje u tvorbi denominalnih izvedenica sa značenjem daće (Babić 1991: 242).

elefant, magnešov < magneš,¹⁰² oroslan/oroslanjov < oroslanov/oroslanjov, pušpanov < pušpan, šafranov < šafran, tolnačnikov < tolnač, ȳ oltarov < ȳ oltar; **-en**: berečen < berek, beteȳ en < beteg, ĆunĆn < ĆunĆ,jalen < jal, kipen < kip, maslačen < maslak, pelden < pelda, piȳ men < piȳ ma, škerleten < škerlet; **-ast**: berečast < berek, falatast < falat, gumbast < gumb, maslakast < maslak, šafranast < šafran, špongijast < špongija; **-av**: candrav > candra, šponĆav < sponĆa; **-ljiv**: beteȳ ljiv < beteg, mertuĆljiv < mertuk; **-ovit**: hasnovit < hasen; **-nati**: cukornati < cukor.

Glagolske izvedenice motivirane imenicom većinom imaju nastavak **-iti**: biršaȳ iti < biršaȳ, cukoriti < cukor, hamiti < ham, jaliti se < jal, kiniti < kina, kinĆiti (se) < kincs, kopĆiti < kopĆa, kormaniti < korman, maslaĆiti < maslak, orijašiti se < orijaš, pajdašiti < pajdaš, puškariti se < puška, sokaĆiti < sokaĆ, šafariti < šafar, taboriti < tabor, tršiti (se) < trh, tolmaĆiti < tolmaĆ, tolnaĆiti (se) < tolnaĆ, tolvajiti < tolvaj, oȳ urašiti < oȳ ura; nešto je manji broj glagola na **-ati**: beteȳ ati < beteg, deȳ mati < deȳ ma, muštrati < muštra, tablati < tabla; i **-uvati**: beteguvati < beteg, harcuvati (se) < harc, herceguvati < herceg, meštrujem < mešter, pelduvati < pelda.

2.1.1.2. Deverbalne sufiksne izvedenice

Sukladno malom broju glagolskih primarnih hungarizama deverbálnih izvedenica u korpusu je znatno manje od denominalnih, a uglavnom se radi o glagolskim imenicama na **-nje**: alduvanje > alduvati, bantuvanje > bantuvati, Ćalovanje > Ćalovati, diĆenje > diĆiti, engedovanje/engedovanje > engedovati/engeduvati, feganje > fegati, kolduvanje > kolduvati, mentuvanje > mentuvati, morgovanje > morgovati, valuvanje > valuvati, virostuvanje < virostuvanje; i pridjevima na **-n**: alduvan < alduvati, bantuvan < bantuvati, Ćalovan < Ćalovati, diĆen < diĆiti, engeduvan < engeduvati, fegan < fegati, mentuvan < mentuvati.

Sufiksima **-nik** i **-avec** izvedena je po jedna imenica muškog roda: Ćalovnik > Ćalovati, alduvavec > alduvati. Dvije su izvedene **-o** sufiksom: aldov < alduvati, paler > palerati, virostov > virostuvati, te dvije imenice sufiksom **-a**: banta (= bantuvanje 'dosaĆivanje

¹⁰² Naglašavamo da imeniĆku repliku *magneš* ne registrira ni jedan prouĆavani rjeĆnik, pridjevsku izvedenicu *magnešov* samo Sušnik-Jambrešić.

uznemirivanje') < bantuvati, dika ('slava') < dičiti (s provedenom depalatalizacijom) (usp. Skok 1971, I: 400).

2.1.1.3. Deadjektivne sufiksne izvedenice

Izvedenice s pridjevom u osnovi nisu brojne. Nekoliko je primjera imenica apstraktnog značenja sa sufiksom **-ost**: batrivost < batriv, čalarnost < čalaren, drečnost < drečen, te Čaćarnost < Čaćaren. Sufiks **-oča**, kojemu odgovara danas slabo plodan sufiks **-oća** (Babić 1991: 327) prisutan je samo u primjeru gingavoča < gingav. Po jedan-dva primjera imeničkih izvedenica različitih značenja registrirano je sa sufiksima **-ija**: čalarija < čalaren ('prevara'), **-nik**: batrivnik < batriv, čalarnik < čalar; **-ec**: batrivec > batriv. Zabilježen je i jedan pridjev regresivne imeničke izvedenice: čuklja < čukljav.

U grafi su zabilježene i dvije deadjektivne glagolske izvedenice sa sufiksima **-eti**: batriveti < batriv i **-ati**: šantati < šantav.

2.1.2. Prefiksacija

Prefiksacija je takav način tvorbe u kojoj se prefiks ili dometak (koji je većinom porijeklom prijedlog ili čestica) dodaje na početak riječi, s time da se morfološka narav riječi ostaje ista, odnosno ne mijenja se prema vrsti riječi (Barić et al. 1997: 295; Babić 1991: 45). Ovaj način tvorbe u hrvatskom jeziku nije naročito plodan, a to pokazuje i korpus hungarizama. Naišli smo tek na tri prefiksne imeničke izvedenice, i to s prefiksima **ne-**: nehasen 'nekorist' < hasen i **pod-**: podvaraš 'predgrađe' < varaš. Potvrđena je i jedna glagolska prefigirana izvedenica s dodanim prefiksom **s-** na osnovu, čime je glagol dobio oznaku svršenosti: *zbantuvati* < *bantuvati*. Isto tako je i samo jedan pridjev izveden prefiskom **pri-**: prišantav < šantav.

2.1.3. Prefiksno-sufiksna tvorba

Istodobnim dodavanjem prefiksa i sufiksa na osnovu nastaju prefiksno-sufiksne tvorenice (Barić et al. 1997: 296; Babić 1991: 511). Ovaj tvorbeni način slabo je plodan, a

u našem korpusu tek je jedan takav glagol: *ošantaveti* 'postati šantav, hrom' koji je nastao kombinacijom prefiksa *o-* i sufiksa *-eti*.

2.2. Slaganje

Slotenice u hrvatskom jeziku nastaju na tri načina: čistim slaganjem ili sloteno-nesufiksalsnom tvorbom, sloteno-sufiksalsnom tvorbom i srastanjem. Temeljna razlika između prva dva tvorbena načina jest u tome što je druga sastavnica nesufiksalsnih (čistih) slotenica uvijek samostalna imenica (tekstopisac, crno-žut) ili vezani leksički morfem (raketodrom). U tvorbi sufiksalsnih slotenica naprotiv uz slaganje istovremeno sudjeluje i sufiksacija, (konjovodac, bistrouman). Sufiks daje značenje slotenici i određuje vrstu riječi kojoj pripada. I kod jednih i kod drugih oba dijela slotenice spaja interfiks *-o-* ili *-ø-* (Barić et al. 1995: 296-297).

Na ovom ćemo se mjestu baviti posebnom vrstom slotenica kod kojih je jedna osnova domaćeg, a druga stranog (mačarskog porijekla), a nastale su prema tvorbenim obrascima jezika primatelja. Takve riječi nazivamo hibridnim ili mješovitim slotenicama (Štebih 2007: 393, Babić 1991: 60). U analizi će nas zanimati koje vrste riječi sudjeluju u slaganju, te na kojem se mjestu pojavljuje hungarizam, a na kojem domaća riječ. Hungarizme smo u našim primjerima označavali kurzivom. Prema Babiću (1991: 60) njihov poredak nije važan ukoliko tvorba slijedi obrasce hrvatskih slotenica, a posučenica se upotrebljava samostalno.

Analizirani korpus sadrži 44 hibridne slotenice čija je jedna tvorbena sastavnica već adaptirani hungarizam. Sve su registrirane u jednom i više kajkavskih rječnika¹⁰³ (Habdelić, Belostenec, Sušnik-Jambrešić). Prema vrstama riječi prevladavaju imeničke slotenice, nekoliko je pridjevskih i tek jedna glagolska. Analiza ovih leksema provest će se s obzirom na način tvorbe, odnosno način slaganja i vrstu riječi. Vrstu riječi određuje drugi dio slotenice.

¹⁰³ Proučavajući germanizme u kajkavskom književnom jeziku, brojnost kajkavsko-germanskih hibridnih slotenica B. Štebih (2007: 393) smatra pokazateljem sklonosti kajkavskog jezika slaganju, iako se o slavenski jezicima govori kao o jezicima u kojima je slaganje slabo plodan tvorbeni način.

2.2.1. Imeničke složenice

2.2.1.1. Složenno-nesufiksna tvorba (čisto slaganje)

Primjere čistog slaganja s interfiksom **-o-** predstavlja 16 složenica Sve su sa imeničkom osnovom u prvom dijelu:¹⁰⁴ *lovodarda* 'koplje za lov', *strelotok* 'tobolac za strijele', *peldoigra* 'komedija', *oroslanjoris* 'leopard', *brodomešter* 'koji izrađuje brodove', *steklomešter* 'staklar', *tanjerolizanje* 'blagovanje za tučim stolom, dosl. lizanje tanjura'; *plaćomešter* 'računovođa, računomešter' 'vješt u računanju'.

Korpus sadrži i nekoliko složenica s interfiksom **-o-** od kojih je jedna spoj hrvatske riječi i hungarizma: *stolmešter* 'prepostavljenik stolni, koji na stol pasku nosi' (stol + hun. *mešter*); a dvije hungarizma i germanizma: *trančermeshter* 'onaj koji kod objeda zna izrezati, poslagati i ponuditi hranu' (< ger. *trančerati* 'komadati meso' + hun. *mešter*), *jagarmešter* 'glavni lovac' (< ger. *jagar* 'lovac' + hun. *mešter*).

Složenica *tancušmešter* 'prvi plesač, vođa plesa' primjer je slaganja dva adaptirana hungarizma (*tancuš* i *mešter*)¹⁰⁵.

Kao što primjeri pokazuju, najveći je broj složenica s hungarizmom *mešter*, a registrirane i one koje su rezultat križanja pri posuđivanju germanizama: *šacmešter* 'rizničar' (< nvnjem. *Schatzmeister*), *štalmešter* 'upravitelj staje' (< nvnjem. *Stallmeister*), *štukmešter* 'puškar, obrtnik koji izrađuje puške' (< nvnjem. *Stuckmeister*) gdje druga sastavnica njemačke složenice (*meister*) nije adaptirana, već je zamijenjena s hungarizmom istoga značenja.

Primjeri zorno pokazuju da je slaganje prema pravilima hrvatske tvorbe od dviju stranih ili točnije posuđenih osnova moguće pod uvjetom da su obje posuđenice potpuno adaptirane sustavu hrvatskog jezika.

2.2.1.2. Složenno-sufiksna tvorba

Ovaj način tvorbe broji više primjera (21) od čistog slaganja. Znatan je broj imeničkih sufikslnih složenica kojima u drugome dijelu stoji jednosložna glagolska osnova s nulnim sufiksom (\emptyset): *đundonos* 'koji donosi, rađa dragim kamenjem', *figoljub* 'ljubitelj smokvi',

¹⁰⁴ Prvi dio složenice suodređuje temeljnu riječ (drugi dio složenice), a njegova osnova može biti imenička (*kitolov*), pridjevna (*maloposjednik*), zamjениčka (*samoobmana*), brojeva (*dvobroj*), glagolska (*cjepidlaka*) i priložna (*poluistina*) (Babić 1991: 337-345)

¹⁰⁵ Usporedi s oblicima *tancmešter* i *tancomešter* u V. poglavlju (3.2.4.1.2.)

kiporez 'umjetnost izrađivanja kipova', *kipodel* 'umjetnost izrađivanja kipova'. Leksem *figorad* 'ljubitelj smokvi, koji rado jede smokve' primjer je imeničke složenice s pridjevskom osnovom u drugom dijelu.

U tvorbi preostalih primjera ovakvih složenica sudjeluju različiti sufixi: **-telj**: *kipočastitelj* 'koji se klanja kipovima', *taborastavitelj* 'onaj koji postavlja tabor'; **-ec**: *baltonosec* 'onaj koji nosisjekiru', *kipotvorec* 'osoba koja izrađuje kipove, kipar', *peldorezec* 'osoba koja izrađuje statuu, sliku', *tanjerobuzec*, *tanjerolizavec* 'onaj koji rado jede s tučih stolova, parazit', *trhonosec* 'onaj koji nosi teret', *žeporetec* 'džepar, sitni lopov'; **-(ov)nik**: *bogoaldovnik* 'onaj koji žrtvuje bogu', *peldokaznik* 'glumac, komedijaš'; **-a**: *peldokaza* 'komedija, igrokaz'; **-ica**: *figojedica* 'ptica koja jede smokve'; **-avka**: *bogoalduvavaka* 'ona koja žrtvuje bogu', *tanjerolizavka* 'ona koja rado jede s tučih stolova'; **-je**: *kipočastje* 'klanjanje kipovima'; **-stvo**: *kipotvorstvo* 'kiparstvo', *kipodelstvo* 'kiparstvo'. U prvom dijelu ovih složenica stoji imenička, a u drugom glagolska osnova.

2.2.2. Pridjevske složenice

U analiziranu korpusu registrirane su dvije pridjevske čiste složenice *klarišnočrljen* 'crven kao koralj' i *marhorogat* 'rogat kao govedo, s govećimrogovima' s time da je prvome prva sastavnica pridjev izveden od hungarizma *klariš* > *klarišno*. Složeno-sufiksalsnom tvorbom tvorbenim formantima *-ljiv*, *-en(i)*, *-ø* nastala je jedna složenica s pridjevskom osnovom u prvom dijelu: *suhobetežljiv* 'koji boluje od suhoga betega, sušice'; te četiri s imeničkom osnovom u prvom dijelu: *elefantokosteni* 'koji je od slonove kosti', *maslakorazljuten* 'mahnit, ljut kao maslak', *trhonos* 'tovarni, teretni' i *vodobetežljiv* 'koji boluje od vodenoga betega'.

2.2.3. Glagolske složenice

Iako je slaganje veoma slabo plodan način tvorbe glagola u hrvatskom jeziku (Babić 1991: 513) korpus hungarizama sadrži jedan takav primjer, glagol nastao složeno-sufiksalsnom tvorbom: *vodobeteguvati* 'bolovati od vodenoga betega'.

2.3. Preobrazba

Pod preobrazbom podrazumijevamo nastanak novih riječi bezafiksalmom tvorbom (Tafra 1998: 350), odnosno prelaskom iz jedne vrste riječi u drugu. U tom procesu riječi gube jednu, a dobivaju druga gramatička obilježja), dok njihov glasovni sastav ostaje nepromijenjen (usp. Tafra 1998: 349-350, Barić et al. 1997: 300-302). Naš korpus pokazuje slučajeve popriloženja (adverbijalizacije) oblika srednjeg roda adaptiranih pridjevskih hungarizama: *batriv* > *batrivo*, *čalaren* > *čalarno*, *drečen* > *drečno*, *ČeČren* > *deČerno*, *tumpast* > *tumpasto*, *gingav* > *gingavo*.

3. Zaključak

Tvorenice motivirane hungarizmom čine važan dio ukupne građe posuđenica iz maČarskog jezika. To pokazuje njihova brojnost i razlikost tvorbenih načina kojima su nastale. Tendencije svojstvene hrvatskoj tvorbi riječi potvrdile su se i na našim primjerima. Najveći broj izvedenica nastalo je sufiksacijom što je karakteristično i za izvoČenje od domaćih riječi, naime sufiksalmna tvorba je najzastupljeniji tvorbeni način u hrvatskom. Prefiksacija se pokazala prisutna u tvorbi malog broja priloga. Razlog tomu vidimo u tek rijetkim slučajevima posuČivanja glagola, budući da znamo da je prefiksacija najčešća upravo kod te vrste riječi. S druge strane nije zanemariv broj složenica, što je iznenaČujuće budući da slaganje nije tipičan tvorbeni način u slavenskim jezicima. U korpusu su zabilježene složenice nastale i čistim slaganjem i složeno-sufiksalmnom tvorbom. Ostale tvorbene načine potvrČuju tek sporadični primjeri.

IX. Zaključak

Trajni povoljni geografski i politički uvjeti doveli su u prošlosti do bogate civilizacijske i mećukulturne razmjene između mačarske i hrvatske jezične zajednice što je rezultiralo i snažnim mećujezičnim utjecajima čiji se tragovi očituju na gotovo svim razinama hrvatskog jezičnog sustava, a osobito su značajni na planu leksika.

U ovome radu proučavan je korpus mačarskih leksičkih posuđenica ekcerpiran iz pet najvažnijih hrvatskih leksikografskih izvora nastalih u predstandardizacijsko razdoblje hrvatske jezične dijakronije, od kraja 16. do sredine 18. stoljeća. U to su doba svojevrstu jezičnu normu ili pravila dobrog pisanja, propisivali upravo rječnici, koji stoga svjedoče i o statusu mačarskih posuđenica, te njihovoj uklopljenosti unutar ukupne onovremene hrvatske općeuporabne leksičke građe.

Mačarske posuđenice najvažnije su iz gledišta starijih kajkavskih rječnika (J. Habdelić: *Dictionar*, I. Belostenec: *Gazophylazium* i F. Sušnik – F. Jambrešić: *Lexicon Latinum*), što je razumljivo s obzirom na trajan višestoljetni jezični dodir kajkavskih govora s mačarskom jezičnom zajednicom. Južni hrvatski govori mačarske elemente preuzimaju iz kajkavskog, dok u slavonske govore, zbog velikih migracija stanovništva u prošlosti, dopijevaju u kasnijim razdobljima. Zbog toga u usporedbi s kajkavskima stariji rječnici čakavske i štokavske osnovice (A. Vrančić: *Dictionarium*, J. Mikalja: *Blago jezika slovinskoga*) sadrže bitno manje mačarskih leksičkih elemenata.

Analizirana građa broji ukupno 357 primarne mačarske leksičke posuđenice. Prevladavajuća skupina tih leksema su izravne posuđenice, dok je tek nekoliko semantičkih, tj. neizravnih hungarizama. Primarne hungarizme definirali smo kao sve lekseme posuđene iz mačarskog koji su izvorno mačarske riječi ili su u mačarskom potpuno adaptirane posuđenice iz nekog trećeg jezika. Najčešće se to odnosi na lekseme latinskog i njemačkog porijekla. Semantičko posuđivanje odnosi se na prijenos značenja sa strane na neku domaću riječ čiji se semantički sadržaj na taj način proširuje jednim novim značenjem.

Drugu veću skupinu čine sekundarni (tercijarni, itd.) hungarizmi, odnosno sve tvorenice od adaptiranih primarnih hungarizama formirane prema pravilima tvorbe riječi u hrvatskom jeziku.

Ukupni korpus hungarizama koji čine sve primarne izravne posuđenice (uz nekoliko neizravnih) i sve tvorenice motivirane njima broji približno tisuću riječi.

Središnji dio rada predstavlja opis prilagodbe ili adaptacije primarnih hungarizama fonološkom i morfološkom sustavu hrvatskog jezika, te njihova analiza na semantičkoj razini.

Uzimajući u obzir rezultate ranijih istraživanja hungarizama i posuđenica općenito, kao i narav samoga korpusa, opis hungarizama proveli smo prema dva temeljna načela, od kojih se prvi odnosi na jezičnu sinkroniju, a drugi na dijakroniju:

(1) Posuđenice su specifična jezična pojava na granici dvaju jezičnih sustava, točnije rezultat dodira i mešutjecaja dvaju jezika koji se često po mnogo čemu razlikuju. Zbog toga njihovu opisnu nužno prethodi usporedni opis današnjeg stanja jezika u kontaktu, njihovih sličnosti i razlika na različitim jezičnim razinama.

(2) Najveći dio hungarizama predstavlja stariji korpus posuđenica u hrvatskome. Do njihova preuzimanja dolazilo je u predstandardizacijsko doba i hrvatskog i mačarskog jezika što znači da u analizu moramo uključiti i pogled u jezičnu povijest.

Temeljita fonološka, morfološka, semantička i tvorbeno raščlamba svih jedinica korpusa, provedena poštujući ova dva načela, pokazala je prema kojim se pravilima odvija adaptacija hungarizama u hrvatski jezični sustav.

Usporedni opis dvaju jezičnih sustava pokazao se nezaobilaznim na planu fonologije i morfologije. Fonološki inventari hrvatskog i mačarskog najviše se razlikuju brojem samoglasnika (14 naprama 5) i njihovom arikulacijsko-akustičnim osobinama što dovodi do različitih proizvoljnih (slobodnih) zamjena mačarskih fonema tijekom formiranja hrvatskih replika. Što se tiče samoglasničkih inventara podudaranja su mnogo veća, tu se dva proučavana jezika razlikuju u svega dva elementa, odnosno samo mačarski fonemi /c/, /ɟ/ i /dz/ nemaju svojih ekvivalenata u hrvatskom te prva dva kompromisno zamjenjuju najbližim hrvatski ekvivalentima /tʃ/ i /dʒ/, dok primjeri koji bi sadržavali treći nisu registrirani.

Pojave na planu formiranja fonoloških oblika replika upućuju na nužnost uvođenja i dijakronijskog načela u raščlambu. Kako se radi o starijoj građi, tako je bilo za pretpostaviti da su neke mačarske riječi u vrijeme posuđivanja imale drukčiji glasovni lik nego danas. Znamo li kako je tekao razvoj mačarskog fonološkog sustava u prošlosti, moći ćemo

rekonstruirati pravi oblik modela prema kojemu su formirane replike. Takvo starije stanje modela u hrvatskom čuvaju leksemi posučeni prije otvaranja samoglasnika u mačarskom (mač. *sipus* > *sipos*: hrv. *šipuš*, mač. *gyűngy* > *gyöngy*: hrv. *čunč*) ili monoftongizacije diftonga (mač. *akou* > *akó*: hrv. *akov*, mač. *hordou* > *hordó*: hrv. *hordov*).

Krajnji fonološki oblik replike određuju i unutarjezične tendencije jezika primatelja, točnije pravila o distribuciji fonema unutar riječi. Zbog toga kod dijela hungarizama nalazimo provedene promjene jednačenja po zvučnosti (*zseb* > *tep*, *salagszj* > *salaksija*), dodavanja protetskih (*apa* > *japa*) ili intervokalnih suglasnika (*piac* > *pijac*). Neki primjeri ilustriraju i ispadanje glasova s početka ili iz sredine riječi (*haló* > *alov*, *cehmester* > *cemešter*), kao i uslijed jednačenja kod sufigiranja (*derék* > *drečen*). Ostale pojedinačne pojave odnose se na disimilaciju i asimilaciju samoglasnika ili suglasnika unutar riječi te razbijanje suglasničkih skupina kako bi se rasteretio izgovor.

Sve su to pojave koje više nemaju veze s jezikom davateljem, zbog čega je hungarizam svojim glasovnim likom ponekad bitno različit od inicijalnog oblika preuzetoga mačarskog modela.

Iako smo fonološku i morfološku razinu promatrali odvojeno, primjeri su potvrdili da je formiranje glasovnog i obličnog lika replike u korelaciji. Naime kraj riječi gotovo se uvijek formira prema morfološkim, a ne fonološkim kriterijima.

Mačarski i hrvatski morfološki sustav razlikuju se po dvije bitne značajke. Mačarski ne poznaje kategoriju roda, kao što u njemu ne postoje ni formalni morfološki kriteriji koji bi upućivali na razliku među različitim vrstama riječi. S druge strane i gramatički rod i specifični dođeci u hrvatskom vrlo jasno rade granicu između imenica, pridjeva i glagola. Osim toga bitna odlika hrvatskih glagola je i kategorija vida kao morfološke kategorije, dok je u mačarskom aspektnost prvenstveno sintaktička kategorija. Dakle, da se bi posučenica uklopila u hrvatski morfološki sustav mora preuzeti formalna obilježja vrste riječi kojoj pripada.

Iz analiza cjelokupnog korpusa hungarizama vidljivo je da su prema vrstama riječi najčešće posučivane imenice, tek nešto malo pridjevi i glagoli, dok je fond ostalih vrsta riječi zanemariv.

U skupini imenica najbrojnije su one koje su preuzete u cijelosti, bez promjene završetka što znači da se inicijalni oblik modela poklapa s osnovnim oblikom replike. Pri tome najveća skupina imenica završava na suglasnik. One su se vrlo jednostavno prema svom morfološkom obliku – budući da se s obzirom na distribuciju suglasničkih fonema u

finalnoj poziciju slažu s domaćim imenicama – u sustav hrvatskog jezika uklopile kao imenice muškog roda (mađ. *cukor* > hrv. *cukor*, mađ. *szakács* > sokač, mađ. *sógor* > hrv. šogor).

Jednako tako jedna manja skupina leksema koji završavaju na samoglasnik *-a* postaje morfološki obilježena kao imenica ženskog roda, isto kao i hrvatske imenice s tim dočetkom (mađ. *bunda* > hrv. *bunda*, mađ. *szoba* > hrv. *soba*).

Preostala skupina imeničkih hungarizama sa za hrvatski neobičnim glasovnim skupinama u finalnoj poziciji svoj morfološki oblik formirala je na tri načina: postupkom dodavanja (mađ. *bitang* > hrv. *bitanga*, mađ. *kín* > hrv. *kina*), postupkom oduzimanja (mađ. *piskóta* > hrv. *piškot*, mađ. *sokodalom* > hrv. *škokodol*) ili zamjene krajnjeg glasa (mađ. *kefe* > hrv. *kefa*, mađ. *eretnek* > hrv. *eretnik*, mađ. *mosdó* > hrv. *moždov*).

Osim morfološkog oblika na formiranje roda pojedinih hungarizama vidljiv je utjecaj prirodnog roda i semantičke analogije (*kina* ~ *muka*, *riba* ~ *kečiga*).

Pridjevski hungarizmi osnovni oblik formiraju zamjenom ili dodavanjem pridjevskih završetaka (sufiksa) tipičnih za hrvatski jezik (mađ. *gyönyörű* > hrv. *Čečeren*, mađ. *sárga* > hrv. *šargast*, mađ. *sánta* > hrv. *šantav*, mađ. *bátor* > hrv. *batriv*, mađ. *gombos* > hrv. *gumbašnji*).

Slično pridjevima, i glagolski hungarizmi zamjenjuju ili dobivaju inifinitivne završetke (sufikse) tipične za hrvatske glagole (mađ. *csal* > hrv. *čalovati*, mađ. *henyél* > hrv. *henjati*, mađ. *dicsér* > hrv. *dičiti*) čime oni s nastavkom *-ovati* postaju dvovidni, a oni s nastavcima *-ati* i *-iti* imeperfektivni.

U analizi hungarizama na semantičkoj razini krenuli smo od popisa značenja koja registriraju rječnici za pojedine lekseme. Njih smo usporedili sa značenjima mađarskih modela registriranim do 18. stoljeća prema mađarskim etimološkim, zatim povijesnim i dijalektološkim rječnicima. Na taj smo način dobili približnu sliku o tome kako je tekla semantička integracija hungarizama u hrvatski jezik, odnosno koje se semantičke promjene mogu pratiti kod pojedinih leksema u proučavanome razdoblju.

Opis smo proveli na dvije razine: primarnoj i sekundarnoj. Na primarnoj razini promatrana su značenja hungarizama i eventualne promjena u odnosu na značenja modela u mađarskom kao jeziku davatelju. Na sekundarnoj razini predmet analize su nova značenja koja se tijekom vremena razvijaju neovisno o modelima, te njih promatramo samo u odnosu na primarna značenja replike. Promjene na ovoj razini ovise se dakle samo o unutarnjim tendencijama u semantičkom sustavu jezika primatelja.

Iz provedene analize zaključujemo da nešto više od trećine korpusa ne pokazuje promjene značenja u odnosu na model. Radi se o replikama formiranima od modela koji su u trenutku posuđivanja imali jedno ili dva značenja. Kod druge velike skupine hungarizama vjerojatno je tijekom preuzimanja došlo do suženja broja značenja budući da je jedan dio modela već vrlo rano postao poliseman. Takve riječi najčešće su posuđivane samo s jednim svojim značenjem, rijetko s dva ili više (mađ. *pelda* > hrv. *pelda* 1. 'primjer, model', 2. 'forma, oblik', 3. 'slika, statua'; mađ. *tompa* > hrv. *tumpast* 1. 'tup, nenaoštren'; 2. 'glup, bedast'). To se odnosi i na one mađarske riječi koje pripadaju dvjema vrstama riječi, imenicama i pridjevima. One su u hrvatskom adaptirane ili kao imenice ili kao pridjevi, ovisno o konkretnom kontekstu u trenutku preuzimanja.

Kod nekoliko imenica je primijećeno provedeno suženje i proširenje polja značenja u odnosu na pripadajuće modele. Prvo se odnosi na specijalizaciju značenja, dok u drugom slučaju posuđenica označava općenitiji pojam od onoga na koji upućuje model. Zbog starosti korpusa i nedostatka izvora ne možemo sa sigurnošću tvrditi da ove promjene ne pripadaju sekundarnoj razini, odnosno da se u prvo vrijeme ovi leksemi nisu upotrebljavali s izvornim značenjima. Slično možemo reći i za rijetke primjere kod kojih je vidljiv metaforički ili metonimijski pomak značenja, odnosno amelioracija ili derogacija u odnosu na model (mađ. *akó* 'štap ili posuda za mjerenje tekućine' > hrv. *hakov* 'posuda za vodu, vjedro'; mađ. *háló* 'mreža' > hrv. *halov* 'mreža uzlov ribe'; mađ. *magas* 'visok' > hrv. *magaš* 'patuljak').

Na sekundarnoj razini dolazi do razvoja višeznačnosti što je znak da je posuđenica potpuno integrirana u jeziku primatelju. Uz staro značenje pojavljuje se novo koje se razvija suženjem polja značenja, metonimijskim ili metaforičkim pomakom i sl. (mađ. *ezer* 'tisuću' > hrv. *jezero* 'tisuću' + 'deset tisuća'; mađ. *ment* 'spasiti, izbaviti koga iz nevolje' > hrv. *mentuvati* 'spasiti, izbaviti koga iz nevolje' + 'orobiti koga'). U usporedbi s brojem ukupnih jedinica u korpusu broj takvih leksema relativno je malen, svega 20 riječi.

U okviru raščlambe hungarizama na semantičkoj razini obraćena je i skupina semantičkih posuđenica. Radi se o svega šest višeznačnih leksema koji su jedno od značenja posudili iz mađarskog. Zanimljivo je da su sve te riječi izravne posuđenice u mađarskom, od toga tri slavizmi, najvjerojatnije preuzete iz hrvatskog (*csatorna*, *diák* i *huszár*).

Potpunu uklopljenost hungarizama u hrvatski jezik dodatno potvrđuje velik broj tvorenica nastalih od primarnih hungarizama prema pravilima hrvatske tvorbe riječi, od kojih su neke razvile čitava tvorbeni gnijezda.

Nakon raščlambe tvorenica koje stoje u izravnoj ili bližoj tvorbenoj vezi s primarnim hungarizmima prema tvorbenim sredstvima i vrsti riječi koju predstavlja motivirajuća riječ, došli smo do zaključka da je najplodniji tvorbeni način od hungarizama izvođenje, i to denominalna sufiksacija. Od imenica je dodavanjem tvorbenih formanata nastao velik broj sekundarnih imeničkih, pridjevskih i glagolskih hungarizama (kolduš 'prosjak' > koldušica 'prosjekinja', kontuš 'kaput, kabanica' > kontušec 'kaputić', cukor 'šećer' > cukorni 'šećerni', kopča 'spona, petlja' > kopčiti 'spajati kopčom'). Tendencija je bila očekivana s obzirom na to da meću primarnim hungarizmima prevladavaju imenice.

Veći od očekivanoga broj je složenica čija je jedna sastavnica adaptirani primarni hungarizam, budući da je ova vrsta tvorbe netipična za slavenske jezike. I meću njima prevladavaju imeničke složenice, dok je pridjeva i glagola tek nekoliko (*kiporez* 'kiparstvo', *peldokaznik* 'glumac', *figojedica* 'ptica koja voli smokve').

Približno 650 riječi tvorenih od primarnih posuđenica iz mačarskog, a potvrđenih u starijoj hrvatskoj, ponajviše kajkavskoj leksikografiji ukazuje na njihov nedvojbeno važan udio u povijesnom razvoju ukupnog leksičkog blaga hrvatskog jezika.

Zaključno možemo reći da usporedivši hungarizme iz starijih izvora s onima registriranim u rječnicima suvremenog hrvatskog jezika, osim razlike u broju – u ovim drugima ih je za polovicu manje – uočavamo kako se njihovi fonološki i morfološki oblici bitno ne razlikuju, tj. odstupanja se tiču samo mećudijalektalnih posebnosti. Prema tome proces njihova formiranja proveden je i okončan u vrijeme i neposredno nakon posuđivanja, što znači da teza o kompromisnim replikama kao prijelaznim oblicima koju postavlja Filipovićeva teorija jezika u kontaktu nije opravdana, barem ne u slučaju koprusa hungarizama. Daljnje modifikacije očituju se na planu značenja. Ono je najpodložnije promjenama stoga u novijim rječnicima definicije pojedinih hungarizama mogu biti drukčije od onih koje donose stariji izvori. Mišljenja smo da bi stoga buduća istraživanja trebala biti usmjerena upravo na područje semantike. Uključivanjem u istraživanje leksikografskih djela 19. i 20. stoljeća (općeuporabnih, a zatim i specijaliziranih) dobili bismo svojevrsnu sliku povijesti svakog pojedinog hungarizma hrvatskog jezika od trenutka preuzimanja do danas.

Leksikografski izvori

- Anić – Anić, Vladimir: *Veliki rječnik hrvatskog jezika*. Novi Liber, Zagreb, 2006.
- Belostenec – Belostenec, Ivan: *Gazophylazium, seu latino-illyricorum onomatum aerarium* I., *Gazophylazium illyrico-latinum*, II., Zagreb 1740. (pretisak: Zagreb, 1973.)
- EtSz – Gombocz, Zoltán – Melich, János: *Magyar Etymologiai Szótár*. Budapest, 1914–1944.
- EWU – Benkő, Loránd (herausgeber): *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995. NySz – Szarvas, Gábor – Simonyi, Zsigmond (szerk.): *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*, Budapest, 1891.
- FNESz – Kiss, Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára, I-II*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- Habdelić – Habdelić, Juraj: *Dictionar ili rechi slovenske zwexega ukup zebrane, u red posztaulyene i diachkemi zlahkotene*, Graz, 1670. (pretisak: Zagreb 1989.)
- HER – *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Novi Liber, Zagreb, 2004.
- MESz – Gombóc, Zoltán – Melich, János: *Magyar etymologiai szótár, I-II*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1914-1930.
- Mikalja – Mikalja, Jakov: *Blago jezika slovinskoga ili slovník u komu izgovaraju se riječi slovinske latinski i diački / Thesaurus linguae illyricae sive dictionarium illyricum in quo verba Illyrica Italice & Latine redduntur* Loreto – Ancona, 1649-51.
- NySz – Szarva, Gábor – Simonyi, Zsigmond: *Magyar nyelvrörténeti szótár a legrégebbi nyelvelmélektől a nyelvújításig, I-III*, Budapest, 1890-1893.
- OkISz – Szamota, István – Zolnai, Gyula: *Magyar Oklevél-szótár*, Budapest, 1902-1906.
- Pápai Páriz 1995 – Pápai Páriz, Ferenc: *Dictionarium Latino-Hungaricum et Hungarico-Latino-Germanicum*. Universitas Könyvkiadó, Budapest (reprint izdanje, 1. izdanje: 1708.)
- RMG – Berrár, Jolán – Károly, Sándor (szerk.): *Régi Magyar Glosszárium*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
- Skok 1971 – Skok, Petar: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I-II*, JAZU, Zagreb
- Sušnik-Jambrešić – Sušnik, Franjo – Jambrešić, Andrija: *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germania, et hungarica locuples*, Zagreb, 1742. (pretisak: Zagreb 1992.)
- SzT – Szabó T. Attila (szerk.): *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. 1976-. I-. Bukarest –

Budapest, Kolozsvár: Kriterion, Akadémiai Kiadó – Kriterion, Akadémiai Kiadó – Erdélyi Múzeum Egyesület, Erdélyi Múzeum Egyesület
(<http://mek.oszk.hu/08300/08370/pdf/index.html>)

TESz – Benkő, Loránd (Főszerk.). Kiss, Lajos – Papp, László (Szerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I-IV*. Budapest 1967-1984.

ÚMTSz – *Új Magyar Tájszótár* (főszerk. B. Lőrinczy Éva), Akadémiai Kiadó, Budapest. 1992.

Vrančić – Vrančić, Faust: *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum. Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae [sic] & Ungaricae*. Venezia 1595. Šesto bibliofilsko izdanje, Zagreb, 1992.

Literatura

Ajduković 2004 – Ajduković, Jovan: *Uvod u leksičku kontaktologiju: Teorija adaptacije rusizama*. Foto Futura, Beograd

Andrić 2002 – Andrić, Edita: *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad

Babić et al. 2007 – Babić, Stjepan – Brozović, Dalibor – Škarić, Ivo – Težak, Stjepko: *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*. Nakladni zavod Globus, Zagreb

Babić 1991 – Babić, Stjepan: *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb, 1991.

Balázs 1983 – Balázs, János: Az areális nyelvészeti kutatások története, módszerei és főbb eredményei. In: *Areális nyelvészeti tanulmányok*. (Szerk. Balázs János), Tankönyvkiadó, Budapest 7-112

Barić et al. 1997 – Barić, Eugenija et al: *Hrvatska gramatika*. Školska knjiga, Zagreb

Bárczi et al. 1980 – Bárczi, Géza et al: *A magyar nyelv története*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Bárczi 2001 – Bárczi, Géza: *A magyar nyelv története*. Tinta Könyvkiadó, Budapest

Barić et al. 1997 – Barić, Eugenija i dr.: *Hrvatska gramatika*. Školska knjiga, Zagreb

Benkő 1998 – Benkő, Loránd: Az idegen hatás szerepe a nyelvi változásokban. In: *A történeti nyelvtudomány alapjai*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 183-212

Benő 2004 – Benő, Attila: *A kölcsönszó jelentésvilága*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár (<http://mek.oszk.hu/08700/08755/08755.pdf>)

- Benő 2008 – Benő, Attila: *Kontaktológia: a nyelvi kapcsolatok alapfogalmai*. Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár
- Blažeka 2005 – Blažeka, Đuro: Semantička adaptacija germanizama u donjomećimskim govorima. *Kaj, časopis za književnost, umjetnost i kulturu*, Zagreb, XXXVIII, 1-2, 82-94
- Blažeka 2006 – Blažeka, Đuro: Hungarizmi u govoru Goričana. *Suvremena lingvistika*. Vol. 61 No.1, Zagreb, 1-27
- Bloomfield 1984 – Bloomfield, Leonard: *Language*. The University of Chicago Press, Chicago and London
- Bocholt 1990 – Bocholt, Volker: *Sprachmaterialkonzeption und ihre Realisierung in der kroatischen und serbischen Lexikographie*. Essen
- Brozović 2008 – Brozović, Dalibor: *Povijest hrvatskoga književnog i standardnog jezika*. Školska knjiga, Zagreb (rad prvi put objavljen 1978.)
- Bugarski 1997 – Bugarski, Ranko: *Jezici*. Beograd
- Clyne 2003 – Clyne, Michael: *Dynamics of Language Contact*. University Press, Cambridge
- Crystal 2003 – Crystal, David: *A nyelv enciklopédiája*. Osiris, Budapest
- D. Mátai 2011 – D. Mátai, Mária: *Magyar szófaj történet*. Argumentum Kiadó, Budapest
- Dabo Denegri 1998 – Dabo-Denegri, Ljuba: Jezično posuđivanje: tipologija leksičkih posuđenica (anglicizmi u francuskom jeziku). *Filologija* 30-31, HAZU, Zagreb, 439-450
- Dabo Denegri 2007 – Dabo-Denegri, Ljuba: *Hrvatsko – francuski jezični dodiri*. Nakladni zavod Globus, Zagreb
- Dukat 1905 – Dukat, Vladoje: *Jambrešićev „Lexicon Latinum“*. (Preštampano iz 162. knjige „Rada“ JAZU). Tisak dioničke tiskare, Zagreb
- Dukat 1925 – Dukat, Vladoje: Rječnik Fausta Vrančića. In: *Rad JAZU* 231, 102-136
- Dürriegl 1988 – Dürriegl, Marija-Ana: Hungarizmi u hrvatskom književnom jeziku. *Jezik*, god. 35, br. 4, Zagreb, 97-99
- Éder 1998 – Éder, Zoltán: Szótárirodalmunk mostohagyermek. *Magyar nyelv*, 4. szám, 404-412
- Filipović 1979 – Filipović, Rudolf: Transmorfemizacija – najčešći oblik supstitucije na morfološkom nivou. *Filologija* 9, HAZU, Zagreb, 177-183
- Filipović 1986 – Filipović, Rudolf: *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. JAZU – Školska knjiga, Zagreb

- Filipović 1992-1993 – Porijeklo anglicizama: etimologija i razvoj. *Filologija*, 20-21, HAZU, Zagreb, 79-89
- Filipović 1990 – Filipović, Rudolf: *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku*. JAZU – Školska knjiga, Zagreb
- Filipović – Menac 2005 – Filipović, Rudolf – Menac, Antica: *Engleski element u hrvatskome i ruskom jeziku*. Školska knjiga, Zagreb
- Frančić 1997 – Frančić, AnĀda: MaĀarski elementi u prezimenima MeĀimurja, *Prvi hrvatski slavistiĀki kongres I.*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 241-247
- Frančić 2005 – Frančić, AnĀda: Hungarizmi u meĀimurskim prezimenima, *Na brzu ruku skupljeni skup* (ur. Stjepan LukaĀ), Hrvatska samouprava Budimpešte, 153-162
- Frančić – Ťagar Szentesi 2008 – Frančić, AnĀda – Ťagar Szentesi, Orsolya: *MeĀimurska ojkonomija na maĀarski naĀin*. Folia onomastica Croatica 17, 59-80
- Gabrić-Bagarić 2010 – Gabrić Bagarić, Darija: *Na ishodištu hrvatske leksikografije, TrojeziĀni rjeĀnik Blago jezika slovinskoga Jakova Mikalje (1649./1651.)*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb
- Goldstein 2003 – Goldstein, Ivo: *Hrvatska povijest*. Novi Liber, Zagreb
- Gulešić 1998 – Gulešić, Milvia: *Još jednom o hungarizmima u hrvatskome standardnom jeziku*, u zborniku: VI. MeĀunarodni slavistiĀki dani 3/1, Sambotel – PeĀuh, 1998, 255-261
- Gulešić 2000 – Gulešić, Milvia: *StilistiĀki aspekt prilagodbe hungarizama hrvatskomu standardnom jeziku*, RijeĀki filološki dani 3, Rijeka, 149-158
- Gulešić 2001 – Gulešić, Milvia: Odnos rjeĀniĀkog stupca i dodatka u rjeĀniku Fausta VranĀića. *Drugi hrvatski slavistiĀki kongres I.*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 95-101
- Gulešić 2002 – Gulešić, Milvia: Hungarizmi u hrvatskim jeziĀnim savjetnicima. *Studia Slavica savariensia* 1-2., Szombathely, 225-230
- Hadrovics 1942 – Hadrovics, László: A horvátban levő magyar elemek szóföldrajzi és időrendi problémái. In: *Emlékkönyv Melich János hetvenedik születésnapjára*. A magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 104-116
- Hadrovics 1985 – Hadrovics, László: *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*. Budapest
- Hadrovics 1989 – Hadrovics, László: A magyar nyelv kelet-közép-európai szellemi rokonsága. In: *Nyelvünk a Duna-tájon*. Tankönyvkiadó, Budapest, 7-46
- Hadrovics 1992 – Hadrovics, László: *Magyar történeti jelentéstan*. Akadémiai Kiadó, Budapest

- Hadrovics 1994a – Hadrovics, László: Neki problemi maĈarskih elemenata u srpskohrvatskom jeziku. In: *Segédkönyv a szlavisztikai szemináriumok gyakorlatokhoz*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 49-55
- Hadrovics 1994b – Hadrovics, László: MaĈarski elementi u srednjovjekovnom latinitetu Hrvatske. In: *Segédkönyv a szlavisztikai szemináriumok gyakorlatokhoz*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 56-65
- Hadrovics 1999 – Hadrovics, László: Magyar–délszláv szellemi kapcsolatok a középkorban. *Magyar nyelvőr*, 123. évfolyam, 1. szám
<http://nyelvor.c3.hu/period/1231/123105.htm>
- Hadrovics 2002 – Hadrovics, László: *A régi horvát szótárirodalom. Magántanári előadások az 1941/42. tanévben*. Szerkesztette Vig István közreműködésével Nyomárkay István. ELTE Szláv és Balti Filológiai Intézet, Budapest.
- Haspelmath 2009 – Haspelmath, Martin: Lexical borrowing: Concepts and issues. In: *Loanwords in the World's Languages: a comparative handbook*. (Edited by Martin Haspelmath and Uri Tadmor), De Gruyter Mouton, Berlin
- Haugen 1950 – Haugen, Einar: The analysis of Linguistic Borrowing. *Language* 26, 210-231
- Havranek 1964 – Havranek, Bohuslav: Problematika miješanja jezika. *Zadarska revija*, God. XIII, Broj 3, Zadar, 177-185
- Hope 1971 – Hope, T. E.: *Lexical borrowing in the romance languages*. University Press, New York
- Jelaska 2004 – Jelaska, Zrinka: *Fonološki opisi hrvatskoga jezika: glasovi, slogovi, naglasci*. Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
- Jurišić 1944 – Jurišić, Blaž: *Nacrt hrvatske slovnice*, Zagreb (Pretisak 1992, ur. D. Brozović)
- Kapetanović 2011 – Kapetanović, Amir: Ćakavski hrvatski književni jezik. In: *Povijest hrvatskoga jezika* (2. knjiga: 16. stoljeće, ur. Ante Bićanić). Croatica, Zagreb, 77-123
- Kassai 2005 – Kassai, Ilona: *Fonetika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Katalinić 2010 – Katalinić, Kristina: MaĈarska graĈa u Sušnik-Jambrešićevu *Lexiconu Latinumu*. Leksičke jedinice s oznakama *vulgo* i *peregrine*. In: *Kanoni doma i vani* (ur. Stjepan Lukaĉ). Hrvatska manjinska samouprava Budimšešte
- Katičić 1971 – Katičić, Radoslav: *Jezikoslovni ogledi*. Školska knjiga, Zagreb

- Katičić 2009 – Katičić, Radoslav: O standardnom i književnom jeziku. *Jezik*, god. 56., br. 2, 50-53
- Keszler 2000 – Keszler, Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Kiss 1994 – Kiss, Lajos: *Kniezsa István*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Kiss 2002 – Kiss, Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Kiss – Pusztai 2005 – Kiss, Jenő – Pusztai, Ferenc: *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest
- Klajn 2002 – Klajn, Ivan: *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Prvi deo: Slaganje i prefiksacija*. Beograd
- Kolenić 1996 – Kolenić, Ljiljana: Hrvatski književni jezik od početka 16. do polovice 18. stoljeća. *Književna revija*, br. ½, 36. god., Osijek, 13-18
- Kristal 1985 – Kristal, Dejvid: *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Nolit, Beograd
- Landau et al 1999 – Landau, Ernestina – Lončarić, Mijo – Horga, Damir – Škarić, Ivo: Croatian. In: *Handbook of the International Phonetic Association*. Universiti Press, Cambridge, 66-69
- Lánstyák 2006 – Lánstyák István: A kölcsönszavak rendszerezéséről. In: Lánstyák István: *Nyelvből nyelvbe, Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 15-57
- Lončarić 1996 – Lončarić, Mijo: *Kajkavsko narječje*. Školska knjiga, Zagreb
- Lukežić 2012 – Lukežić, Iva: *Zajednička povijest hrvatskih narječja, 1. Fonologija*. Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet u Rijeci, Katedra čakavskoga sabora Grobnišćine
- Ljubičić 2011 – Ljubičić, Maslina: Posučanice i lažni parovi: Hrvatski, talijanski i jezično posredovanje. FF press, Zagreb
- Maresić 1998 – Maresić, Jela: *Hungarizmi u podravskim govorima*. Prvi hrvatski slavistički kongres : zbornik radova / [glavni i odgovorni urednik Stjepan Damjanović]; Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 297-302
- Matasović 2001 – Matasović, Ranko: *Uvod u poredbenu lingvistiku*. Matica hrvatska, Zagreb
- Matasović 2005 – Matasović, Ranko: *Jezična raznolikost svijeta*. Algoritam, Zagreb
- Matasović 2008 – Matasović, Ranko: *Poredbeno povijesna gramatika hrvatskog jezika*. Matica hrvatska, Zagreb
- Matasović 2011 – Hrvatski jezik i drugi europski jezici u 16. stoljeću. In: *Povijest*

- hrvatskoga jezika* (2. knjiga: 16. stoljeće, ur. Ante Bičanić). Croatica, Zagreb, 461-481
- Melvinger 1989 – Melvinger, Jasna: *Leksikologija*. Pedagoški fakultet, Osijek
- Meršić – Gulešić 1996 – Meršić, Tuta – Gulešić, Milvija: Mačarski „dalmatizmi“ po Vrančiću. In: *Hrvati i Mađari u svjetlu prožimanja kultura i jezika*. Mačarski znanstveni zavod, Pečuh, 220-223
- Moguš 2009 – Moguš, Milan: *Povijest hrvatskoga književnoga jezika* (Treće, prošireno hrvatsko izdanje). Nakladni zavod Globus, Zagreb
- Moguš 2010 – Moguš, Milan: *Povijesna fonologija hrvatskoga jezika*. Školska knjiga, Zagreb
- Muhvić-Dinamovski 1992 – Muhvić-Dinamovski, Vesna: Prevedenice – jedan oblik neologizma. *Rad HAZU*, 446, Zagreb, 93-205
- Muhvić-Dinamovski 1996 – Muhvić-Dinamovski Vesna: Njemački kao jezik posrednik pri posuđivanju. *Suvremena lingvistika* 41/41, 457-464
- Muljačić 1968 – Muljačić, Tarko: Tipologija jezičnog kalka. *Radovi*, Zadar, 5-18
- Muljačić 1997-1998 – Muljačić, Tarko: Tri težišta u proučavanju jezičnih elemenata „stranog“ porijekla. *Rasprave IHJJ*, sv. 23-24, 265-280
- Muljačić 1998 – Muljačić, Tarko: Modeli i metode proučavanja jezičnih dodira (1880. – 1998.) *Riječ*. God. 4, Sv. 2, Rijeka, 27-31
- Myers-Scotton 2002 – Myers-Scotton, Carol: *Contact Linguistic. Bilingual Encounters and Grammatical Outcomes*. University Press, Oxford
- Nyomárkay 1984 – Nyomárkay, István: *Strane riječi u hrvatskosrpskom (srpskohrvatskom) jeziku (Problemi morfološke i sintaktičke adaptacije)*. Tankönyvkiadó, Budimpešta
- Nyomárkay 1987 – Nyomárkay, István: Jambrešić szótárának magyar anyaga. In: *Slavisztikai tanulmányok*. Emlékkönyv Király Péter 70. születésnapjára. ELTE Szláv Filológiai Tanszék, Budapest, 317-324
- Nyomárkay 1989 – Nyomárkay, István: A magyar és szerbhorvát nyelv kapcsolata. In: *Nyelvünk a Duna-tájon*. Tankönyvkiadó, Budapest, 291-350
- Nyomárkay 1992 – Nyomárkay, István: Mačarska građa u Jambrešićevu rječniku. In: Andrija Jambrešić, *Lexicon Latinum* 1742. Zavod za hrvatski jezik, Zagreb, LI-LIII
- Nyomárkay 2000 – Nyomárkay, István: A magyar szlavisztika hagyományai. *Magyar nyelv*, XCVI évf., 2. szám, 206-209

- Nyomárkay 2004a – Nyomárkay, István: A horvát és a szerb szótáriródalom. In: Nyomárkay, István – Vig, István (Szerk.): *Kis szláv lexikográfia*. ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, Budapest, 50-109
- Nyomárkay 2004b – Nyomárkay, István: *Nyelvi kölcsönhatás a szavak tükrében (A magyar-horvát nyelvi kapcsolatok múltja és jelene)*. Elhangzott 2004. november 15-én (<http://mta.hu/fileadmin/szekfoglalok/000853.pdf>)
- Nyomárkay 2006 – Nyomárkay, István: MaČarska graČa u kajkavskim rječnicima, u Habelićevu *Dictionaru* i Jambrešićevu *Lexicon Latinitu*. *Filologija* 46-47, 217-225
- Nyomárkay 2007 – Nyomárkay, István: *Rövid horvát és szerb nyelvtörténet*. ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék Budapest.
- Nyomárkay 2011 – Nyomárkay, István: Filológia – a nyelvi kapcsolatok kutatásának Tudománya (Magyar hatás a 16. századi horvát jogi terminológiában). *Magyar nyelvőr*, 135. évfolyam 1. szám, 1-12
- Oczkova 2010 – Oczkova, Barbara: *Hrvati i njihov jezik*. Školska knjiga, Zagreb
- Pišćorec 2005 – Pišćorec, Velimir: *Germanizmi u govorima đurđevačke Podravine*, FF Press, Zagreb
- Raffaelli 2009 – Raffaelli, Ida: *Značenje kroz vrijeme*. Disput, Zagreb
- Rot 1983 – Rot, Sándor: A kárpáti nyelvi area két- és többnyelvűségének nyelvészeti kérdései. In: *Areális nyelvészeti tanulmányok*, (Szerk. Balázs János), Tankönyvkiadó, Budapest, 181-205
- Samardžić 1995 – Samardžić, Marko: *Leksikologija*, Školska knjiga, Zagreb
- Samardžić 1997 – Samardžić, Marko: Posušćice u *Dictionaru* Jurja Habelića. In: *Zaprešićki godišnjak 1996*. Matica hrvatska Zaprešić, Zagrešić, 257-263
- Samardžić 2011 – Samardžić, Marko: Hrvatski leksik i leksikografija. In: *Povijest hrvatskoga jezika* (2. knjiga: 16. stoljeće, ur. Ante Bićanić). Croatica, Zagreb, 441-459
- Szende 1999 – Szende, Tamás: Hungarian. In: *Handbook of the International Phonetic Association*. University Press, Cambridge, 104-107
- Simeon 1969 – Simeon, Rikard: *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Matica hrvatska, Zagreb
- Soćanac et al 2005 – Soćanac, L. et al: *Hrvatski u dodiru s europskim jezicima. Prilagodba posuđenica*. Globus, Zagreb
- Soćanac 2004 – Soćanac, Lelija: *Hrvatsko-talijanski jezićni dodiri*. Globus, Zagreb
- Surdućki 1978 – Surdućki, Milan: *Srpskohtvatski i engleski u kontaktu*. Matica srpska,

Novi Sad

- Sokcsevits 2011 – Sokcsevits, Dénes: *Horvátország a 7. századtól napjainkig*. Mundus Novus Könyvek, Budapest
- Stolac 1995 – Stolac, Diana: Standardizacijski procesi u kajkavskom književnom jeziku. *Filologija*, 24-25, Zagreb, 331-337
- Stolac 2011 – Stolac, Diana: Kajkavski hrvatski književni jezik. In: *Povijest hrvatskoga jezika* (2. knjiga: 16. stoljeće, ur. Ante Bičanić). Croatica, Zagreb, 189-227
- Šojat 1992 – Šojat, Antun: Latinsko-njemačko-mačarski rječnik Franje Sušnika i Andrije Jambrešića. In: Andrija Jambrešić, *Lexicon Latinum* 1742. Zavod za hrvatski jezik, Zagreb, III-XXVIII)
- Štebih 2007 – Štebih, Barbara: Hibridne složenice u kajkavskome književnom jeziku. *Rasprave instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 33, Zagreb, 391-411
- Štebih 2008 – Štebih, Barbara: Morfološka adaptacija posuđenica. *Suvremena lingvistika*, Vol.66 No.2, Zagreb, 243-259
- Štebih Golub 2010 – Štebih Golub, Barbara: *Germanizmi u kajkavskom književnom jeziku*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb
- Sulyok 2007 – Sulyok, Hedvig: Gondolatok, észrevételek, megállapítások egy későreneszánsz szótárról. In: Meriggi Simone (szerk.): *Annuario 2007*. Generalia, Szeged. 41–69.
- Tafra 1998 – Tafra, Branka: Konverzija kao gramatički i leksikografski problem. *Filologija*, 30–31, Zagreb, 349–361.
- Tafra – Košutar 2009 – Tafra, Branka – Košutar, Petra: Rječotvorni modeli u hrvatskom jeziku. *Suvremena lingvistika*, 67, 87-107.
- Težak 2001 – Težak, Stjepko: Hungarizmi u govoru Požuna kraj Ozlja. In: *Hrvati u Budimu i Pešti*, Zbornik radova 1997. – 2000. (Ur. dr. Stjepan Lukač), Hrvatska samouprava Budimpešte
- Thomason 2001 – Thomason, Sarah G: *Language Contact*. University Press, Edinburgh
- Trask 2005 – Trask, Robert Lawrence: *Temeljni lingvistički pojmovi*. Školska knjiga, Zagreb
- Turk 1987 – *Fonemska distribucija u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb (Doktorska disertacija)
- Turk 2000 – Turk, Marija: *Neologizacija i arhaizacija leksema (oprimjerena hrvatsko-mađarskim dodirima)*. Bibliotheca Croatica Hungariae, IV. Međunarodni kroatistički skup, Knjiga 4, Pečuh

- Ullmann 1972 – Ullmann, Stephen: *Semantics: an introduction to the science of meaning*. Basil Blackwell, Oxford
- Vig 2007 – Vig, István: Ungarischer Einfluss im kroatischen Schriftsystem von Faust Vrančić. *Studia Slavica Hungaricae*, 52/1-2, Budapest, 447-456
- Vig 2009 – Vig, István: Verancsics Faustus szótárának forrásai. In: Fábíán Zsuzsanna (szerk.): *Szótárírás és szótárírók*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 97-124
- Vig 2011 – Vig, István: *Verancsics Faustus Dictionariuma a korabeli európai kontextusban*. Tinta Könyvkiadó, Budapest
- Vončina 1973 – Vončina, Josip: *Leksikografski rad Ivana Belostenca*. Dodatak pretisku „Gazophylaciuma“ Ivana Belostenca, knj. 2, III-XLIII, Zagreb
- Vončina 1979 – Vončina, Josip: Vrančićev rječnik. *Filologija* 9, 7-36
- Vončina 1986 – Vončina, Josip: Dijalekti u kontaktu – jedna od bitnih pojava u jeziku starije hrvatske književnosti (na primjeru Belostenčeva rječnika). *Filologija*, 14, 433-444
- Vončina 1988/9 – Vončina, Josip: O normi hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika. *Suvremena lingvistika*, Zagreb, 65-70
- Vončina 1992 – Vončina, Josip: Jakov Mikalja u povijesti hrvatskoga književnog jezika. *Fluminensia*, god. 4, br. 2, Rijeka, 59-66
- Vončina 1995 – Vončina, Josip: Književne i jezične veze između Hrvatske i Mačarske u 16. i 17. st. In: *Hrvatska/Mađarska – stoljetne književne i likovno-umjetničke veze*, Most/The Bridge, Zagreb, 93-98
- Vukadinović 2010 – Vukadinović, Tatjana: Morfološka adaptacija hungarizama iz djela Jurja Habdelića Prvi otca našega Adama greh. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 35, Zagreb 383-395
- Vulić 2011 – Vulić, Sanja: Štokavski hrvatski književni jezik. In: *Povijest hrvatskoga jezika* (2. knjiga: 16. stoljeće, ur. Ante Bičanić). Croatica, Zagreb, 125-187
- Weinreich 1979 – Weinreich, Uriel: *Language in Contact*. The Hague, Mouton
- Znika 1997 – Znika, Marija: *Mađarski leksik u govoru Donje Podravine nekad i danas*. Bibliotheca Croatica Hungaricae. 2, sv.1; 305-312
- Zoltán 2005 – Zoltán, András: *Szavak, szólások, szövegek*. Budapest
- Tagar Szentesi 2003a – Tagar Szentesi, Orsolya: *Mađarske prevedenice u hrvatskoj poštanskoj i željezničkoj terminologiji* (doktorska disertacija u rukopisu, Sveučilište ELTE, Budimpešta)

- Tagar Szentesi 2003b – Tagar Szentesi, Orsolya: Semantička adaptacija hungarizama u hrvatskom jeziku. In: Soćanas et al: Adaptacija modela šest europskih jezika u hrvatskom na semantičkoj razini. *Filologija*, 41, 123-130
- Tagar Szentesi 2005 – Tagar Szentesi, Orsolya: Hrvatski u dodiru s mačarskim jezikom. In: Soćanac et al: *Hrvatski u dodiru s europskim jezicima. Prilagodba posuđenica*. Globus, Zagreb, 51-83.
- Tagar Szentesi 2009 – Tagar Szentesi Orsolya: Slavonski jezični prostor iz hungarološkog aspekta. In: *Šokačka rič 6*, Zbornik radova znanstvenoga skupa Slavonski dijalekt, održanog u Vinkovcima 14. i 15. studenoga 2008. Vinkovci, 69-84

MAGYAR JÖVEVÉNYSZAVAK A RÉGI HORVÁT IRODALMI NYELVBEN

(összefoglaló)

A több évszázados horvát-magyar állami együttélés és az ezzel járó nyelvi érintkezés mindkét nyelvben gazdag kölcsönszóanyagot eredményezett. Míg azonban a magyar nyelvtudományban sok kiváló munka született a szláv hatásokról, a horvát nyelvészek (talán a magyar nyelvtudás hiánya miatt is) ezen a területen nem voltak aktívak. A magyar nyelv hatását a horvátra szintén magyar nyelvészek vizsgálták, filológiai módszerekkel, a legeredményesebben a magyar szlavista Hadrovics László és Nyomárkay István.

Habár a kétnyelvűség, a nyelvi interferencia és kölcsönzés vizsgálata már a 19. században jelen volt, jelenlétét a horvát nyelvtudományban Filipović Rudolfnak a 80-as években kidolgozott elmélete szilárdította meg. Szinkrón szempontból az angol jövevényszavakkal kezdve, minden nagyobb európai nyelv (francia, olasz, orosz, német) jövevényszavainak a vizsgálata és leírása megtörtént az utóbbi két évtizedben. Ezt követően a *Hrvatski jezik u dodiru s europskim jezicima* (Soćanac et al. 2005) című tanulmánykötetben Ţagar Szentesi Orsolya mutatja be a magyar eredetű szavak fonológiai, morfológiai és szemantikai beilleszkedését a horvát nyelvben.

A mai horvát köznyelvben már csak nagyon kevés magyar eredetű, pontosabban a magyarból átvett szó él, ezért amikor átfogóbb keretben beszélünk e témáról, szükségszerűen a régi irodalomban és/vagy a nyelvjárásokban fellelhető anyagot kell tekintetbe vennünk.

A legtöbb magyar szó a horvát nyelv sztenderdizációja előtti korszakban (a 12. és a 17. század között) került át, elsősorban a kajhorvát irodalmi nyelvbe. A munkám legfőbb célja a legalkalmasabb módon leírni és elemezni az adott korszakban a horvát nyelv magyar lexikai anyagát.

Mivel a horvát nyelvi korpusz teljessége még nincs feldolgozva, viszont a régi szótárak jól mutatják a szavak alakjait, jelentéseit (esetleg jelentésfejlődésüket is), továbbá utalnak a nyelvjárások közti különbségekre is, az általam vizsgált korpuszt a horvát szótárirodalom öt legfontosabb, 1595 és 1742 között megjelent alkotásából (Vrančić Faust: *Dictionaryum*, Mikalja Jakov: *Blago jezika slovinskoga*, Habelić Juraj: *Dictionary*, Belostenac Ivan: *Gazophylacium*, Sušnik Franjo – Jambrešić Andrija: *Lexicom latinum*) állítottam össze.

E szóanyagból először elkülönítettem a magyarból átvett lexémákat, majd azok fonológiai, morfológiai és szemantikai alakjait összevettem az eredeti magyar ekvivalenseik alakjával. Mivel az átvétel idejében használt magyar szóalakok nagymértékben különböznek a maiaktól, a magyar történeti etimológiai szótárat is tanulmányoznom kellett. Végül az eredeti magyar és a horvátba átvett alak összehasonlítása alapján tudtam megállapítani, milyen változásokon ment keresztül az adott szó a különböző nyelvi szinteken, illetve hogyan illeszkedett be a horvát nyelv rendszerébe.

A magyarból átvett lexikai anyag leírásához tehát szükségesnek mutatkozott mind a diakrón, mind a szinkrón kutatási szempont alkalmazása, azaz a nyelvtörténet és a két érintkező nyelv kontrasztív vizsgálati módszereinek egyesítése.

A gyűjtött anyag egyharmadát az elsődleges közvetlen (direkt) hungarizmusok képezik. A közvetett (indirekt) átvételt csak néhány jelentésbeli kölcsönszó képviseli. A dolgozatom fő részében az elsődleges hungarizmusok hangtani, alaktani beilleszkedésében, valamint jelentébeli módosulásaiban jelentkező legfontosabb tendenciák bemutatása áll. Külön fejezetet szántam a másodlagos hungarizmusoknak, illetve az elsődleges átvételből származó újabb szóalkotásoknak.

A magyar és a horvát fonémarendszer mennyiségi és minőségi szempontjából komoly eltéréseket elsősorban a magánhangzó-állományban mutat (14 magyar hang áll 5 horvátal szemben). A horvátban hiányzik a magyar hosszúság-rövidség szerinti szembeállítás, továbbá az ajakműködés szerinti osztályozás (labiális – illabiális) is. A nyelv függőleges irányú mozgása a magyarban négy fokozatot alakít ki, a horvátban pedig hármat. Mindössze két magyar magánhangzónak (/i/ és /u/) van horvát megfelelőjük (/i/ és /u/).

Ennek eredményeképpen a magyar szó hangtani beilleszkedése folyamán a magyar hosszú-rövid különbség eltűnik, míg az idegen fonémák felcserélődnek a hozzájuk hasonló, képzési hely és mód szerint legközelebb álló horvát fonémákkal.

A két nyelv mássalhangzó-állománya sokkal közelebb áll egymáshoz, mint a magánhangzóké. A horvátban hiányzik két magyar palatális affrikáta (/tʃ/ és /ʃ/), holott azok nagyon közel állnak a horvát /tʃ/ és /dʒ/ fonémákhoz.

A hungarizmusok hangtani illeszkedése leírásában külön nehézség mutatkozik abban, hogy az átvett magyar szavak alakja sokszor nem egyezik meg a maival. Azért a két fonémarendszer szinkrón összehasonlítása mellett, a diakrón szempontot is alkalmaznunk kell az elemzésben, hogy minél pontosabban megállapíthassuk, milyen hangtani

változásokon ment át egy adott szó. Ez leginkább azoknál a hungarismusoknál érvényesül, amelyek átvétele a magyar rövid magánhangzó egy fokkal nyíltabbá válása és a diftongusok egyszerűsödése előtti időszakba esik. Ilyen szavak a magyar modelljük régebbi változatát őrzik a horvátban (m. sipus > sipos: h. šipuš, m. gyüngy > gyöngy: h. ĐunĆ); (m. akou > akó: h. akov, m. hordou > hordó: h. hordov).

Továbbá az idegen szó hangtani illeszkedését nem csak a két nyelv fonémáinak számában, vagyis képzésük helyében és módjában mutatózó/jelentkező eltérések befolyásolják, hanem a horvát fonémák kombinációs lehetőségei is. Az idegen hangszerkezetek a horvát hangtani rendszer hatására feloldódnak. Erről árulkodnak például a szóeleji mássalhangzó-betoldások (m. ál > h. jál), a szóvégi magánhangzó közötti mássalhangzó-betoldások (m. karazsia > h. karažija) vagy a zöngéesség szerinti hasonulás (m. rizskasa > h. riškaša).

Fontos megjegyezni, hogy a szóvégi fonéma nem a fonológiai, hanem a morfológiai kritérium szerint alkalmazkodik.

A lexikai átvétel a beilleszkedés folyamatában tehát az átvevő nyelv morfológiai kategóriákba való besorolása által is történik. A két alapvető eltérés a két nyelv morfológiai rendszere között abban mutatkozik, hogy a horváttal szemben a magyarban nem létezik a grammatikai nem, és a szótő alakja nem árulja el a szófaját. Ezért minden magyar szó a horvát szófajok szerinti módosulásokon megy át.

A korpuszban a főnevek száma jóval meghaladja (90%) a többi szófajét. A horvát főnevek döntő többségének nemét a szó végződése határozza meg. A mássalhangzóval végződők általában himneműek, az *-a* végződésűek nőneműek, az *-o/-e* végződésűek pedig semlegesneműek.

A beilleszkedés folyamatában a főnévi hungarizmusok morfológiai alakja, pontosabban végződése – az átvevő nyelvben a képzett és összetett szó egyszerű szónak értelmeződik – négy különböző módon formálódik: 1. változás nélkül vagy teljes átvétellel, 2. a végső hang elvonásával, 3. új hang hozzáadásával, 4. a végső hang vagy hangcsoport helyettesítésével. A főnevek morfológiai alakjának formálódásával együtt alakul a grammatikai nemük is.

A szóanyag legnagyobb része azt bizonyítja, hogy a horvát nyelvbe való bekerülésük során a magyar szavak morfológiai illeszkedése leggyakrabban változás nélkül történik. Ennek egy nagyobb csoportja mássalhangzó-végződésű, így könnyen besorolódnak a himnemű kategóriába (m. cukor > h. cukor, m. szakács > h. sokač, m. sógor > h. šogor). Kisebb csoportot képviselnek az *a*-végződésű nőnemű főnevek. Kevés kivételt képeznek az

élőlényt jelölő főnevek, amelyek grammatikai neme a természetes nem szerint alakul (a *gazda*, *japa* 'apa', *katana* 'katona', *vajda*, *vorga* 'varga', *cukorkadija* 'cukorkandia' *karažija* 'karazsia' mind himneműek függetlenül az *a*-végződésüktől).

A végső hang (hangcsoport) elvonásával vagy helyettesítésével, illetve új hang hozzáadásával történő alakformálás kisebb számúnak bizonyul a horvát nyelv szempontjából szokatlan végződésű főnévi hungarizmusoknál (m. *piskóta* > h. *piškot*, m. *sokodalom* > h. *škokodol*, m. *bitang* > h. *bitanga*, m. *kín* > h. *kina*, m. *kefe* > h. *kefa*, m. *eretnek* > h. *eretnik*, m. *mosdó* > h. *moždov*). Néhány példa azt mutatja, hogy az alakformálásban fontos szerepet játszik a fogalmi analógia vagy a hasonló jelentésű horvát szavak hatása is (m. *kín* > h. *kina* ~ *muka*, m. *kecsege* > h. *kečiga* ~ *riba*).

Előbb már említettük, hogy a képzett és összetett szavakat a morfológiai beilleszkedés folyamatában az átvevő beszélők nem egyszerű szavaknak értelmezik. Ennek ellenére néhány magyar összetett főnév részfordítással honosodott meg a horvátban (m. *marhahajtás* > h. *marhoodgon*, m. *marhalopó* > h. *marhotat*, m. *tárház* > h. *tarna kuća*).

A korpusz egy kisebb csoportját (mindössze 28 szó) melléknévi és igei magyar jövevényszavak képezik. A horvát morfológiai rendszerbe való beilleszkedésük folyamatában horvát melléknévi és igei képzők kapcsolódnak a magyar szótövekhez vagy helyettesítik a végzős hangot/hangcsoportot (m. *gyönyörű* > h. *dederen*, m. *sárga* > h. *šargast*, m. *sánta* > h. *šantav*, m. *bátor* > h. *batriv*, m. *gombos* > h. *gumbašnji*; m. *csal* > h. *čalovati*, m. *henyél* > h. *henjati*, m. *dicsér* > h. *dicsiti*).

A jövevényszavak hangtani és alaktani beilleszkedésükkel együtt az átvevő nyelv szemantikai rendszeréhez is alkalmazkodnak, ami sokféle jelentésmódosulással vagy jelentésváltozással járhat. A szemantikai integrálódás két szakaszra bontható. Az átvételt követő szakaszban (az integrálódás kezdetén) az átadó és az átvevő nyelvi rendszer egyformán befolyásolja az adott szó jelentésbeli formálódását. A következő szakaszban, amikor a szó már teljesen meghonosodott, ami azt jelenti, hogy az átvevő nyelv beszélői nem tartják idegennek, új jelentések alakulhatnak az új szemantikai rendszer hatására.

A vizsgált szóanyag azt mutatja, hogy a hungarizmusok egyharmada megőrzi a forrásnyelvi jelentésé(eit)t. A többi példa esetében a szemantikai integrálódás jelentésmódosulásban valósult meg. A többjelentésű szavak legtöbbször egy, ritkán két jelentésben kerülnek be a horvátba (m. *pelda* > h. 1. 'minta', 2. 'kép, alak, szobor'; m. *tompa* > h. *tumpast* 1. 'nem hegyes, nem éles'; 2. 'nehéz felfogású'). A lexémák egy részénél viszont jelentésszűkülés (specializálódás), jelentésbővülés (általánosítás),

metonimikus vagy metaforikus jelentésmódosulások mutatkoznak a magyar szavakhoz viszonyítva (m. *akó* 'hordó, mérsére való edény vagy rovátkás bot' > h. *hakov* 'vizeskanna'; m. *háló* 'szövedék' > h. *halov* 'halászháló'; m. *magas* 'felfelé nyúló, fent levő' > h. *magas* 'törpe'). Mivel itt nagyon régi szóanyagról beszélünk, nem kizárt, hogy ezek a jelentésmódosulások későbbi keletkezésűek, és hogy kezdetben épp az eredeti, forrásnyelvi jelentéseik voltak használatban.

Hasonló jelentésmódosulási tendenciák érvényesülnek a következő szakaszban is, amikor egy kisebb szócsoporthoz régi jelentésszerkezete újabb jelentéssel gazdagodhat (m. *ezer* 'tízszáz' > h. *jezero* 'tízszáz' + 'tíz ezer'; m. *ment* 'bajból, veszélyből kiszabadít; óv' > h. *mentuvati* 'bajból, veszélyből kiszabadít; óv' + 'elrabol valamit valakitől'). Ez a jelenség az erős honosodás egy fontos bizonyítéka.

A hangtani és alaktani beilleszkedés lefolyását követően a jövevényszavak széleskörű és gyakori használata során jelentkező kommunikációs igény az átvevő nyelv szóalkotási módjai szerint újabb lexémákat hoz létre. A származékszavak – amelyeket többedleges hungarizmusoknak nevezünk – legjobban mutatják, hogy a magyar lexikai átvételek mennyire illeszkedtek bele a horvát szókincsbe. Ez nem a kölcsönzés eredménye, ezért ezt a nyelvtani jelenséget nem a beilleszkedés szerves részének minősítjük.

A legjelentősebb szóalkotási mód a horvát nyelvben a szóképzés, pontosabban a suffixálás, a prefixálás és a kettő együttes alkalmazása. A magyar jövevényszavakból létrejövő származékok képzők szerinti osztályozása azt mutatja, hogy a legtöbb főnévi, melléknévi és igei másodlagos hungarizmus a denominális suffixálás segítségével képződik (*kolduš* 'kéregetésből élő férfi' > *koldušica* 'kéregetésből élő nő', *kontuš* 'kabát, köpeny' > *kontušec* 'kis kabát', *cukor* 'étel, ital édesítésére használt anyag' > *cukorni* 'cukor-', *kopča* ' > *kopčiti* 'kapcsol'). Ez a tendencia várható volt, hiszen a főnévi magyar jövevényszó száma felülmúlja a többi szófajét.

A magyarhoz viszonyítva a szóösszetétel nem annyira gyakori szóalkotásmód a szláv nyelvekben. A korpuszunkban mégis viszonylag sok (44) olyan származékszót találunk, amelyek egy horvát szóalak (vagy a horvátban már meghonosodott idegen lexikai átvétel) és egy magyar lexikai átvétel összekapcsolásával jöttek létre (*kiporez* 'szobrászat', *peldokaznik* 'színész', *figojedica* 'fűgét szerető madár').

A régebbi horvát lexikográfiai alkotások közel ezer elsődleges és többedleges hungarizmust tartalmaznak, ami arról tanúskodik, hogy ez a szóanyag szerves része volt

elsősorban a kajhorvát irodalmi nyelv lexikai korpuszának, de azt is mondhatjuk, hogy fontos szerepet játszott a teljes horvát szókincs fejlődésében.

Végezetül az utóbbi évtizedekben kiadott két horvát értelmező szótár adatait a vizsgált anyaggal összevetve megállapítottam, hogy az elsődleges hungarizmusok – a szóanyag egyik fele valamilyen módon (nyelvjárásban, elavuló- vagy szakszókészletben) él a mai horvát nyelvben is – hangtani és alaktani beilleszkedése valószínűleg már a sztenderdizáció előtti időszakban zajlott le, mert az újabb szótárak semmilyen módosulásról nem tanúszkodnak. A szemantikai szinten viszont bizonyos szavak értelmezésében jelentésváltozás és poliszémia fejlődése érzékelhető.

A jövőben tehát érdemes lenne épp a szemantikai jelenségekre irányítani hasonló jellegű, de 19. és 20. században kiadott szótárakon alapuló további kutatásokat, amelyek átfogóbb képet adhatnak a hungarizmusok történetéről a horvát nyelvben.